

De documentaire geschiedenis van D'66

BEELD VAN EEN PARTIJ

D'66 tegen de rest
de progressieve samenwerking; naar een Progressieve Volkspartij
desintegratie en winterslaap
de wederopstanding
de vierde stroming

Vivian Voss

BEELD VAN EEN PARTIJ

BEELD VAN EEN PARTIJ

De documentaire geschiedenis van D'66

Door Vivian Voss,
m.m.v. Herman Schaper

BEELD VANEEN PARTIJ is een produktie van de
Politieke Partij Democraten '66.
De boekhandelseditie is in 1981 uitgegeven door uitgeverij
De Haan, Haarlem.
Produktie en © : D'66, Den Haag
Research: Herman Schaper, Leiden.
Vormgeving: Loek de Leeuw.
Ontwerp omslag: editie De Haan: Unieboek, Haarlem
editie D'66: Ad van Tiel, Landsmeer.
Zetwerk: Van der Toorren, Haarlem
Drukwerk: B.V. Kunstdrukkerij Mercurius – Wormerveer.
Bindwerk: Boekbinderij Hexspoor bv, Boxtel.
Dit boek is gedrukt op Kringlooppapier.

D'66 heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke
bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen
gelden, worden verzocht zich alsnog tot haar te wenden.

INHOUD

	Woord vooraf	7
Hoofdstuk 1:	Het begin (1966-1967)	9
	Een 'Boerenpartij voor intellectuelen'	9
	Achtergronden	13
	Oprichting	16
	Reacties	20
	Het eerste congres	22
	Poolse landdag?	27
	Verkiezingscampagne 1967	30
	De eerste fractie	33
Hoofdstuk 2:	D'66 tegen de rest (1967-1970)	36
	De ontploffing van de partijen	36
	De Progressieve Concentratie	39
	Gesprekken aan de basis	49
	Optimisme	54
Hoofdstuk 3:	D'66 als partij	56
	'Een uniek soort politieke partij'	56
	Afdelingen en werkgroepen	58
	De leden	60
	Partij of beweging?	61
	De Algemene Leden Vergadering	66
Hoofdstuk 4:	Beleidsplan en progressieve samenwerking (1970-1971)	68
	De verkiezingen van 1970	68
	Beleidsplan	70
	Een nieuwe strategie	74
	Opening naar de KVP	77
	Het progressief akkoord	80
	De verkiezingen van 1971	86
Hoofdstuk 5:	Impasse (1971-1972)	89
	De progressieve volkspartij	89
	Oppositie akkoord?	92
	De 'Club van Rome'-problematiek	94
	Tweespalt binnen D'66	100
	De verkiezingen van 1972	104
Hoofdstuk 6:	Crisis (1972-1974)	109
	Voortbestaan van D'66 noodzakelijk?	109
	De formatie van het kabinet Den Uyl	111
	Het einde van de progressieve volkspartij	113
	Opnieuw beginnen	116

Organisatorische en financiële problemen	119
Dieptepunt	122
Opheffen?	125
Fracties	129
Hoofdstuk 7: Wederopstanding (1975-1977)	132
Het ontslag van Glastra van Loon	132
Nieuw programma	135
‘Uw vruchten zijn wel rijp, maar gij zijt niet rijp voor uw vruchten’	140
‘Terlouw moet blijven’	143
Een gewone partij in plaats van een bevlogen beweging	146
Her Redelijk Alternatief	148
‘De grote come-back sinds Lazarus’	153
Hoofdstuk 8: Vierstromenland 1977-	155
De Kabinetsformatie	155
De verkiezingen van 1978	158
Een vernieuwde partijorganisatie	161
De Europese Verkiezingen	163
Verrechtsing	166
Groeiende aanhang	167
Een stijl van werken	169

Woord vooraf

Dit boek probeert een beeld te geven van de Politieke Partij Democraten '66 in de eerste veertien jaar van haar bestaan. Het is niet de officiële geschiedenis van de partij. De auteurs zelf, en niet de partij, zijn verantwoordelijk voor de samenstelling en inhoud.

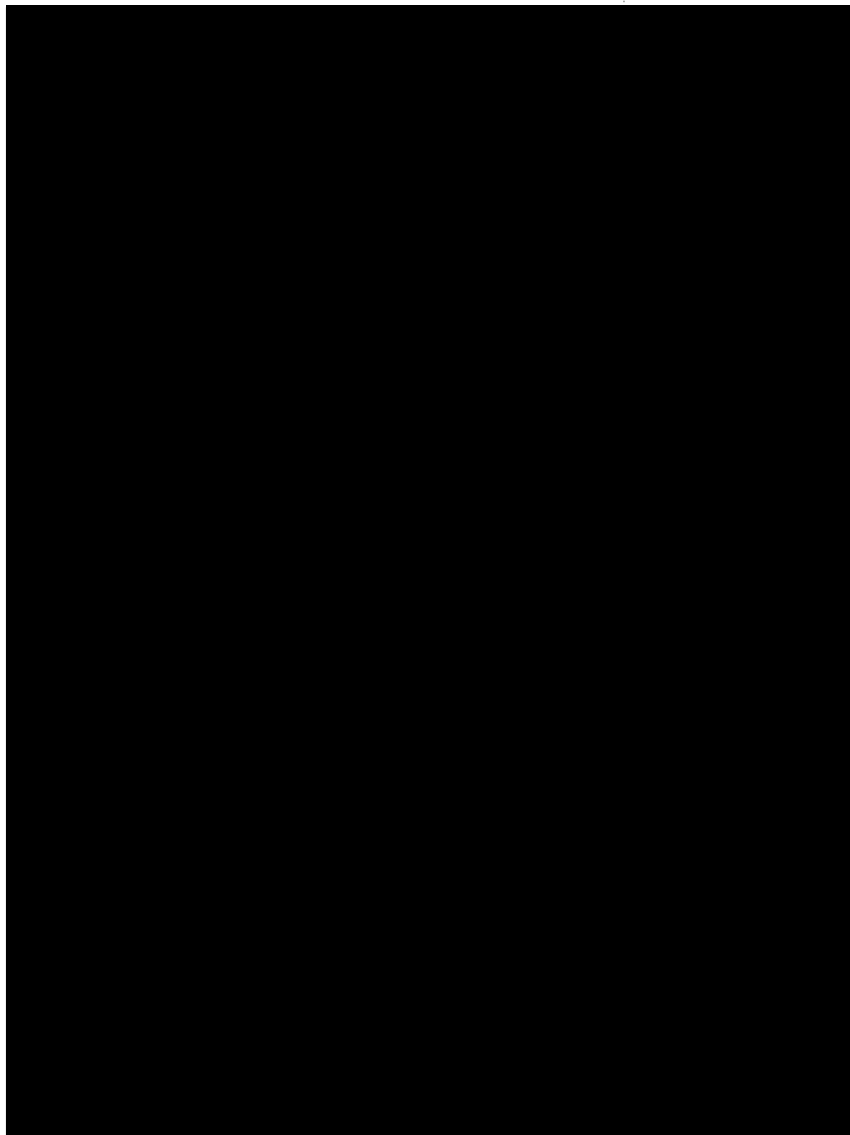
Wij hebben gekozen voor de opzet van een 'documentaire geschiedenis', omdat wij hopen dat uit de hier opgenomen fragmenten (waar nodig aangevuld met eigen tekst) een zo authentiek mogelijk beeld van de partij oprijst. Als bronnen hebben in de eerste plaats gediend dag- en weekbladen en het partijblad, De Democraat. Daarnaast is gebruik gemaakt van een aantal redes van de voorzitters van de Tweede Kamerfractie en de partijvoorzitters en enkele interne stukken. Voor de meer organisatorische gedeelten waren vooral jaar- en congresverslagen van belang. Tenslotte hebben wij zelf een aantal interviews afgenomen met de volgende personen die wij hartelijk danken voor hun medewerking. Dit zijn: Laurens-Jan Brinkhorst, Jan Glastra van Loon, Aar de Goede, Anneke Goudsmit, Hans Gruijters, Hans van Mierlo, Aad Nuis, Erwin Nypels, Ruby van Essen, Jan Terlouw, Jan Vis, Paul Wessels en Henk Zeevalking. Deze interviews zijn niet als zodanig afgedrukt, maar in de tekst verwerkt, met hier en daar een wat uitgebreider citaat.

Bij de samenstelling van de tekst hebben wij bewust nogal wat aandacht besteed aan de organisatie en het intern functioneren van D'66, omdat deze naar onze mening vanaf de allereerste discussie over 'partij of beweging' in sterke mate typerend voor D'66 zijn geweest. Het boek eindigt met een analyse van D'66 in de Haagse Post die stelt: 'De bindende factor in D'66 is van culturele aard. Het is een stijl van werken, een manier van denken...' Dit boek probeert ook deze stijl van werken, deze manier van denken naar voren te laten komen. Het pretendeert niet de politieke geschiedenis van Nederland tussen 1966 en 1980 te geven. Evenmin is het een parlementaire geschiedenis van die jaren. Bewust hebben wij dan ook weinig aandacht geschonken aan het optreden van de D'66-fracties en -bewindslieden. De politieke partij D'66 als zodanig staat hier centraal.

Min of meer noodgedwongen is daarbij de nadruk vooral op het landelijk niveau komen te liggen. Het zou zeker nuttig zijn eens nader te onderzoeken wat D'66 in de gemeentes en provincies heeft weten te bereiken. In het kader van dit boek was daarvoor echter geen plaats, zodat wij niet veel meer hebben geprobeerd dan aan de hand van enige voorbeelden te schetsen hoe D'66 op plaatselijk niveau impulsen tot vernieuwing en democratisering heeft gegeven. Naast de geringe aandacht die de plaatselijke partijactiviteiten gekregen hebben is er een tweede – haast onontkoombare – vertekening van het beeld waar wij op moeten wijzen. Dat is de bijzonder grote aandacht die de twee lijsttrekkers voor de Tweede Kamerverkiezingen hebben gekregen. De politiek leider van een partij treedt nu eenmaal dikwijls op als spreekbuis voor gevoelens en meningen die in zijn achterban leven. Het is daarom niet uit een behoefte de partijgeschiedenis op te hangen aan Hans van Mierlo en Jan Terlouw dat wij hen uitvoerig geciteerd hebben. Het is omdat – enkele uitzonderingen daargelaten – hun opmerkingen en redevoeringen verwoorden wat in de partij leeft bij de duizenden leden die wij hier niet aan het woord hebben kunnen laten komen.

*Vivian Voss
Herman Schaper.*

*De presentatie
van het Appèl
op het Binnenhof.
V.l.n.r. Drs E. Visser,
Drs E. Nypels, Mr H van
Mierlo, Mr H. van
Beekhuizen, Mw B. van
Lookeren Campagne-
van Rentherghem,
Drs P. Fetter.
(Foto: Spaarnestad/Davis
van Dijk)*

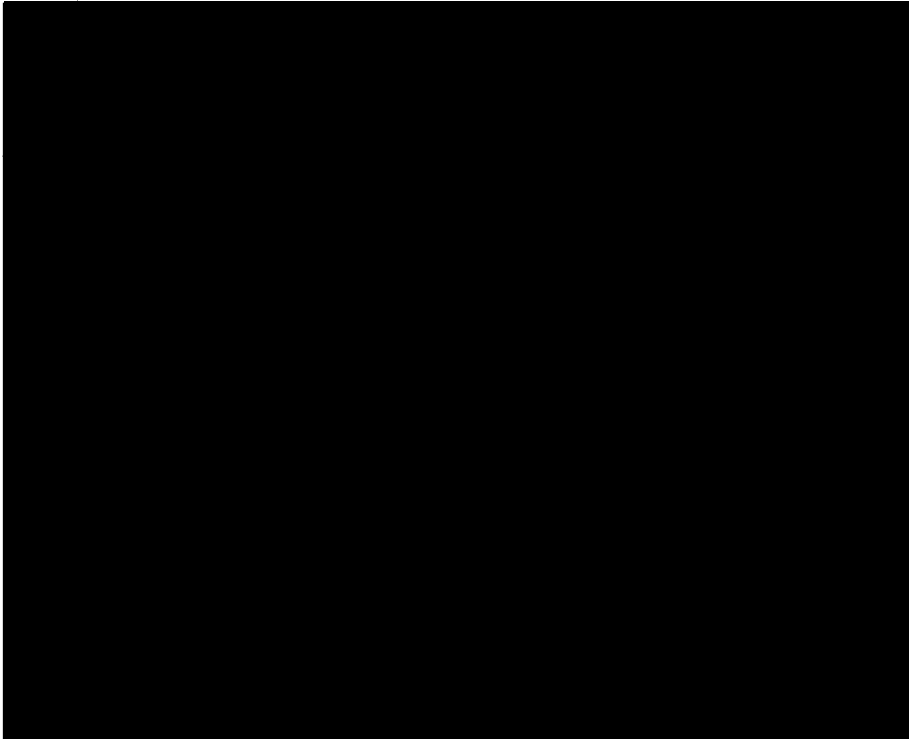

Hoofdstuk 1: Het begin (1966/1967)

'Een Boerenpartij voor intellectuelen'

15 september 1966. Op een persconferentie in het Haagse perscentrum Nieuwspoor presenteerde het 'Initiatiefcomité D'66', 36 merendeels jonge Nederlanders sterk, een 'Appèl' aan hun landgenoten. Centraal in dit politieke pamflet staat een 'plan voor her-democratisering' van het Nederlandse politieke bestel:

*(Opland, Volkskrant,
17 sept. 1966)*

APPÈL. 'Aan iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie.

Zeer geachte medeburger,

Dit appèl wordt tot u gericht door een groep landgenoten. Wij hebben met elkaar gemeen een gevoel van hachelijkheid aangaande sommige verschijnselen in onze parlementaire democratie. Dat heeft ons bij elkaar gebracht.

Wij zijn geen politici.

Wij willen dat in dit stadium ook niet zijn. Wat wij hier en op de volgende pagina's schrijven is niet bedoeld als scherp geslepen politiek manifest. Het is een globale presentatie van onze ongerustheid, onze mening omtrent de oorzaken van de malaise en onze denkbeelden over verbetering.

Wij zijn van mening dat ons staatsbestel bedroevend functioneert. Het politieke spel moet nog steeds worden gespeeld volgens regels die dateren uit de vorige eeuw. Die regels zijn in de jaren na 1848 opgesteld voor een maatschappij die niet te vergelijken is met de onze. De turbulente ontwikkelingen sinds 1900 hebben onze samenleving immers ingrijpend veranderd. Maar nog steeds moeten regeerders en parlement het doen met de codes van een voorbij tijdperk. De

laatste jaren presenteren de bittere gevolgen daarvan zich met steeds grotere frequentie.

Mogen wij spreken van een ernstige devaluatie? Wij menen van wel. En wij zijn daarover ten zeerste bezorgd.

Omdat het waarschijnlijk is dat vele Nederlanders onze bezorgdheid delen, hebben wij dit pamflet geproduceerd. De bedoeling ervan is de heersende ongerustheid te mobiliseren om mogelijkwerwijs een beweging op gang te brengen die onze staatsvorm nieuwe, vitale inhoud geven kan.

Op pagina 3 en 4 van dit Appèl treft u onze Schets aan, die aantoont hoezeer ons democratisch stelsel verstroefd is en welke de euvels en onbetamelijkheden kunnen zijn die daaruit volgen. Wij hebben ook onze gedachten geformuleerd voor een Plan tot een nieuwe, faire, energieke democratie (pag. 4 en 5).

Wat kan men doen met zo'n plan? Wij hebben daar lang over nagedacht. Men zou op basis ervan een pressiegroep kunnen vormen en activiteiten kunnen ontplooiën binnen de bestaande partijen. De hoop dat zulks effectief werkt kan echter slechts een zeer breekbare zijn. Ten eerste omdat de gevestigde groeperingen de huidige constellatie krampachtig in stand houden, uit angst voor verlies van stemmen. Ten tweede omdat de ervaring heeft geleerd wat het pijnlijk lot is van minderheidsgroeperingen binnen de bestaande partijen.

Wij moeten helaas concluderen dat de enige manier om werkelijk pressie uit te oefenen gelegen is in bedreiging met electoraal verlies. De onwrikbare consequentie van die conclusie is het oprichten van een nieuwe politieke partij. Wanneer deze partij inderdaad zou worden opgericht zou zij bijvoorbeeld Democraten '66 kunnen heten. Het vaststellen van een definitieve naam is echter een zaak voor later. Voorlopig kunnen wij het daar, voor het gemak, op houden.

Het stichten van een nieuwe partij is echter geen geringe onderneming. Wij zijn niet uit op politieke lauweren. Wij voelen er bovendien niet voor om als zo'veelste splinterpartij het democratisch functioneren van de 2e kamer nog verder te ontcrachten. Wij zullen daarom de stappen die nodig zijn voor de oprichting van een politieke partij niet roekeloos zetten. Eerst willen wij de overtuiging hebben dat velen onder u onze bezorgdheid delen en onze suggesties toejuichen. Pas als u ons een reëel perspectief biedt zullen wij handelen.

U vindt in deze folder een gepeferoerde adhesiekaart. Wij nodigen u uit hem in te vullen, te frankeren en te verzenden. Als aantal en belangrijkheid van de reacties die ons bereiken dat rechtvaardigen zullen wij inderdaad een nieuwe politieke partij in het leven roepen. De oprichtingsprocedure die ons daarbij voor ogen staat wordt toegelicht op pagina 5.

Wij zijn ons ervan bewust dat uw adhesiebetuiging niet alleen gebaseerd kan zijn op ons plan voor her-democratisering.

Uiteraard zult u willen weten hoë de eventueel op te richten partij denkt over belangrijke politieke vraagstukken. Op pagina 7 en 8 hebben wij onze opvattingen, zij het in voorlopige trant, verwoord.

Toch zouden wij er met klem op willen aandringen u niet te verliezen in die gedetailleerde problematiek waarover de bestaande politieke partijen sinds jaar en dag zo moeizaam en vaak nutteloos schermutselen.

Hoofdzaak is nu, in dit stadium, dat u, met ons, onderkent hoe noodzakelijk het is dat onze democratie vernieuwd en verjongd wordt, zodat ze strijdbaar en efficient, slagvaardig en eerlijk (d.w.z. in het belang van 12 miljoen mensen) kan opereren.

Tenslotte nog dit: wilt u bedenken dat niet wij maar u beslist of onze democratie een nieuwe levenskans krijgt? Het is uw reactie die D'66 mogelijk zal maken - of niet.

Stuur ons uw adhesie. Want er gebeuren treurige dingen in ons land. En het is goed en zinvol daaraan een eind te maken.

Met de meeste hoogachting, Het initiatiefcomité D'66, 15 september 1966

C.T. Affolter, Amsterdam; B.C. Algra jr., Leeuwarden; mr. A.R.J. Aris, Leidschendam; dr. P.R. Baehr, Amsterdam; mr. H van Beekhuizen, Amsterdam; P. Beishuizen, Bussum; A. J. C. Besteman, Baarn; mr. J. A. Boeren, Nijmegen; drs. P. Fetter, Katwijk a/Zee; mr. H. Gajentaan, Leidschendam; drs. J. Gruijters, Amsterdam; N. C. Hey, Amstelveen; R. A. Haijting, Amsterdam; F. A. Hymans, Diemen; drs. H. Jongedijk, Wassenaar; H. J. Koenen, Zaandam; S. M. Korteweg, Amsterdam; C. E. van Lookeren Campagne-v. Renterghem, Zaltbommel; mr. H. J. van Lookeren Campagne, Zaltbommel; A. F. Lorier, Amstelveen; A. F. Luijendijk, Oegstgeest; mr. H. A. F. M. O. van Mierlo, Amsterdam; W. M. Moonen, Amsterdam; drs. E. Nypels, Rijswijk (ZH); A. A. Redeker, Amsterdam; drs. G. Ringnalda, Den Haag; J. H. Sampiemon, Diemen; S. Schuyer, Enschede; drs. R. Straatsma, Stiens (Fr); J. Tromp, Harisen (Gld); M. A. Veltman, Amsterdam; drs. E. C. Visser, Amsterdam; mr. L. Vooyo, Heerlen; drs. R. Walhuis, Zutphen; mr. J. Wessel, Voorburg; mr. H. J. Zeevalking, Utrecht.

Plan voor een nieuwe vitale democratie

Hiernaast hebben wij beredeneerd dat de ontoereikendheid van onze democratie wortelt in de belangenverstrengeling van regering en parlement. Wij willen niet volstaan met het signaleren daarvan. Daarom hebben wij ons beraden over mogelijkheden, welke die gebondenheid zouden kunnen ontwarren. Wij menen dat het onze democratie zal baten als a) de regering kan regeren zonder de remmende vertrouwenseis, die thans wordt gesteld, en als b) de tweede kamer een directe connectie heeft met de kiezers. Wij matigen ons geen alléénzalgmakende oplossing aan. Wij werken hieronder slechts één mogelijkheid uit. Staatsrechtelijke varianten hierop zijn stellig denkbaar.

A. Rechtstreekse verkiezing van de minister-president

Hoe kunnen wij de wederzijdse afhankelijkheid van kamer en regering doorbreken? Door een mogelijkheid te zoeken, waarbij de regering los van de partijverhouding in de kamer tot stand komt. De meest voor de hand liggende methode om dit te realiseren is rechtstreekse verkiezing van de minister-president. Geheel los van de kamerverkiezing. Dit is onze suggestie: elke partij brengt een kandidaat naar voren. Deze presenteert zich aan het volk en licht het in over zijn denkbeelden en plannen voor de komende vier jaar. Op basis daarvan tracht hij de kiezers voor zich te winnen. Hij moet 50% van de stemmen halen. Als dat geen van de kandidaten gelukt, moet herstemming plaats vinden tussen de twee hoogst genoteerden. De nieuwe minister-president moet een kabinet samenstellen. En hij zal dat doen met ministers, die zijn denkbeelden delen en ze ook willen realiseren. Welke zijn de voordelen van dit systeem? Kan het de bezwaren, hiernaast gerangschikt, grotendeels opheffen? Wij hebben er vertrouwen in. Hieronder formuleren wij waarom.

De kiezer kiest zijn regering. In de verkiezingsstrijd om het minister-presidentschap moeten de kaarten op tafel komen. De kandidaten gaan de verkiezingsstrijd in met een duidelijk programma. U kunt zich dus veel feitelijker oriënteren. U kunt vaststellen welke kandidaat u het best bevalt, welk programma het nauwst bij uw verlangens en ideeën past. U weet waarvoor u kiest. U kiest voor een regering. U heeft veel minder reden bevreesd te zijn dat de beloften, waarvoor u zwichtte, door compromissen verdund zullen worden of verminkt of misschien geschrapt.

De regering kan beter regeren. De nieuwe minister-president hoeft geen moeilijke coalitie-onderhandelingen te beginnen. Zijn programma blijft ongeschonden: het produkt van een consequente visie. Het hoeft niet te stoelen op compromissen. De minister-president zal veel minder moeilijkheden onder vinden bij het samenstellen van zijn kabinet. Met zijn ministers kan hij zijn plannen voorleggen aan de tweede kamer en trachten ze aan de man te bren-

gen. Dat kan gebeuren in een open, faire discussie. Dreigen met aftreden heeft geen zin. De kamerleden zullen zich daardoor niet laten intimideren. Ze worden niet door vrees voor een coalitiebreuk gehinderd.

De tweede kamer kan beter functioneren. De regering staat losser tegenover de kamer en de kamer staat onafhankelijker tegenover de regering. Het kamerlid wordt in zijn beoordeling van wetsontwerpen en beleid niet dwars gezeten door het coalitie-dilemma en crisisvrees. Hij kan neutraal toeschouwer zijn en voorstellen beoordelen op hun feitelijke inhoud. Kamer en regering staan zakelijk tegenover elkaar. Dat betekent dat het Nederlandse volk wetten krijgt, die nuchter zijn beoordeeld en getoetst en niet 'in vredesnaam' goedgekeurd. En wat de controle betreft op het ministerieel beleid: ook daarin kan de parlementariër to the point zijn. Hij heeft minder reden voor de fluwelen handschoen.

B. Tweede kamer- verkiezingen volgens een districtenstelsel.

Als de verstrengeling tussen kamer en regering ontward is, kan het parlement een nauwere relatie aangaan met de kiezers. Geen betere methode om dat te verwkkelijken dan invoering van het z.g. districtenstelsel. Wij bedoelen: een kiesstelsel waarbij de kamerleden per district worden gekozen. Het zou als volgt kunnen worden georganiseerd: het land wordt verdeeld in kiesdistricten. De partijen stellen in elk district een kandidaat op. De winnende kandidaten worden afgevaardigd naar de tweede kamer, als vertegenwoordiger van hun district. Ook dit segment van ons plan heeft democratiserende waarde. Uit onderstaande alinea's mag dat blijken.

De kiezer kiest een kandidaat die hij kent. Bij het districtenstelsel stemmen de kiezers niet in de eerste plaats op een partij maar op een persoon. U zult de gelegenheid krijgen de kandidaten te leren kennen. Elk van hen zal zich in het district waar u woont presenteren. Dat is geen onmogelijke opgave. Zo'n district is maar een klein gebied. Hij kan het makkelijk bereiken. Hij kan zich overal voorstellen. Alle kandidaten hebben een persoonlijke strijd te voeren om aanhangers te winnen. Zo kunt u van dichtbij over hen oordelen en bepalen aan wie u uw stem zult geven.

Het 2de kamerlid heeft een sterke band met zijn kiezers. De volksvertegenwoordiger weet door wie hij gekozen is. Dat verplicht hem tot voortdurende attentheid op de belangen van de kiezers. Zijn partij zal hem niet zo licht meer kunnen dwingen binnen de fractie-discipline. Hij heeft immers vooral rekening te houden met de mensen in zijn district. Die kunnen zijn gedragingen en prestaties volgen. Als hij zijn kiezers in de steek laat, zijn verkiezingsbeloften niet gestand doet of zijn taak te nonchalant opvat - loopt hij gevaar de volgende keer niet herkozen te worden. De kiezer heeft vat op zijn volksvertegenwoordiger. Er bestaat tussen beiden een band.

Bij de huidige partijpolitieke constellatie zal het systeem dat wij voorstellen grote moeilijkheden met zich meebrengen. Wij zijn ons dat bewust. Eveneens zijn wij er echter van overtuigd dat bij een consequente toepassing van onze hoofdgedachten de politieke partijen gedwongen zullen zijn zich te hergroeperen. De Nederlandse kiezer zal zich op den duur gaan uitspreken in grotere politieke eenheden. Wij achten dat wenselijk. Onder die omstandigheden zal het nieuwe stelsel tot zijn volle recht komen.'

Aan het appèl is een adhesiekaart gehecht. Het initiatiefcomité laat weten dat als de adhesie "bemoedigende vormen aanneemt", een nieuwe politieke partij met de naam 'Democraten '66' zal worden opgericht.

De daarop volgende dagen stromen de adhesiekaarten bij hon-

derden tegelijk binnen bij het voorlopige secretariaat, dat is ondergebracht bij een nicht van één der initiatiefnemers.

2500 positieve reacties komen binnen, een respons van meer dan 20% op de ongeveer 12000 Appèls die via de boekhandel à fl. 1.- verkocht zijn. D '66 slaat dus aan. De analyse van het haerpende politieke systeem, waar duister gemarchandeer der gevestigde partijen de kiezer in het ongewisse laat over wat er met zijn stem gebeurt, blijkt veel Nederlanders aan te spreken.

De 36 initiatiefnemers kunnen tevreden zijn. Wat had hen nu eigenlijk gebracht tot hun succesvolle initiatief?

Achtergronden

Hans van Mierlo: 'Ik werkte als redacteur van de opiniepagina bij het Algemeen Handelsblad en was als zodanig wel politiek geïnteresseerd. Toen Provo zich manifesteerde was ik, als vele Amsterdammers, welwillend toeschouwer van wat Provo deed. Maar op een bepaald moment ben ik naar de hoofdredactie toegestapt om te zeggen dat er iets merkwaardigs aan de gang was bij die Provo-beweging: het was meer dan wat ludieke grappen, er was een gezagscrisis. Ik heb toen een rondetafelgesprek georganiseerd met een aantal mensen, onder wie mr. Stheeman, toen president van de Amsterdamse rechtbank, waarvan ik in drie volle krantepagina's verslag heb gedaan. (Alg. Handelsblad, 9, 12 en 13-4-'66). Dat gesprek was voor mij uiterst onthullend, een katalysator in een bewustwordingsproces. Ik kreeg het idee dat er gevaarlijke dingen aan het gebeuren waren. De enorme radicalisering in die tijd, zowel naar links als naar rechts, het succes van de Boerenpartij, de rellen rond het huwelijk van Beatrix (maart '66) en de bouwvakkersmanifestatie (juni '66) in Amsterdam: dit alles voltrok zich niet op grond van inhoudelijke argumenten maar was een uiting van ongenoegen'.

Van dit ongenoegen dat zich op vele gebieden manifesteert, schetst de Haagse Post (36/'69) in een terugblik op de zestiger jaren een beeld: het nieuwe Nederland tekent zich af, de bijbehorende terminologie doet haar intree...

'Trekt Neerlands roem in de jaren '50 over de grenzen met het Deltaplan, in de jaren '60 haalt ons land de internationale pers met:

- provo
- rookbommen bij het huwelijk van de kroonprinses
- de opkomst van D '66
- rebellie in de rooms-katholieke kerk
- een "homofielenhuwelijk"
- "Hoepla" en Phil Bloom
- getolereerd drug-gebruik in gesubsidieerde jeugdscentra
- studentenrevoltes

Emigranten vragen hun achtergebleven familie geschrokken om nadere details International Herald Tribune-redacteur Karl E. Meyer, april 1969 rondrei-

zend door Europa op zoek naar de 'frontiers of permissiveness', rapporteert na een bezoek aan hashisch-rokend Fantasio in zijn krant: 'Of dit experiment in tolerantie slaagt of niet, wie heeft ooit kunnen denken dat het voor het eerst in praktijk gebracht zou worden door de zo calvinistisch geachte Hollander?'
Is Nederland in de jaren '60 gehersenspoeld? Onder de druk van een kritischer publiek schuifelen de autoriteiten aarzelend achteruit. Het politiek bestel is in verval...

Zeggenschap

Intussen verliezen de grote partijen hun leden. Begin jaren '60 pocht de KVP nog op een ledental van een half miljoen, nu moet ze zich tevreden stellen met 180.000 leden. In 1959 verzamelen de grote vijf nog 85.5 pct van de stemmen, bij de verkiezingen van 1967 is dit een percentage al tot 72.2 pct geslonken. Bijna 12 pct van de stemmen gaat dan naar de drie partijen die in de jaren '60 zijn opgekomen: PSP, Boeren en D '66. Het is niet zonder betekenis dat zowel Boeren en D '66 elk op hun eigen wijze zijn ontstaan uit onvrede over het gebrek aan zeggenschap van de individuele burger...

Het nieuwe jargon

Openheid, democratisering, inspraak, medebeslissingsrecht op alle niveaus, revolutionair, gemeenschapsbanden, de nieuwe mens, demonstratie, kritisch, experimenteren, socialisatie, de nieuwe maatschappij, creatief, progressief, vervreemding, manipulatie, radikaal, progressieve concentratie, nieuwe structuren, decentralisatie, arbeidersraden, establishment, inkapseling, repressieve tolerantie, discussie, bezetting, herstructurering, de nieuwe mentaliteit, genuanceerd denken, geëngageerd, involverend, solidair, communicatie, confrontatie, teach-in, sit-in, hearing, jonge intellectuele werkers, uitbuiting, kloof tussen het Westen en de derde wereld, regentenmentaliteit, Telegraafmentaliteit, christenradikaal, ontploffen, stellingname, pragmatisch, buitenparlementaire actie, klotjesvolk, verslaafde consument, consumptiemaatschappij, discriminatie, klassejustitie, dialoog, protest, participatie, informatie, geweldloos, stembusakkoord, paternalisme, autoritair, integratie, een stuk zelfwerkzaamheid, vooruitstrevend, gezagscrisis, agressieve minderheid, langharig werkschuw tuig, rust en orde, verontrusten, gekwetsten, leefbaarheid, geïurbaniseerd, milieuhygiëne, infrastructuur, gebundelde decentralisatie, woonklimaat, groenstrook, gebouwde omgeving, de anonieme bewoner, salariaat, frustratie, trend, trendsetter, impact, incrowd, medium, subcultuur, message, ludiek, poly-interpretabel, love-in, psychedelisch, meditatie, underground, pop, hippe vogel, kick, high, trip, geinig, diggen, pushen, pluggen, jeugdsentiment, gaat vèr hoor, drop-out, soul, omturnen, het swingt, tof, image, ongein, een gekke, lekker gek, weet je wel, dat kan je niet maken, te gek gewoon...

Dag- en weekbladarchieven bergen onder het hoofd 'Gezagshandhaving' 20 jaar lang bijna geen knipsels; met ingang van 1965 groeien deze mappen uit tot dikke papierbundels. Nato-taptoe en een enkele Vietnamdemonstratie brengen in het begin van de jaren '60 wat politiek op de been. Als het parlement zich met het straatgebeuren bemoeit is dat een hoge uitzondering. Bijvoorbeeld in 1961, als de PSP-er Van der Veen de minister vraagt of enkele leuzen niet ten onrechte werden verboden. Mr Edzo Toxopeus (dan 43) haast zich te antwoorden dat het verbod niet in strijd is met de wet.

Belegering

Vijf jaar later is de belegering van het Telegraaf-gebouw (14 juni '66) voor dezelfde Toxopeus - dan VVD-fractie leider - aanleiding de toestand van verhoogde waakzaamheid in te stellen. Wat bij het huwelijk van Beatrix, 10 maart '66, al vermoed kan worden is op 14 juni van dat jaar voor iedereen duidelijk: gezagscrisis. Provo heeft het gezag uigedaagd en het gezag toont zijn gezicht. Het jaar 1965 is onthullend: gezag blijkt politiehond en lange lat. Krenten en pamfletten brengen het gezag op hol.'

(HP, 3/6/1969).

Vanwaar deze uitbarstingen in een land dat er niet bepaald om bekend stond avantgardistische neigingen te vertonen?

H.J.A. Hofland analyseert dit in zijn in 1972 verschenen "Tegels lichten" onder meer als volgt:

'Niet de acties van de provo's of de opstand van de bouwvakkers vormden de gezagscrisis; het waren de autoriteiten zelf die met elkaar slaags raakten als officieren op de vlucht, als voetballers in een degraderend elftal. Hoe was het mogelijk?

In de meeste gangbare verklaringen wordt 'de jeugd' als de grote oorzaak beschouwd: de gezagscrisis was een bijzonder scherp uitgevallen generatieconflict. De welvaartsstaat had de jongeren het politieke avontuur afgenomen en aangezien de studenten en de jonge, welvarende arbeiders toch hun jeugdige energie moesten kwijtraken, ontstonden de woeste taferelen. Een andere verklaring voegt aan het generatieconflict een paar economische en sociale factoren toe: de woningnood was nog steeds niet opgelost en daarvan waren vooral de jongeren het slachtoffer. Overbevolking en milieucrisis gingen ernstig meetellen: de nieuwe generaties zouden hun kinderen in een vervuilde wereld moeten grootbrengen. Het zijn allemaal argumenten die stuk voor stuk misschien wel waarheidsgehalte hebben, maar die met elkaar in plaats van een analyse een soort melodramatische voorstelling van zaken geven, een verhaal waarin 'de jeugd' plichtmatig en langzamerhand geroutineerd wordt beklaagd en waarvan de moraal is dat we geen ijzer met handen kunnen breken. Het generatieconflict en sociale en economische argumenten kunnen helpen bij een verklaring, maar de werkelijke, laatste oorzaak is de politieke. De zogenaamde gezagscrisis is voortgekomen uit het gezag zelf, het heeft de ongelukken die het zijn overkomen in een proces van jaren zelf uitgelokt. De gezagscrisis is de crisis van een ongelooftwaardig geworden hiërarchie.

(H.J.A. Hofland, 'Tegels lichten', 1972)

De prinselijke huwelijksvoltrekking in de 'lastige stad' Amsterdam vormde de indirecte aanleiding van het ontstaan van D'66. Hans Gruijters, sedert 1962 Amsterdams gemeenteraadslid voor de VVD, besluit de uitnodiging voor de receptie van het prinselijk paar niet te aanvaarden. Dit voorval escaleert tot een conflict met Mr E. Toxopeus, fractie- en politiek leider der VVD, en het opstappen van Gruijters. In een interview met Gruijters dat op 26/3/1966 in Vrij Nederland verschijnt concludeert J. van Tijn:

...'Gruijters is dus een politiek dakloze figuur. Hij heeft twee mogelijkheden om aan de situatie een eind te maken. Toetreden tot een andere partij of zelf een dak produceren in de vorm van een nieuw te stichten partij. Er is zelfs al gespeculeerd op een toetreden tot de PvdA. Deze speculaties berusten gedeels op het algemeen bekende feit dat Gruijters het in de gemeentepolitiek vaak op vele punten goed met een aantal socialisten heeft kunnen vinden. Maar van een lidmaatschap van de PvdA is toch geen sprake... Een eigen lijst, of een eigen partij?

Gruijters: 'Geen eigen lijst. Dan een eigen partij: mijn god, waar begin je dan aan- ...ik heb wel de indruk gekregen dat de behoefte aan iets nieuws groter is dan ik dacht. Dat zou met zich meebrengen dat je in de eerste plaats landelijk moet beginnen'...

En Van Tijn besluit:

'Het zou me niet verbazen als Gruijters bij de volgende verkiezingen op de Vrijzinnig Democratische Partij stemt. Alleen, die zal nog wel eerst door hem opgericht moeten worden.'

Van Tijn's voorspelling wordt in de daarop volgende maanden bewaarheid, zij het dan in een andere vorm dan door hem is voorzien...

Oprichting

Inmiddels was Gruijters uit de VVD gestapt na een conflict met Toxopeus. Hij ontving toen wat brieven van hem onbekende mensen die zeiden: moeten we niet iets doen? Hij wist van mij en Sampiemon, een andere collega van het Handelsblad, dat we geïnteresseerd waren. Hij heeft toen een ontmoeting georganiseerd van de briefschrijvers en wat mensen die hij kende; dat was de befaamde Koninginnedagvergadering in Krasnapolsky. Bij het vaststellen van de agenda waren er twee mensen, Lange en Van der Zwan, die er op stonden dat allereerst overeenstemming gevonden zou worden over de sociaal-economische problematiek die voor hen absoluut primair stond. De overigen vonden dat wel belangrijk, maar meenden dat er veel meer aan de hand was. Uiteindelijk is er gestemd en de sociaal-economische zaken kwamen als agendapunt 4 of 5 uit de bus. Dat was voor Lange en Van der Zwan reden om op te stappen. Zij zijn bij Tien over Rood betrokken geraakt. Als je ook kijkt naar het Appèl zie je ook weinig op sociaal-economisch en een heleboel op democratiseringsgebied; bij Tien over Rood is dat precies andersom.

Deze eerste groep bestond uit 11 Amsterdammers. Van meet af aan was echter duidelijk dat de groep, wilde er echt iets uit komen, uitgebreid moest worden met mensen uit het hele land; Amsterdam stond door alle gebeurtenissen wat los van de rest van het land. We hebben toen een lijst van 10 punten opgesteld, waar de gekozen ministerpresident overigens al bij stond, en die lijst heeft ieder van ons naar 2 of 3 bekenden gestuurd, met het verzoek om, wanneer deze punten aanspraken, daarover verder te komen praten. Zo is de groep van 36 ontstaan. Op de eerste bijeenkomst moest er iemand de vergadering leiden; iedereen had een smoes om dat niet te hoeven behalve ik. Ik had geen smoes en zo werd ik voorzitter, hoewel ik dat helemaal niet wilde.

Wij zijn bijeen gekomen en hebben ons louter met praktische politieke vraagstukken bezig gehouden. Het resultaat is te vinden in de punten achter op het Appèl. De vraag wat wij ermee zouden doen, speelde daarbij geen rol; we konden een beweging boven de partijen worden, dan wel een groep binnen een partij, of misschien wel een eigen partij. Inmiddels was het juli geworden. Onze ideeën, zo vonden we, moesten nu op de een of andere manier op schrift verbreed worden, daarna zouden we wel verder

zien, Er werd een redactiecommissie gevormd met o.a. Erik Visser en Peter Baehr waarvan ik voorzitter werd. Die commissie moest zorgen dat het materiaal waarover wij overeenstemming hadden bereikt werd uitgegeven, waardoor we een zekere présence zouden krijgen; meer was dat eigenlijk niet. Omdat ik die zomer toch niet op vakantie zou gaan heb ik me het meest ermee beziggehouden.

Ik wilde toen eens met een p.r.-man gaan praten, iemand die vertrouwd was met het oproepen van reacties en het testen van publiek. Er moest immers iets uitgegeven worden, wat op zijn minst de aandacht trekken zou. Ik had wel een heel verhaal in mijn hoofd, met wolken van gedachten, maar hoe bereik je daarmee het publiek, dat wist ik niet. Via Hans Gruijters kwam ik in contact met Martin Veldman, die als een blok voor de door ons ontwikkelde denkbeelden viel. Bovendien was in Nederland het verkopen van politiek, alsof het een product betreft, geheel nieuw. Uit ons hele verhaal pikte Veldman de analyse van het vastlopen van de democratie, en de middelen die wij daartegen bedacht hadden, er meteen uit. Dat moest onze boodschap worden. Wekenlang zijn we toen beziggeweest, ik was verantwoordelijk voor de inhoud en hij voor de vorm. Tekst na tekst werd geproduceerd en zo kwam het pamflet, met de nadruk op de democratiseringsgedachte tot stand. Tegelijkertijd wilden we een soort marktonderzoek verrichten naar de gewenstheid van een eventuele nieuwe politieke partij: daarvoor was de adhesiekaart in het pamflet opgenomen. Toen hebben we afgesproken dat we bij een relevante respons uit de burgerij tot het oprichten van een partij zouden overgaan en bij onvoldoende respons een beweging zouden blijven.

Op 15 september wilden we ons aan de pers presenteren, maar daarvoor moest de hele groep, die nog van niets wist, met het pamflet geconfronteerd worden. Op zaterdag 10 september werd het pamflet en de hele gedachtengang eromheen door de uiteindelijke groep der 36 ondertekenaars unaniem goedgekeurd. Het pamflet sloeg geweldig aan, lawines van reacties kwamen binnen. Wij hadden ons een maand de tijd gegeven, daarna zouden we evalueren en besluiten hoe we verder moesten. Maar aan het eind van die maand kregen we door de val van het kabinet extra haast. Wij hebben op 20 oktober de ondertekenaars van het Appèl weer bij elkaar geroepen. Voor iedereen behalve Peter Baehr was het op grond van de reacties op het Appèl duidelijk dat we een partij moesten worden. Uit de adhesiebetuigers hadden we z'n 80 tot 100 man gevraagd naar Amsterdam te komen om, wanneer de initiatiefnemers zouden besluiten tot het stichten van een nieuwe partij, onmiddellijk al aan het werk te kunnen in werkgroepen ter voorbereiding van het partijprogram. Zo efficiënt waren we: om 12.30 uur namen we de beslissing om

een partij op te richten, althans om te gaan werken aan een program en een congres en als het ons lukte om een fatsoenlijk program te maken en met fatsoenlijke kandidaten te komen, dan zouden we besluiten aan de verkiezingen deel te nemen. De kwaliteitseis was dus hoofdnorm.

Om 13.00 uur maakte ik vervolgens voor de tv bekend dat we een poging zouden doen tot de oprichting van een partij. Tevoren waren de statuten overigens voorbereid en was de naam al bij een notaris geclaimd.

Die middag zijn er uit de ongeveer 80 aanwezigen zo'n 15 werkgroepen uit de grond gestampt; dat ging allemaal met een enorme vaart. Zij moesten materiaal leveren voor een redactiecommissie die het concept-program zou opstellen. Het ging wat autoritair, maar het moest gewoon, we hadden geen tijd; congres moest worden voorbereid...'

(Democraat, dec. 1967)

Bewust wordt bij het schrijven van het program niet eerst een beginselverklaring opgesteld. De praktijk heeft immers geleerd dat de bestaande partijen in hun beginselen zeer ver uit elkaar liggen, maar in de politiek elkaar dicht naderen. Het gehamer op beginselen werkt daardoor verhullend en ontnemt het zicht op de politieke realiteit. De woorden van Hans Grujters: 'In Nederland moet een politieke partij in hoge mate op een kerk lijken'. Het feit dat D'66 dit weigert zal haar later een beschuldiging van Biesheuvel opleveren dat zij een 'on-Nederlandse' partij is.

Daar komt bij dat D'66, zoals uit het Appèl blijkt, uit overwegingen van doelmatigheid ervoor kiest om als onafhankelijke politieke partij op te treden, waarbij het er niet om gaat een duurzaam thuis voor andersdenkenden te stichten. In plaats van beginselen wordt het pragmatisme beleden, in de omschrijving van de Van Dale 'de filosofische leer die het kenmerk van de waarheid ziet haar praktische toepasselijkheid, haar bruikbaarheid om leiding te geven aan het handelen'. Deze benadering wordt verwoord in de openingsparagraaf van het eerste program (december '66):

De Democraten '66 vormen een Nederlandse politieke partij die op 14 oktober 1966 is opgericht. Deze oprichting vond plaats omdat de ideologieën van de bestaande partijen geen antwoord meer geven op de vragen die ons bezighouden. Velen zouden liever hun stem uitbrengen op grond van een moderne visie op heden en toekomst dan op grond van politiek gezien verouderde beginselen.

De partij heeft tot doel (voor Nederland en, zo mogelijk, andere landen) bij te dragen tot de geestelijke en materiële ontplooiing van alle mensen, ongeacht hun levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, nationaliteit, taal, maatschappelijke afkomst en sexe. Daartoe zal de partij streven naar een radicale democratisering van de Nederlandse samenleving in het algemeen en van het Nederlandse politieke bestel in het bijzonder. Ten aanzien van de middelen welke gehanteerd behoren te worden om deze doeleinden te bereiken, wordt geen speciale voorkeur uitgesproken. De doelmatigheid zal zoveel mogelijk deze keuze bepalen, in het bijzonder waar het de mate betreft, waarin de overheid moet worden ingeschakeld.

Het politiek program zal periodiek aangepast worden aan de zich wijzigende normen en omstandigheden. Het is daartoe nodig de maatschappelijke ontwikkelingen kritisch te volgen en het ontstaan van nieuwe noden en vraagstukken tijdig te signaleren.

(Program D'66, mrt. 1971)

De partij zal onduidelijkheid in de politiek trachten te bestrijden en daarom een duidelijk consequent beleid voeren waarin het program voorop staat.

Aansluitend op het in de laatste zin gestelde noemt D'66 zich zelf dan ook een 'programpartij' en onderscheidt zich daarmee wezenlijk van de 'beginselpartijen'.

Uit een onderzoek van J. Godschalk (dat in '69 in Acta Politica gepubliceerd wordt) naar de achtergronden van de oprichters van D'66 blijkt dat sommigen van hen zich echter wel in een bepaalde Nederlandse politieke traditie plaatsen. Zij motiveerden de oprichting van D'66 o.a. met de mededeling 'behoefte te hebben aan een nieuw soort Vrijzinnig Democraten'. Henk Zeevalking is een van hen:

'Kijk, je moet niet vergeten dat die appèl groep, en de partij zelf in zijn beginjaren ook, dat was een samenkomst van drie stromingen. Een deel uit de PvdA, een deel uit de VVD en een deel met name uit de KVP. Die mensen vonden elkaar vooral op een programmatische basis. Dat was de reden dat D'66 zich toen aandiende als een programpartij. Het kon eenvoudig geen beginselpartij zijn. Om het eens te worden over het program hadden we al dagen werk, stel je voor dat we over beginselen waren begonnen... Het aardige van de partij is juist dat zij is blijven bestaan, appellerend aan de onvrede uit alle hoeken. Iedereen zocht iets anders, maar we vonden elkaar in het besef dat het zo niet langer kon. De discussies waren overigens niet van de lucht. Ik heb al gezegd dat er nogal wat mensen van het eerste uur zijn verdwenen. Zelf ben ik nooit teleurgesteld geweest in de partij. We waren het wel niet altijd met elkaar eens. Met name met Hans van Mierlo heb ik daar nog al eens van mening verschild, overigens altijd loyaal ten opzichte van elkaar en van de partij. Ik vond, en dat vind ik nog, dat D'66 duidelijk een doortrekken was van de lijn van de Vrijzinnig Democraten van voor de oorlog. Van Mierlo vond dat bepaald niet, vond dat ook gevaarlijk om dat zo te stellen, want hij meende dat dat een achterhaalde zaak was.'

(Democraat, febr. 1978)

Een belangrijke inbreng bij de opstelling van het program heeft een groep ex-leden van de JOVD (de jongerenorganisatie van de VVD). Erwin Nypels is een van hen:

‘Tot de na-oorlogse JOVD behoorde een sterk kritische groep progressieve liberalen die de VVD op een ander politiek spoor hoopten te brengen. Op vele gebieden nam de JOVD een standpunt in dat sterk afweek van dat van de VVD. De reactie van de partijtop was echter in de woorden van Van Riel: willen jullie nu eens ophouden met het image van de VVD te bederven. Als jullie werkelijk een andere lijn willen, moeten jullie niet proberen de bestaande partij te veranderen. Met de huidige lijn hebben wij immers onze kiezers gewonnen. Jullie proberen deze lijn nu om te buigen en dat is kiezersbedrog! Toen de JOVD-kritiek onvoldoende effect bleek te hebben is de gedachte ontstaan van een nieuwe partij, hoewel we daar lang over gearzeld hebben. We voelden nl. niets voor versplintering. Toen werd echter het initiatief voor de oprichting van D’66 genomen, waarnaar een groot aantal JOVD-ers overstapten.

Een aanzienlijk aantal van de denkbeelden die de JOVD in de jaren 50 en 60 had ontwikkeld zijn terug te vinden in het eerste D’66-program. Ik noem hier de staatkundige hervormingen: de afschaffing van de Eerste Kamer en een partieel districtenstelsel: de democratisering van het bedrijfsleven, de gedachte van een indicatieve planning van de nationale economie, de emancipatie van de vrouw, Vietnam en de gedachte dat ontwikkelingshulp afgestemd moest worden op de planning van de ontwikkelingslanden zelf.’

Reacties

Het Appèl wordt onderwerp van bespreking voor de parlementaire pers. Terwijl men vrijwel unaniem de heldere stijl van het pamflet prijst, blijkt dat de erin ontvouwde denkbeelden in het gunstigste geval lichte skepsis, en in het ongunstigste totaal wanbegrip ontmoeten. De kritiek concentreert zich op een aantal punten: een nieuwe partij zal de onduidelijkheid alleen nog maar vergroten, de middelen die D’66 propageert zullen de euvelen niet verhelpen omdat de kern van de kwaal zich in de partij-politieke verhoudingen en niet in de staatsrechtelijke structuren bevindt, de gevestigde partijen beraden zich al over de noodzakelijk geachte vernieuwing...

‘Het is een verfrissende ervaring. Het heeft iets jongs, maar tegelijkertijd ook iets van een onbekommerdheid, die haar eigen grenzen nog niet gevonden heeft. Die grenzen zijn er niettemin. Wie het verslag bestudeert van de gisteren gehouden conferentie van de zogeheten ‘brain-trusts’ van de politieke partijen krijgt een indruk van de vele haken en ogen welke talloze democraten reeds vóór 1966 hebben ontdekt aan de ideeën welke de Democraten ’66 op dezelfde dag als gloednieuwe tovermiddelen op tafel legden. Het enige originele aan hun gedachten is dat zij ze zonder binding aan een bestaande politieke partij kun-

nen lanceren. Eigenlijk blijft er van het manifest dan niet veel meer over dan een fraai gestyleerde stunt. Een geval van politieke joyriding...'

'Het is prettig origineel te zijn. Het initiatiefcomité D'66 is origineel, zonder dat hun ideeën in ons land praktisch uitvoerbaar zijn. Het is dan nog slechts een lekker hapje voor de studeerkamer. Dit vertrek hebben de Democraten '66 blijkens hun program node gemist.

Wij hopen oprecht dat de iniatiefnemers zullen inzien dat alleen een splinterpartij hun lot zal zijn. Het zou van grote zelfbeheersing getuigen als zij een aantal verfrissende ideeën binnen de bestaande partijen zouden trachten te verwezenlijken. Daar is de tijd binnen de vijf grote partijen zeker rijp voor. Van deze partijen uit zal zich een saneringsproces moeten gaan voltrekken. Mensen van goeden wille, zoals de Democraten '66, zijn daarbij onontbeerlijk. Met het oprichten van weer een partij richten zij in onze democratie schade aan, die zijzelf zeggen te bestrijden. D'66 loopt anders het grote gevaar een Boerenpartij voor Intellectuelen te worden'.

*Drs. F. A. Hoogendijk
(Elsevier, 24/9/1966)*

Vrij Nederland maakt het in zijn commentaar van 17 september '66 wel erg bont. Onder de kop 'een partij voor conservatieve jongeren' vergelijkt Jan Rogier de plannen van D'66 voor een gekozen minister-president met De Gaulles hervormingen in Frankrijk.

'Mij dunkt dat de Democraten '66 aan de verkeerde kant van de democratische herbewapening begonnen zijn. Niet het staats-hoofd, want daar komt de volksverkiezing van de minister-president toch op neer, maar de volksvertegenwoordiging moet gesaneerd worden. In de Nederlandse parlementaire geschiedenis heeft het zwaartepunt ook altijd bij het parlement gelegen en als de democratie zwak is, zoals in het laatste kwart der 19e eeuw, tussen de wereldoorlogen en thans weer, dan ligt dat aan de zwakte van de partijen of de compromissen van de fracties in de Tweede Kamer. De roep om 'de sterke man weerklonk dan steeds, ook bij goedwillenden als deze 'Democraten', die overigens heel goed weten dat zij deze term vermijden moeten, en die ook werkelijk alleen op sanering uit zijn...

Deze Democraten worden, of zij dat willen of niet, toch een splintergroep in de Kamer en zelfs, naar het zich laat aanzien, een splinter van de VVD, want de economische en sociale paragrafen in hun program zijn meer liberaal dan rood...

In de discussie over de politieke situatie in Nederland en de sanering van de partijverhoudingen kan deze nieuwe groepering zeker een zinnige bijdrage leveren, maar het simplisme van de nu geboden oplossingen is onvoldoende. Als deze partij doorzet, is de kans groot dat zij de conservatieven onder de jongeren van alle gezindten mee krijgt, want het is wel waar dat de kortsluiting van de generaties in haar program minder groot is (vooral wat betreft de vrije meningsuiting, optreden van de overheid, rechtshandhaving, sport, onderwijs, bevolkingspolitiek), maar dan zal

daartegenover een radicaal linkse partij moeten staan. Het antwoord van de PvdA moet duidelijk zijn'.

Opland op 14-2-67, vlak voor de Tweede Kamer-verkiezingen

Het eerste congres

Het stuk van Rogier en enkele andere reacties op het Appèl brengen bij de initiatiefnemers van D'66 enige ongerustheid te weeg. Aan de vooravond van het eerste congres, dat uiteindelijk op 17 en 18 december 1966 in de Amsterdamse RAI is uitgeschreven, maakt Van Mierlo zich zorgen: stel nu dat het congres inderdaad bezocht zal worden door mensen die de sanering van het bestel willen verwezenlijken door middel van een Nederlandse variant op het Gaullisme?

Het verloop van het congres bewijst dat deze vrees ongegrond is. Vol overgave storten enkele honderden congresgangers zich op de agenda: in twee dagen moeten huishoudelijke zaken, het verkiezingsprogramma en de kandidatenlijst afgehandeld worden om de intree van D'66 in de politiek een feit te laten worden.

Sectiegewijs buigt men zich over het conceptprogramma - resultaat van de activiteiten van de werkgroepen en vervolgens door een redactiecommissie aaneengeschreven en aangevuld - om de definitieve tekst tenslotte in de plenaire vergadering vast te stellen. Uit het partijprogramma zal, zo beslist het congres, een commissie een verkiezingsprogramma destilleren.

Op het gebied van de staatsrechtelijke vernieuwing en de vrijheidsrechten blijken geen diepgaande meningsverschillen te bestaan. De D'66-ideeën worden in het verkiezingsprogramma als volgt geformuleerd:

Verkiezingsprogramma democraten '66

'Nieuwe spelregels

1. Rechtstreekse verkiezing van de minister-president.

Het in Nederland onmisbare compromis moet plaats vinden vóór de verkiezingen. De kiezers moeten vóór zij naar de stembus gaan weten wat de consequenties van hun stem kunnen zijn.

2. Een moderne vorm van districtenstelsel in plaats van het onbevredigde kiesstelsel van nu.

Een moderne vorm van districtenstelsel zal de band tussen de kiezer en zijn volksvertegenwoordiger versterken. Daarmee wordt ook de invloed van de kiezer versterkt.

3. Benoeming van de burgemeester op voordracht van de gemeenteraad.

Op den duur zal de burgemeester rechtstreeks door het volk moeten worden gekozen.

4. Afschaffing van de opkomstplicht bij de verkiezingen.

Het stemmen is een recht, niet een plicht.

5. Opheffing van de Eerste Kamer.

Want dubbele behandeling van wetsontwerpen werkt vertragend.

6. De burgemeester moet verantwoording afleggen aan de gemeenteraad over zijn gehele beleid, dus ook over zijn politiebeleid.

Versterking van de positie van het Parlement.

1. Het Kamerlidmaatschap is een volledige dagtaak. Daarom geen burgemeesters of gemeentesecretarissen meer in de Tweede Kamer.

2. Een bij de wet uitgewerkt instituut van 'hearings' moet worden ingevoerd.

Iedere burger moet in principe in de gelegenheid zijn zich in het openbaar voor een parlementaire commissie over een wetsontwerp te uiten. Het Parlement moet bovendien de mogelijkheid hebben ministers en hoofden van diensten, instellingen en bedrijven in het openbaar te horen.

3. Betere parlementaire controle op organisatie en doelmatigheid van het overheidsapparaat.

Daartoe zal een vaste parlementaire commissie moeten worden ingesteld met verstrekkende bevoegdheden.

Vernieuwing en uitbreiding van de vrijheidsrechten.

De vrijheid van de burger dreigt steeds meer in het gedrang te komen. Daarom is het noodzakelijk dat onze grondwet, duidelijker en uitgebreider dan thans, de vrijheidsrechten van de burger vastlegt. De volgende rechten moeten in de grondwet komen:

1. Vrijheid van meningsuiting naast de bestaande vrijheid van drukpers.

Een vrije uiting van mening zonder voorafgaande censuur (zoals een spreekverbod door de burgemeester), maar met ieders verantwoordelijkheid voor de wet. De rechter kan achteraf vaststellen of de wet is overtreden.

2. Vrijheid van demonstratie naast het bestaande recht op vereniging en vergadering.

De huidige praktijk, waarbij burgemeester of politie van te voren toestemming moet geven voor een demonstratie, is in strijd met de vrijheid van de burgers. Als een demonstratie achteraf in strijd met de wet blijkt te zijn, dan horen de deelnemers zich daarvoor achteraf (zoals bij elke overtreding van de wet), voor de rechter te verantwoorden.

3. Vrijheid van levensbeschouwing naast de bestaande vrijheid van godsdienst.

Geen enkele geestelijke stroming kan aanspraak maken op bijzondere bescherming door de overheid.

4. Onschendbaarheid van het telefoongeheim naast de bestaande onschendbaarheid van het briefgeheim.

Deze onschendbaarheid dient te gelden voor de telefoon en alle andere vormen van communicatie via openbare kanalen. Hierop mag alleen inbreuk worden gemaakt op last van de rechter in de door de wet te noemen gevallen.

5. Het recht op gemotiveerd antwoord naast het bestaande recht om een schriftelijk verzoek in te dienen.

Vertegenwoordigende lichamen moeten petitie, door een bepaald aantal burgers ondertekend, in het openbaar behandelen. Iedereen die een petitie indient, heeft recht op een gemotiveerd antwoord.

De internationale gerichtheid van D'66 komt tot uiting in de betrekkelijke omvangrijke buitenland-paragraaf, waarvoor m.n. over de punten erkenning van de D.D.R. en stopzetting van de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam vergaande voorstellen worden gedaan. Diepgaande discussies zijn dan ook het gevolg. Uiteindelijk komt men, na de derde congresdag, tot de volgende stellingnames:

'Bevordering van de Internationale samenwerking.

Vermindering van de Internationale spanning.

Het centrale thema dat de Nederlandse buitenlandse politiek dient te beheersen is: de Nederlandse bijdrage aan de intensivering van de internationale samenwerking en de vermindering van de internationale spanningen. D'66 stelt zich voor een buitenlands beleid te bevorderen dat gericht is op het doorbreken van verouderde ideologische uitgangspunten van denkpatronen.

Verkiezingsprogramma
Democraten '66

1. Ter bevordering van de samenwerking en ontspanning in Europa moet Nederland het initiatief nemen tot het bijeenroepen van een conferentie van NAVO-, Warschaupaktlanden en de overige Europese landen.

Het doel van deze conferentie zou uiteindelijk moeten zijn: te komen tot verdere politieke samenwerking en ontspanning in geheel Europa. Ter voorbereiding daarvan zal men zich in de beginfase bezig moeten houden met de verbetering van de betrekkingen op het gebied van handel, wetenschap, kunst en toerisme en met het tot stand brengen van een gemeenschappelijke aanpak van de ontwikkelingshulp.

2. Nederland moet de D.D.R. gaan erkennen.

Nederland moet in eerste aanleg – met zijn bondgenoten – de Duitse Bondsrepubliek bewegen de zgn. Hallsteindoktrine (waarbij de Bondsrepubliek de diplomatieke betrekkingen verbreekt met die landen die de D.D.R. erkennen) op te heffen. Ook in het geval dat dit niet tot resultaten leidt, zal Nederland de D.D.R. moeten gaan erkennen.

3. Voortdurend moet worden nagegaan of de Oosteuropese landen nauwer bij de E.E.G. betrokken kunnen worden.

4. Stopzetting van de bombardementen op Noord-Vietnam.

De kwestie Vietnam kan alleen worden opgelost door onderhandelingen. Deze kunnen pas plaats vinden als:

- de luchtbombardementen op Noord-Vietnam onmiddellijk en blijvend worden beëindigd;
- het nationale bevrijdingsfront als onderhandelingspartner wordt erkend;
- de Noord-Vietnamese infiltraties in Zuid-Vietnam worden stopgezet.

5. Communistisch China in de Verenigde Naties.

Communistisch China en Nationalistisch China (Formosa) moeten beide een zetel in de Verenigde Naties innemen. De permanente zetel van China in de Veiligheidsraad moet door Communistisch China worden bezet.

6. Rechtstreekse verkiezing van het Europese parlement.

7. Engeland in de E.E.G.

De spoedige toetreding van Engeland en de Scandinavische landen tot de E.E.G. moet worden bevorderd. Dit mag niet leiden tot vertraging in het proces van de Europese eenwording.

8. Een nieuw federaal Europa dient gebaseerd te zijn op dezelfde beginselen van democratie, vrijheidsrechten en openheid als D'66 nastreeft voor de Nederlandse samenleving.

9. Verhoging van de ontwikkelingshulp tot ca 900 miljoen gulden. Daarbij dient nauwkeurig gelet te worden op de continuïteit, doelmatigheid en nazorg van de geboden hulp.

D'66 is van mening dat men niet moet uitgaan van een dogmatisch vastgesteld percentage, maar van de meethbare reële behoefte aan hulp die direkt en effectief kan worden gelenigd.

10. Rassendiscriminatie in iedere vorm is ontoelaatbaar.

D'66 veroordeelt principieel de Zuidafrikaanse Apartheidspolitiek.

11. Openheid in de buitenlandse politiek.

Het buitenlands beleid van de regering moet meer in de openbaarheid worden gebracht dan thans het geval is. Met name dient de minister van buitenlandse zaken van elke belangrijke buitenlandse conferentie direkt verslag uit te brengen aan het parlement.

De meest verwoede debatten vinden plaats in de sociaal-economische sectie. De sectievoorzitter verklaart zatermiddag, de wanhoop nabij, voor de radio het niet meer te zien zitten, om vervolgens zondagochtend zijn uitlating te herroepen. Een groepje deelnemers verlaat woedend de sectievergadering om vervol-

gens door de toevallige passerende Van Mierlo te worden teruggejaagd. De Tijd geeft het volgende verslag:

'De behandeling van de sociaal-economische paragraaf in het program bleek de meeste tijd te kosten. Daarover waren de meningen dan ook het hevigst verdeeld.

Vastgesteld werd tenslotte, dat in het bijzonder voor de middengroepen de belastingprogressie geringer moet worden. Het bestuur had in het concept-program een verlaging van de progressie voorgesteld slechts tot een inkomen van vijftienduizend gulden. Ten aanzien van de vennootschapsbelasting moet er een grens gesteld worden waarboven salarissen en tantièmes niet als bedrijfsinkomsten mogen worden beschouwd.

Daarnaast legde het congres als programmapunt vast, dat de hoogste inkomensgroepen relatief hoger zullen worden belast. Bovendien wordt een progressie van de vermogensbelasting voorgesteld tot een percentage van 1,2 met een belastingvrije voet van 75.000 gulden. De successie- en schenkingsrechten moeten aanzienlijk worden verhoogd.

De bestuursvoorstellen werden door vele partijleden heftig bekritiseerd en ontdaan van een progressiviteit die men als te ver gaand beschouwde. Dat gebeurde ook in de paragraaf over het bedrijfsleven. De bij D'66 aangesloten hoogle-raren Gans en Zoutendijk stelden amendementen voor op de artikelen over de democratisering van het bedrijfsleven.

In het concept-program was voorgesteld, dat de ondernemingsraad moet worden afgewezen en dat een personeelsraad met een aantal vèrgaande bevoegdheden ervoor in de plaats dient te komen. Het congres besloot op voorstel van prof. Zoutendijk tot een onderzoek welke bevoegdheden aan een personeelsraad moeten worden toegekend in aanvulling op wat voor ondernemingsraden is bepaald.'

(Tijd, 19/12/1966)

Tenslotte wordt de D'66-visie op dit gebied in de volgende punten aan de kiezer voorgelegd:

'Meer sociale rechtvaardigheid, grotere economische doelmatigheid.

Het sociaal-ekonomisch beleid dient zowel te worden gericht op de ekonomische groei als op sociale rechtvaardigheid bij de verdeling van de welvaart. Sociale rechtvaardigheid is pas aanwezig als iedere Nederlander:

- de zekerheid heeft van een welvaartsvast minimumloon, ongeacht zijn capaciteit;
- over een woning kan beschikken, die beantwoordt aan de moderne levensbehoeften;
- verzekerd is van een verantwoorde gezondheidszorg;
- ook financieel in staat is elk voor hem geschikt onderwijs te volgen;
- zeker kan zijn van een verantwoorde voorziening van zijn oude dag;
- zijn recht op arbeid kan uitoefenen.

D'66 meent dat in onze samenleving nog niet aan al deze voorwaarden is voldaan.

Ekonomische doelmatigheid wordt bevorderd door een praktische benadering van de ekonomische problemen, los van starre ideologische uitgangspunten, hetzij van 'links', hetzij van 'rechts'.

1. Een overheidsbeleid, gericht op het bevorderen van de ekonomische groei op lange termijn. Het streven naar volledige werkgelegenheid dient daarbij voorop te staan.

2. Instelling van een ministerie van technologische ontwikkeling en automatisering.

Dit ministerie moet zich bezighouden met de stimulering van de wetenschappelijke ontwikkeling en de bestudering van de sociale en technische-ekonomische gevolgen ervan.

3. Groeperingen, die door de ekonomische groei, buiten hun schuld, worden bedreigd in hun bestaan, dienen door de overheid te worden geholpen.

De overheid dient in een dergelijke situatie, die van geval tot geval beoordeeld wordt, die maatregelen te nemen, die naar de normen van sociale rechtvaardigheid gewenst zijn.

4. Gelijke arbeid van mannen en vrouwen moet gelijk worden beloofd.

Betere fiskale en maatschappelijke maatregelen moeten genomen worden, zodat de vrouw – en met name de gehuwde – meer dan tot nu toe, in het produktieproces opgenomen kan worden.

5. Twee koopavonden per week.

In het belang van alle consumenten, in het bijzonder de alleenstaande werkende en de werkende gehuwde vrouwen, moet aan winkeliers worden toegestaan twee avonden per week hun winkels open te houden.

6. De consumenten moeten als groep in de Sociaal-Ekonomische Raad worden opgenomen.

Consumentenorganisatie moeten altijd bij het overleg over vestigingseisen betrokken worden.

7. Een gegarandeerd minimumloon met ingang van 21 jaar in plaats van, zoals nu, 23 jaar.

Gehuwden beneden de 21 krijgen, met ingang van hun huwelijk, recht op minimuminkomen.

8. Vermindering van de progressie in de inkomstenbelasting, in het bijzonder voor de middengroepen.

Ter bevordering van de persoonlijke inzet en inspanning dient over de gehele lijn, doch in het bijzonder voor de middengroepen, de progressie in het tarief der inkomstenbelasting minder steil te verlopen. Echter het maximaal percentage dient verder door te lopen dan thans. Dit betekent dat de zeer hoge inkomens zwaarder worden belast. In de vennootschapsbelasting dient een grens te worden gesteld waarboven salarissen en tantièmes niet als bedrijfskosten worden beschouwd.

9. Invoering van een progressie in de vermogensbelasting.

In het tarief van de vermogensbelasting dient een progressie te worden ingevoerd, oplopend tot een percentage van 1,2%. Hierbij zal een belastingvrije voet gelden van f 75.000.–, om het ontstaan van kleinere vermogens te stimuleren. Er zal geen kinderaftrek mogelijk zijn.

10. Aanzienlijke verhoging van het successie- en schenkingsrecht.

Aanzienlijke verhoging van het successie- en schenkingsrecht, ook bij vererving aan meerderjarige kinderen, is gewenst.

Een deel van de overige punten uit dit verkiezingsprogram blijkt nu nog weinig aan actualiteit te hebben ingeboet, zoals bij voorbeeld de punten 4 en 5 van de paragraaf over de bevolkingspolitiek:

Verkiezings-programma
Democraten'66

'4. Bestrijding van de vervuiling van lucht, water en grond.

De sterk toenemende vervuiling van lucht, water en grond gaat een dusdanige bedreiging vormen van de gehele volksgezondheid dat de overheid aan de bestrijding ervan de hoogste prioriteit moet verlenen. Dit geldt zowel de mobilisatie van het wetenschappelijk potentieel in ons land als het op korte termijn treffen van ingrijpende wettelijke maatregelen. In beginsel moeten de kosten

5. Effectievere bestrijding van het lawaai in het verkeer.

Een effectievere bestrijding van het lawaai in het verkeer is noodzakelijk. Een stringente wettelijke regeling en een doeltreffende controle hierop moet spoedig tot stand komen. Daarnaast zal een wettelijke regeling moeten garanderen dat bij nieuwbouw zowel de interne als externe gehorigheid tot het minimum wordt beperkt.

Poolse landdag?

Aan de volstrekt democratische instelling van het D'66 congres hoeft niemand meer te twifelen. Het enthousiasme laat zich echter soms moeilijk in toom houden, waardoor de beraadslagingen af en toe op z'n zachtst gezegd niet geheel ordelijk verlopen. 'Een Poolse landdag' noemt de Volkskrant-commentator het onvriendelijk. Andere waarnemers spreken van 'een vriendelijke chaos' en van 'geboorteweeën'. Toch heeft het congres, aldus het Algemeen Handelsblad van 19-12-1966, duidelijkheid weten te scheppen over hetgeen D'66 wil:

'Toch heeft het congres van D'66 wel een beeld opgeleverd, waar de kiezer houvast aan heeft. Sommige duidelijk linkse voorstellen van het bestuur zijn wat minder scherp gesteld (de personeelsraad, de belastingvoorstellen), op een ander belangrijk punt (erkenning DDR) bleek het congres radicaler te zijn dan het bestuur. Het totaalbeeld: de behoudende krachten zijn verslagen, D'66 is een linkse partij, die in de praktische politiek dichter bij de Partij van de Arbeid dan bij de VVD staat en op sommige punten verder wil gaan dan de PvdA. Het gevolg zal wellicht zijn, dat enkelen, die liever een gematigder opstelling hadden gezien, de jonge partij de rug toekeren. Dat lijkt onvermijdelijk. Waar vaagheid door duidelijkheid wordt vervangen, zullen sommigen zich realiseren, dat dit niet hùn duidelijkheid is...

Dank zij de stemmachine, die op de tweede dag in het Congrescentrum gebruikt werd, kunnen we u iets meer vertellen over de aanwezige D'66-ers. De machine moest namelijk van tijd tot tijd geijkt worden en dat kon mooi gebeuren door bijvoorbeeld alle mannen even te laten 'stemmen'.

De mannen maakten 85 procent van de aanwezigen uit, de vrouwen dus 15 procent, wat ons veel toeschijnt voor een partijcongres. Veertig jaar of ouder was slechts 28 procent, tussen de dertig en veertig jaar 42 procent en onder de dertig jaar dertig procent. Een jonge club. 'Democraten '35', zei een verslaggever en een collega sprak van 'de sceptische generatie.'

Voorts enkele persoonlijke waarnemingen. Er waren veel studenten onder de Democraten '66 van allerlei signatuur, nogal wat uit de liberale studentenverenigingen en de politiek-sociale faculteit in Amsterdam, maar ook wel uit de Studentenvakbeweging. En ook het aantal afgestudeerden was aanzienlijk, gezien de vele dragers van titels als mr., dr., drs., en ir. Over het algemeen wel eens vriendelijk slag mensen, de Democraten.

Een consequente, maar (zoals gebleken) riskante toepassing van de door D'66 bepleite openheid in de politiek was, dat de pers het hele congres mocht bijwonen. De ruzietjes over de kandidaatstelling voeren de meeste politieke partijen maar liever achter gesloten deuren op en het gekissebis in de secties zou een gevestigde partij ook bij voorkeur 'onder ons' hebben gehouden. We mochten er bij D'66 allen met onze neus bovenop zitten: hoe in de buitenlandsectie een hele reeks Vietnam-uitspraken werd verworpen, hoe de sociaal-ekonomische

sectiedebatten verzandden in procedurele kwesties, hoe congresvoorzitter drs. Fetter tactisch het verschil met drs. Gruijters uit de weg ruimde. D'66 heeft met deze openheid bewust en principieel het risico gelopen, dat de vuile was buiten zou komen te hangen. En daarmee een dienst bewezen aan het recht op informatie.

Zondagmorgen kwam een congresganger, de heer Schouten, vertellen, dat een ervaren verslaggever hem had gezegd nog zelden een partijcongres te hebben meegemaakt, waaraan de leden zo enthousiast en constructief deelnamen. Wie die verslaggever is, weten we niet, maar achteraf zijn we geneigd hem gelijk te geven. Op vele partijcongressen doet zich al gauw het verlangen naar pauze gelden, wordt er veel onderling gebabbeld en is men zeer opgelucht als het allemaal achter de rug is. Hier accepteerde men zonder protest uitstel van pauzes, werd er goed geluisterd, bleek men bereid beide avonden door te vergaderen en verklaarde men zich akkoord met een extra-congresdag.

Op die extra congresdag dient dan wel gezorgd te worden voor een betere congresleiding. Toen mr. Van Beekhuizen zich een keer versprak: 'Er zijn minder tegenstemmers dan voorzitters,' had hij bijna gelijk. Want we hebben maar liefst vijf voorzitters zien optreden, die zeer ongelijk waren in voortvarendheid en greep op de zaken. Democratie is mooi, maar het moet een beetje overzichtelijk blijven. Eén voorzitter, die bewezen heeft met inachtneming van de democratische regels doortastend een congres te kunnen leiden, verdient, indien voorradig, de voorkeur.'

(AH, 19/12/1966)

Op het eind van de tweede congresmiddag blijkt de huurtijd in de RAI te zijn verstreken, zonder dat de hele agenda is afgevoerd; een deel van het programma en de vaststelling van de kandidatenlijst zijn nog niet aan bod gekomen. Een lichte verwarring maakt zich van de congresgangers meester: de vergadering elders voortzetten; schorsen en later nog eens bijeenkomen; er D'67 van maken?

Een avant-gardistisch beeldhouwwerk in de RAI-hal biedt uitkomst. Van Mierlo klautert er in en stelt, half in de staketsels hangend voor het congres op '3e kerstdag' voort te zetten, en hij redt volgens velen daarmee D'66.

Tijdens de Kerstdagen weet men zich kennelijk voldoende van het slopende weekend te herstellen; op 27 december blijken er ongeveer 400 man in Krasnapolsky aanwezig te zijn om het programma en de kandidatenvaststelling af te ronden. Aan het slot van de dag kan van Mierlo dan ook vaststellen: 'het congres is gesloten, de verkiezingscampagne geopend'.

Het Parool geeft het volgende verslag:

**Van Mierlo door 93 pct.
als lijsttrekker gekozen.
D'66 voltooit program en
kandidatenlijst**

'Drastische wijzigingen onderging de woningbouwparagraaf. Bij het bestuur tegen de oorspronkelijke paragraaf, waarin het streven naar een vrijere woningmarkt centraal stond. Van bestuurszijde werd toegezegd, dat de uitwerking daarvan nog eens zal worden bezien.

De belangrijkste punten van het woningbouwbeleid, zoals die nu nog in het programma van D'66 staan zijn:

- een herziening van de belasting op onroerend goed, zodat een deel van de waardeverhogingen die het gevolg zijn van bestemmingswijzigingen of infrastructuurwerken ten goede zal kunnen komen aan de gemeenschap

– de woningbouwsubsidies moeten meer ten goede komen aan minder draagkrachtige bewoners

Voorts was er allerlei kleingoed. Met een kleine meerderheid besloot het congres steun te verlenen aan het behoud van de Friese taal. Een pleidooi voor een 'verantwoorde meningsvorming omtrent het al of niet toestaan van vrijwillige vruchtafdrijving' werd door 89 procent gesteund. Het totale program werd door 96 procent der aanwezigen goedgekeurd. Het bestuur kreeg de machtiging om er een kort verkiezingsprogram van te maken. De behandeling van het program werd afgesloten met een staande ovatie, luid applaus en bravo-geroep.

Een staande ovatie viel enkele uren later ook mr. Van Mierlo ten deel toen hij wat schutterig, een glas bier nog in de handen, als definitief lijstaanvoerder de zaal inkwam, door het congres als 'a jolly good fellow' toegezongen.

Toen was het belangrijkste deel van de kandidaatstelling afgehandeld: de bezetting van de eerste zes plaatsen op de kandidatenlijst. Twaalf gegadigden waren daarvoor: zes bestuurs- en zes tegenkandidaten.

Het bestuur had overigens geen invloed op de verdere gang van zaken bij de kandidaatstelling. Eén voor één verschenen de gegadigden op het spreekgestoelte om zich met een kort toespraakje aan het congres voor te stellen. Daarna stemde het congres: eerst werd in twaalf rappe stemmingen bepaald, wie de eerste zes zouden zijn, daarna werd tussen hen bij stemming de juiste volgorde vastgesteld.

Mr. Van Mierlo kwam met vlag en wimpel als eerste uit de bus. Tweede werd de heer De Goede, door het bestuur als achtste geplaatst, die met zijn vlotte rede kennelijk het congres op zijn hand had gekregen. 'We hebben wel gestemd in '63, maar niet gekozen,' zei hij, 'niet alleen de stemmers op de confessionele partijen, maar ook die op de PvdA weten niet voor welke politiek ze hebben gestemd. De politieke machine is verouderd, D'66 heeft een goed recept voor vernieuwing.' Derde bleef M. Dijkstra uit Beetsterzwaag, vierde bleef mej. mr. Goudsmit uit Amsterdam. Vijfde werd Parool redacteur E. C. Visser (eerst zevende), zesde de heer Nypels, die geen hogere plaats wilde. Een opzienbarende duikeling maakte de heer Imkamp uit Den Haag (van twee naar zeven) en ook mr. Van Beekhuizen (van vijf naar twaalf). Op de volgende plaatsen: 8. H. J. Koenen, Zaandam, 9. mr. W. L. Sluis, Eindhoven en 10. N. Schwarz, Den Haag.

*Opland's visie op de
keuze die de kiezer in
febr. 1967 geboden wordt.*

HET BEGIN (1966-1967)

D'66 gaat zich nu in de verkiezingsstrijd werpen. 'Hebben we daar geld genoeg voor?', riep een stem uit de zaal. 'Natuurlijk niet,' was het antwoord. En er volgde een oproep om snel de contributie voor 1967 te voldoen. Alsmede de voorzichtig uitgesproken verwachting van 'andere personen, die misschien bereid zullen worden gevonden'...

(Parool, 28/12/1966)

Verkiezings- campagne 1967

De tijd – zeven weken – tot de op 15 februari uitgeschreven verkiezingen is beperkt, evenals de beschikbare middelen voor de campagne.

Terwijl Den Uyl, de nieuwe lijsttrekker der PvdA, met een verkiezingsbus door het hele land trekt en de KVP haar aantrekkelijkheid tracht te vergroten door het inzetten van een groepje 'KVP-girls' – die alleen maar lief hoeven te zijn – moet D'66 het heel wat bescheidener aanpakken: huiskamerbijeenkomsten worden georganiseerd en intrigerende reclameborden langs de weg opgesteld:

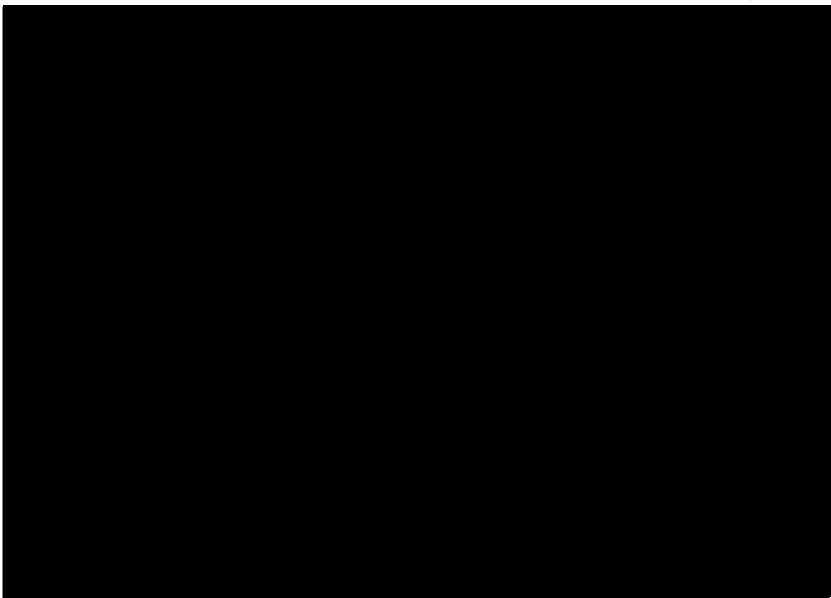
Kleine lettertjes

'Van verschillende kanten (vooral van fietsers en automobilisten, maar ook van enkele kantoorbedienden, die alleen in de maalstroom van haastig voetvolk op straat komen) is mij gevraagd wat er nu eigenlijk op die borden van D'66 staat. De wildste geruchten blijken hierover de ronde te doen, zo spreekt men van recepten, nieuwe verkeersregels, Latijnse citaten, moppen over Sam en Moos, en een advertentie waarin het Algemeen Handelsblad zijn overige medewerkers opsomt. Geen van deze veronderstellingen blijkt juist te zijn. Er staat in werkelijkheid: 'Waarom zoudt u zich blind staren op de andere politieke partijen, als D'66 u een blik gunt in de kleine lettertjes van het contract tussen kiezer en gekozenen!'

(Volkskrant, 6/2/1967)

De publiciteit die het Appèl heeft opgeroepen dwingt de andere partijen tot - merendeels negatieve - stellingname, hetgeen op zich zelf weer publiciteit oplevert...

*Hans Gruijters tijdens
een verkiezingsavond in
het Amsterdamse
Frascatie in debat over
het D'66-program
(13 febr. 1967)
(Foto: Spaarnestad/Erich
Koch)*

**In forum
kritiek van Kamerleden
op Democraten '66**

'Tijdens een forumavond van het Politiek Jongeren Contact Amsterdam in Krasnapolsky hebben de kamerleden Peschar (pvda), Hoekstra (cpn) en kamerkandidaat Vonhoff (vvd) de doelstellingen van de nieuwe politieke partij D'66 gisteren veroordeeld.

De heer Vonhoff betitelde de partij 'bij gebrek aan een praktische ideologie als een bijzondere vorm van een confessionele partij', waarvan hij verwachtte dat ze dan weer socialistisch en dan weer liberaal stemmen. 'Dat is precies de fragmentarische oplossing, die we ook bij de KVP, de CHU en de AR tegenkomen', zei hij.

CPN-lijstaanvoerder Hoekstra vreesde dat het systeem van een gekozen president en het districtenstelsel zou uitdraaien op een soort Gaullisme.

Dat ging de heer Peschar wat te ver maar hij liet er op volgen: 'Als D'66 niet anders kan brengen dan een samenraapsel van een aantal politieke punten zonder een samenhangende achtergrond is het geen politieke partij maar een ééndagsvlieg'.

Onder de vijfhonderd jongeren in de zaal waren vele aanhangers van D'66, die daar fel op reageerden. Zij kregen de forumvoorzitter, de Brandpuntredacteur Ad Langebent ('Ik heb in 1963 KVP gestemd') zo ver dat hij een vertegenwoordiger van de aanvankelijk niet uitgenodigde partij, mej. Maya Krans, in het forum opnam'.

(Parool, 25/1/1967)

Terzijde

WUBBE: 'Nog 35 nachtjes slapen en dan is D'66 ook weer voorbij.'

De meeste indruk weet D'66 middels de beeldbuis te maken. Een voortreffelijke propagandafilm van de hand van Leen Timp, in januari uitgezonden, en de wijze waarop Van Mierlo zich in verkiezingsprogramma's temidden van de 'oude rotten' weert, blijken aan te slaan. In een door een werkgroep van de VU na de verkiezingen gehouden onderzoek komt bij de vraag welke partij de beste indruk op de TV heeft gemaakt, D'66 als tweede met 19% uit de bus, na de ARP met 20%, maar voor de PvdA (17%), KVP (16%) en VVD (11%).

De defintieve verkiezingsuitslag trekt tot ver over de grens de aandacht: D'66 is er niet alleen in geslaagd als enige 'nieuwkomer' tot de Kamer door te dringen, maar is, een ongekend fenomeen in de vaderlandse parlementaire geschiedenis, meteen

*D'tt-ers in Amsterdam
bij het bekend worden
van de verkiezingsuitslag
(Foto: Anefo)*

goed voor 7 zetels. Verbluffend bij deze uitslag is overigens dat het behaalde stemmenpercentage van 4.47% vrijwel exact overeenkwam met de voorspelling die de 11 initiatiefnemers op Koningsdag '66 hadden gedaan. Zij hadden allen een briefje ingevuld met het percentage van de stemmen dat zij voor de door hen beoogde nieuwe partij verwachtten. Het gemiddelde van de 11 gissingen was 4.5%!

In de verkiezingsuitslag zien velen een bevestiging van het bij de kiezers gerezen wantrouwen tegen de wijze waarop in Nederland de politiek bedreven wordt. De 'nacht van Schmelzer' laat duidelijke sporen na in het gevoelige verlies van de KVP. Maar ook de PvdA – tenslotte het slachtoffer van de 'nacht' – blijkt zich weer het ongenoegen van de kiezers op de hals te hebben gehaald: het verlies dat bij de Statenverkiezingen werd geleden wordt niet goedge maakt.

Opgewonden commentaren spreken al van een 'crisis in het partijbestel'. De parlementaire krachtsverhoudingen zijn echter niet drastisch anders komen te liggen: per saldo komen slechts 15 van de 150 zetels in andere handen.

De nieuwbakken fractie komt al direct in aanraking met de politieke werkelijkheid.

Aar de Goede: 'De avond na de uitbundige viering van de verkiezingszege, hielden we onze eerste fractievergadering, tezamen met het hoofdbestuur. Wij waren nauwelijks bezig of Hans van Mierlo kreeg een briefje aangereikt, waarna hij verdween. Op de een of andere manier kregen we te horen dat het briefje de mededeling bevatte dat Den Uyl hem was komen opzoeken. De PvdA-fractie leider moest namelijk de dag erop advies gaan uitbrengen aan de Koningin en wilde kennelijk eerst met D'66 nog overleggen. Hans bleef uren weg en, al doorvergaderend, werden we langzamerhand toch wel wat zenuwachtig...

Maar opeens kwam hij weer binnen, verontschuldigde zich dat hij zolang was weggebleven en zei ons dat Den Uyl ook de andere fractieleden graag wilde ontmoeten. Wij gingen achter Hans aan en maakten aldus, als de nieuwkomertjes die we ons voelden, kennis met een echte politicus'...

Vervolgens komt de formatie op gang. De partijen waarop het kabinet Marijnen steunde, blijken nog over een voldoende meerderheid te beschikken om de liberaal-confessionele coalitie voort te zetten. Na de weigering van informateur Zijlstra om het premierschap van het te vormen kabinet op zich te nemen, valt het formateurschap aan AR-lijsttrekker Biesheuvel ten deel. Met zijn coalitiepartners kan hij het echter niet eens worden over de bezetting van enkele ministersposten en ziet zich genoodzaakt zijn taak op te geven. Het Parool maakt de volgende kanttekening:

... 'het treurige van de zaak is overigens dat dit gehele schimmenspel rondom de formatie zo keihard bevestigt wat al lang vaststond:

dat dit partijensysteem onhygienisch en verouderd is en dat de kiezers zolang dit systeem wordt gehandhaafd, alleen maar in de waan worden gebracht dat zij zich uitspreken over 's lands bestuur en 's lands bestuurderen.

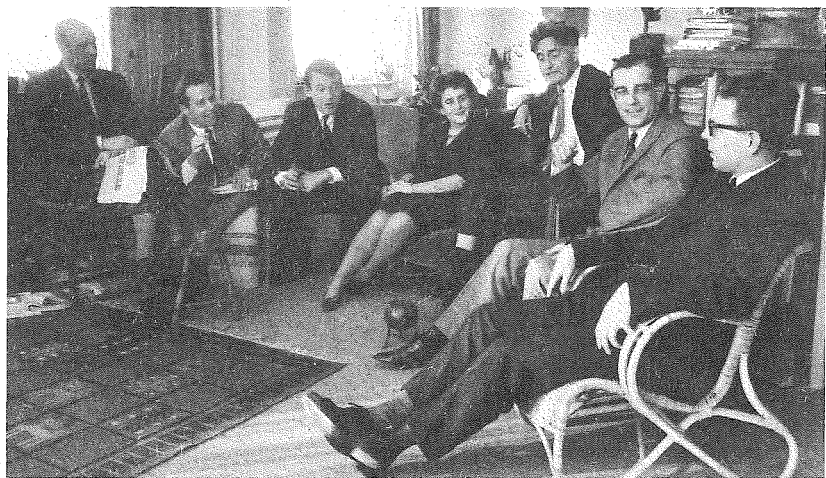
Het meest onbegrijpelijke van alles is dat de fractieleiders van de uitslag van de verkiezingen en het succes van D'66 zo weinig hebben opgestoken. Zouden zij werkelijk iets van begrepen hebben dan zouden zij hebben doorvergaderd tot er een kabinet was. Het gemak en welhaast de arrogantie waarmee zij deze formatie erbij neer willen gooien, wijst erop dat zij niet begrijpen hoezeer dit gebaar de argumenten van de critici van het stelsel onderstreept. In zoverre kan men de fractieleiders dankbaar zijn: zij graven driftig verder aan de kuil waar zij, of hun huidige partijformaties, op den duur wel in moeten vallen'.

(Parool, 17/3/1967)

De eerste fractie

Het kabinet De Jong komt vervolgens betrekkelijk snel tot stand.

De eerste Tweede Kamer-fractie van D'66. V.l.n.r. Erwin Nypels, Minne Dijkstra, Hans van Mierlo, Anneke Goudsmit, Sef Imkamp Aar de Goede en Eric Visser.
(Foto: Nico Naeff)

De nieuwe fractie moet op het Binnenhof onder gebrekkige omstandigheden aan de slag. Zij heeft slechts één kamer tot haar beschikking, waar bovendien een secretaresse voor halve dagen (die de fractie zelf betaalt) haar werk doet. Van de huidige bewerktuiging tot en met allerlei apparatuur toe, is absoluut geen sprake. Zelfs de telefoontjes moeten genoteerd en aan het eind van de maand uit eigen zak voldaan worden. Mede door toedoen van D'66 komt hierin, al snel na haar entree, verbetering.

De D'66-ers worden op het persoonlijke vlak met veel goodwill ontvangen. Politiek onervaren als zij zijn, moeten zij echter nog wel wennen aan de regels van het politieke spel, aan het verschil tussen gelijk hebben en gelijk krijgen. Niet zelden worden D'66-moties weggestemd met slechts 7 stemmen, die van de eigen fractie, voor.

Aar de Goede: 'In mijn maidenspeech had ik er bij de Regering op aangedrongen naast de gebruikelijke jaarlijkse begroting ook een meerjaren-planning op te stellen. Toen ik van het spreekge-

stoelte terugliep naar mijn plaats hoorde ik uit de AR-banken de opmerking: 'dat was een uitstekend verhaal, De Goede, maar onze steun krijgt je motie toch niet.' Mijn motie werd inderdaad met grote meerderheid verworpen. Overigens is het denkbeeld van de meerjarenraming later, toen ik staatssecretaris was, in de Comptabiliteitswet opgenomen.'

Het optreden van de fractie wijkt duidelijk af van het geldende, plechtstatige Binnenhofse patroon. Door een ongedwongen stijl en een informele wijze van uitdrukken probeert de D'66-fractie nadrukkelijk de politieke debatten voor een ieder begrijpelijk te maken. Zoals de Haagse Post aangeeft, slaat dat bij een deel van de Kamer aan:

'In de Tweede Kamer begon het al meteen goed. Ze waren daar allemaal een beetje gespannen. Niemand wist precies wat de nieuwe fractie kon.

De oude rotten waren bang van Hans van Mierlo, een onverantwoordelijk persoon, die zomaar zei wat hij dacht. Voor een deel hoopten de dienaren van de gevestigde belangen hem dat wel af te leren. Zij hadden het trouwens zelf ervaren, in een grijs verleden, dat goede bedoelingen stuk lopen op de hechte tradities van het Binnenhof. Het andere deel van de zittende en gezeten politici deed mee. De toon werd losser. Den Uyl en zelfs Schmelzer gedroegen zich ineens bijna lichtzinnig. Zelf zagen zij dat aan voor lichtvoetigheid. In elk geval vonden zij het modern.'

(HP, 9/9/1967)

Bij debatten interrompeert de D'66-fractie meer dan tot dan gebruikelijk is, vooral wanneer er onduidelijke of ondeugdelijke verhalen worden afgestoken. Ook de parlementaire pers moet hier even aan wennen, zoals blijkt uit het verslag van een door-gewinterde commentator als de 'Wandelganger' van de Volkskrant van het optreden van Van Mierlo tijdens het debat met Minister Udink over de begroting van ontwikkelingshulp:

'De heer Van Mierlo is zelf een nieuweling (evenals Udink) en heeft dus geen medelijden met andere nieuwelingen. Interrupties waren niet van de lucht: Wat bedoelt de Minister? Wil hij dat nog eens uitleggen? Kan ik daar geen antwoord op krijgen? Het is niet duidelijk hoe de heer Van Mierlo precies in elkaar zit. Is hij een sluw politicus die met ondermijnende vragen de voosheid van de oude partijen poogt aan te duiden? Of is hij een onbevangen jongeling die gewoon bepaalde dingen wil weten en als het ware toevallig de beurse plekken van de gevestigde machten raakt?'

(Volkskrant, 23/6/1967)

Niet alleen wat de manier van doen betreft, maar ook op inhoudelijk gebied springt de D'66-fractie er duidelijk uit. Jan Vis, (destijds parlementair redacteur): 'D'66 heeft door haar parlementair gedrag zeker aanzien gekregen. Het verhaal van de door reclamejongens grootgemaakte partij, die veel gemeen zou hebben met de Boerenpartij, werd al gauw gelogenstraft. D'66 bleek een nieuw reservoir politiek geïnteresseerden te hebben aangeboord. De kracht zat 'm vooral in het loslaten van een aantal tot vooroordelen verworpen standpunten. D'66 heeft zich bijvoorbeeld intensief beziggehouden met de kwestie Vietnam

en dit, in tegenstelling tot de PSP, niet op ideologische gronden. D'66 wees op de realiteit dat het optreden van de V.S. een achterhaalde zaak was (de PvdA deed er veel langer over om tot inzicht te komen; de afsplitsing van DS'70 vond plaats naar aanleiding van kritiek op de V.S.-bombardementen op Cambodja). De erkenning van de DDR was een ander sterk punt; in feite een vooruitlopen op de Ost-Politik van Willy Brandt. D'66 prikte gewoon een aantal dingen door die langzamerhand ficties geworden waren. Zij wilde toen al een andere, doelmatiger vorm van ontwikkelingshulp; niet die van 'we geven een land zoveel geld dat weer – liefst bij ons – aan allerlei hoogwaardig spul uitgegeven kan worden', maar: we moeten een ontwikkelingsland zoveel geven als het absorberen kan, en niet met onze methodes de sociaal-economische infrastructuur van dat land platwalsen. Dat waren in het parlement bepaald nieuwe geuiden.'

De eerste jaren opereert de fractie als een voortreffelijk team. Van Mierlo is een inspirerende leider en Aar de Goede, in '68 vice-fractievoorzitter geworden, ziet er op toe dat de zaken organisatorisch niet ontsporen. De sfeer binnen het team is uitstekend. Het gevoel de parlementaire voorhoede te zijn van een brede vernieuwingsbeweging, als nieuwe generatie in de politiek de ramen open te zetten van een stoffig binnenhuis, leidt tot een opgewekte bezetenheid, die de D'66 fractie tot één van de hardst werkende maakt. Zij is daarbij in de gelegenheid kwalitatief hoog werk af te leveren, wat in sterke mate te danken is aan de ondersteuning door de werkgroepen van de partij. De Haagse Post geeft in '70 het volgende beeld van de fractie:

'Het intelligente zevental krijgt van de parlementaire journalistiek een 'ruim voldoende'. Relatieve outsider Peter Baehr: 'Ik ben diep onder de indruk van de manier waarop ze het doen. D'66 heeft een eigen gezicht gekregen door het optreden van de fractie'.

De bekwame kern wordt gevormd door Hans van Mierlo, Anneke Goudsmit en Aar de Goede. Erik Visser vestigt de indruk van een ietwat saaie kamergeleerde, Sef Imkamp is de Schwärmende grijze vredesduif in de fractie en Erwin Nypels de zachtmoedige Kleinmahler op sociaal-economisch gebied. Minne Dijkstra valt met zijn joviale optreden en behoudende opvattingen ietwat uit de toon.

Van Mierlo's team is overladen met werk. Baehr: 'De fractie volgt alle onderwerpen nauwgezet en met even grote activiteit. Ik zou meer voelen voor selectie. Dat is de opvatting van Van Mierlo niet.' De te verwachten zetelwinst zal verlichting brengen. Toch valt bij de fractieleider een lichte weerzin te bespeuren tegen een forse uitbreiding van zijn zevental. Baehr: 'De eenheid, die er nu van nature is, valt dan weg of wordt kunstmatig.'

(HP, 18-24/3/1970)

Met deze laatste opmerking slaat Baehr de plank niet ver mis.

Hoofdstuk 2: D'66 tegen de rest (1967/1970)

De ontploffing van de partijen.

Op een persconferentie in februari '67 zet Van Mierlo uiteen hoe naar de mening van D'66 het Nederlandse politieke bestel vernieuwd zou moeten worden. Een benieuwde journalist vraagt hem welke rol de 'gevestigde' partijen daarbij is toegedacht. Volgens ooggetuigen aarzelt Van Mierlo even alvorens de historische woorden te spreken: 'die moeten maar ontploffen'. Hiermee is de basis gelegd van de alras wijd en zijd bekende 'ontploffingstheorie'. Hierbij wordt uitgegaan van de stelling dat de 'gevestigde' partijen niet meer overeenkomen met de maatschappelijke werkelijkheid. De ideologieën waarop de partijen deels gebaseerd zijn (liberalisme, socialisme), stammen immers uit de vorige eeuw en kunnen daarom geen afdoende antwoord geven op eigentijdse vraagstukken.

Daarbij komt nog dat het specifiek Nederlandse zuilensysteem waaraan de grote partijen hun electorale kracht grotendeels ontleenen, op zijn laatste sokkel staat. De oude strijdpunten: schoolstrijd, kiesrecht, sociale politiek e.d. zijn opgelost of van hun scherpte ontdaan. De twee grote volkspartijen, KVP en PvdA hebben hun historische taak – de emancipatie van de katholieken en de arbeiders – volbracht. Voor de nieuwe problemen van de hooggeïndustrialiseerde welvaartsstaat biedt het zuilenstelsel geen oplossing maar staat deze zelfs in de weg, doordat de partijen aan hun oude dogma's vasthouden.

D'66 wil trachten te bereiken dat door het uiteenvallen van de grote partijen een hergroepering zal plaatsvinden van progressieve en conservatieve krachten. Laatstgenoemden zijn vooral in de VVD en de confessionele partijen (met name in de CHU) te

(Democraat, jan. 1968)

vinden, maar niet alleen daar. De PvdA heeft ook haar behoudende vleugel, zoals later uit de oprichting van DS'70 zal blijken. In een groot deel van de partijen huizen echter ook vooruitstrevenden. Aan D'66 nu de taak om te bevorderen dat de progressieven hun 'politieke huizen' verlaten om elkaar, op basis van een programma, te vinden in een grote 'ideologisch ontkleurde' progressieve partij, waarbij de oprichters van D'66 min of meer het beeld voor ogen staat van de Amerikaanse Democratische partij. Deze bestaat in wezen uit een coalitie van verschillende groeperingen, die elkaar niet vinden op grond van de een of andere ideologie, maar op een bepaald - in het algemeen vooruitstrevend - program.

Het eigen bestaan als partij acht D'66 van ondergeschikt belang. Van meet af aan wordt de bereidheid uitgesproken om de eigen partij op te heffen na het verwezenlijken van de gewenste vernieuwing. D'66 moet een breekijzer zijn dat de bestaande verhoudingen los zal wrikken. De vernieuwing op partij-politiek terrein zal daarbij parallel moeten lopen aan die op staatsrechtelijk gebied. De politieke duidelijkheid, die aldus tot stand zal moeten komen, zal er voor moeten zorgen dat de bestaande vervreemding tussen kiezer en gekozene plaatsmaakt voor betrokkenheid en participatie.

Al tijdens de verkiezingscampagne in begin '67 wordt van D'66-zijde de bereidheid uitgesproken om in overleg te treden met alle andere groeperingen die op verandering van het bestel uit zijn. De wens om hierop in te gaan begint bij de 'gevestigde' partijen serieuze vormen aan te nemen, nadat de D'66-roep om vernieu-

(Democraat, apr. 1969)

wing door de kiezers ruimschoots beloond is. De Tweede Kamerfractie van de PvdA is er al snel bij: daags na de verkiezingen nodigt zij, middels een communiqué, de D'66-fractie uit om contact op te nemen over de verbetering van het politieke bestel, waarover op grond van de programma's van de beide partijen, overeenstemming mogelijk is. De initiatief wordt niet door de gehele socialistische achterban op prijs gesteld; de Nieuw-Links groep wil eerst orde op zaken in eigen huis, zoals blijkt uit een op 21 februari '67 verzonden open brief, gericht aan het partijbestuur:

Wij constateren verbluft dat de Tweede Kamerfractie al tijdens het tellen der stemmen een vrijerij is aangegaan met D'66. Daarnaast doen allerlei vage gedachten over de wenselijkheid van een 'grote progressieve volkspartij' de ronde.* Deze verschijnselen zijn kenmerkend voor het al eerder door de kiezers verworpen opportunisme in de politiek. Bovendien worden fundamentele zaken hierbij verwaarloosd, de gelijkwaardigheid van alle mensen voorop. De PvdA hoort zich zo in te richten dat zij het middelpunt kan zijn van een linkse concentratie, die zich krachtig tegenover rechts zal kunnen opstellen. Er bestaan in ons land wezenlijke tegenstellingen. Zij dienen niet te worden verdoezeld, maar aan de dag te worden gebracht.

*(Keesing's Historisch
Archief 7/4/1967)*

De vernieuwingsdrang maakt zich nu in vele gelederen kenbaar. Op het VVD-congres van maart '67 pleit Mr E. Toxopeus, leider van de Tweede Kamerfractie, voor 'een doorbreking van de huidige partijstructuur' en meldt daar onmiddellijk bij dat 'de VVD openstaat voor elk voorstel om te komen tot een aanvaardbare ruimere groepering'. Terwijl D'66 als katalysator van de komende veranderingen fungeert, zal, aldus Toxopeus, de VVD een kernpunt vormen van waaruit of waaromheen een nieuwe, grotere groepering zal ontstaan. In deze gedachtengang zou de PvdA een zelfde functie krijgen te vervullen als tegenpool van de VVD'.

Het eigen 'isme' is de VVD te dierbaar om op te geven. Op den duur, zo wordt geprofeteerd, zal er een driedeling moeten ontstaan van socialisme, conservatisme en liberalisme.

Intussen wordt er ook in confessionele kring druk beraadslaagd; op 11 mei wordt de werkgroep 'Christen-radicalen' opgericht, die onder meer wil komen tot:

1. Een snelle hervorming van de huidige christelijke partijen tot organisaties met een radicaal, vooruitstrevend program. Een dergelijk program zal niet christelijk genoemd kunnen worden in die zin, dat pasklare en tijdloze oplossingen uit 'beginselen' afgeleid worden. Wel moet duidelijk worden, dat politiek handelen vanuit een christelijke levensvisie nimmer vrijblijvend kan zijn (...)
2. Samenwerking tussen dergelijke herschappen partijen en andere partijen en groeperingen, die zich radicaal en vooruitstrevend tonen.
3. Gezamenlijke presentatie van al deze partijen en groeperingen tegenover de kiezers met een gemeenschappelijk ontwerp-regeringsprogram en een lijst van kandidaat-ministers'.

*(Keesing's Historisch Ar-
chief 8/9/1967)*

Invloedrijke KVP-ers als de oud-ministerpresident Cals sluiten zich weldra bij het radicale gezelschap aan. En KVP fractieleider Schmelzer haast zich om zijn tegenoffensief – de vorming van één christelijke volkspartij – gestalte te geven...

De progressieve concentratie

In juni worden in Zwolle gemeenteraadsverkiezingen gehouden. D'66 behaalt er een eclatant succes: het bij de landelijke verkiezingen behaalde percentage van 3.3 wordt verhoogd tot 9.4, waarmee 3 zetels in de raad veroverd worden. Uiteraard zijn hierbij plaatselijke omstandigheden – waaronder natuurlijk de activiteiten van de Zwolse afdeling gerekend moeten worden – van invloed geweest. Maar daarnaast geeft deze uitslag ook een landelijke ontwikkeling weer. Commentaren spreken van 'voortzetting' en zelfs van 'verscherping' van de lijn die de uitslag van de landelijke verkiezingen in februari te zien gaf.

Enige maanden later brengt de PvdA het rapport uit. 'Een stem die telt', waarin voorstellen worden gedaan voor de vernieuwing van de parlementaire democratie. Ten aanzien van de partijvorming wordt de reeds door de christen-radicalen bepleitte progressieve concentratie ondersteund. De partijen die zich hierbij aansluiten, moeten het, aldus het rapport, voor de verkiezingen eens worden over een gemeenschappelijk program, een gemeenschappelijke lijst en de kandidaten voor het te vormen kabinet. Aldus zal de politieke duidelijkheid voor de kiezers vergroot worden. Gedacht wordt in het rapport aan een concentratie van PvdA, PSP, christen-radicalen, D'66 en eventuele nieuwe groeperingen.

Deze uitnodiging komt op een ogenblik waarop van een 'scheiding der geesten' in de bestaande partijen nog niet gesproken kan worden. Hoofdbestuur en fractie van D'66 reageren op de handreiking der PvdA met de volgende stellingname:

'Het bestuur en de fractie willen graag voorop stellen, dat het stembusakkoord in bepaalde omstandigheden een van de wegen kan zijn die leiden tot een duidelijke hervorming van het bestel. Zij stellen er echter hoge prijs op te verklaren dat het niet noodzakelijkerwijs de enige weg hoeft te zijn en dat het bovendien van de omstandigheden zal afhangen of het wel de juiste weg is.

Wij staan nog maar aan het begin van iets dat mogelijk tot een langzame ontploffing leidt. Niemand weet nog of die zal doorzetten en hoe. Zolang dit onbekend is mag het van ons uit gezien logisch worden geacht dat wij die katalyserende functie blijven vervullen, hetgeen alleen kan door het bewaren van onze identiteit.

Anderzijds ontslaat dit ons niet van de verplichting positief mee te werken aan de situatie, die na de fameuze ontploffing zal ontstaan. Hiertoe behoort de deelneming aan ieder gesprek dat hierop is gericht en dat past in het vooruitstrevend karakter van D'66. Als zodanig is thans voor onze partij een soort dubbelfunctie ontstaan, waarvan ronduit gezegd kan worden, dat deze onze positie niet gemakkelijker maakt: enerzijds katalysator zijn in het vernieuwingsproces, anderzijds actief meewerken aan het zoeken en vinden van

de juiste politieke verhoudingen na de ontploffing. Het zal ons streven zijn de ene functie niet te vervullen ten koste van de andere.

In dit licht kunnen nu de volgende opmerkingen worden gemaakt:

Een stembusakkoord is – hoe men het ook wendt of keert – altijd het prijsgeven van een stukje eigen identiteit. Zo lang de ontploffing niet een kritisch punt is gepasseerd en voor de grote meerderheid van onze partijen in een beslissend stadium is gekomen, zal D'66 zich juist in die breekijzerfunctie niet kunnen permitteren een stuk identiteit prijs te geven. Zo lang zullen wij dus niet mee kunnen doen aan een stembusakkoord.

Het bestuur handhaaft de door D'66 tot nu toe naar voren gebrachte opvatting, dat wij bereid zijn te praten over de mogelijkheden van een stembusakkoord met alle partijen of groepen die op grond van de ook bij hen bestaande behoefte aan vernieuwing en verduidelijking van de democratische verhoudingen in Nederland bereid zijn de bestaande veranderde tegenstellingen terzijde te stellen.

Een gesprek over het stembusakkoord zal op zijn minst tot onderwerp hebben:

- Het instituut van het stembusakkoord zelf als middel om tot sanering te komen.

- Voor D'66 zal de vraag zeer belangrijk zijn of de gewenste vernieuwing door middel van een stembusakkoord het snelst kan worden bereikt.

- De staatsrechtelijke hervormingen. Wij noteren hierbij dat er op dit punt een diepgaand verschil van mening is tussen de PvdA met een monistische opvatting naar Engels voorbeeld en D'66 dat pleit voor het herstel van een werkelijk dualisme in de verhouding tussen regering en volksvertegenwoordiging.

- Punten van materiële politiek'.

*(Democraat, 1e jaargang
nr 3, dec. 1967)*

Eind februari 1968 weerklinkt het 'eerste knalletje in het ontploffingsproces'. Het Tweede Kamerlid Aarden maakt bekend dat de breuk binnen de KVP, die fractieleider Schmelzer met handig gemanoevreer zo lang had weten te voorkomen, een feit is. De 'Radicalen' hebben een eigen groep gevormd, waaruit later de PPR zal voortkomen.

De afsplitsing van 'de groep Aarden', de voortdurende onrust binnen de andere partijen en de daarmee samenhangende discussie over een progressieve samenwerking plaatsen D'66 voor een moeilijke keuze. Is het beter vast te houden aan het standpunt van hoofdbestuur en fractie, dat eind '67 werd geformuleerd, of moet er meer actief op een andere wijze aan meegewerkt worden dat de scheurtjes in het bestel tot ware scheidslijnen vergroot worden? De discussie spitst zich toe op de vraag of er op het voorstel van de PvdA om te komen tot een progressieve concentratie moet worden ingegaan.

De meningen zijn verdeeld. Enkelen, zoals Gruijters, zijn van mening dat het ogenblik van samenwerking inderdaad is aangebroken.

Gruijters: 'Daar zat niets principiëels achter. Het was een kwestie van je afvragen: wat is nu het meest tactische moment om aan samenwerking te beginnen. Het doel van D'66 was immers een grote progressieve partij tot stand te brengen. In die tijd was Nieuw Links in de PvdA aan het winnen en ik dacht dat er daardoor aanknopingspunten waren. Mijn gedachte was simpelweg dat het mogelijk zou zijn – en achteraf zie ik dat ik dat toen ver-

keerd heb ingeschat – om met een grote combinatie al een stevige slag te slaan bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in '70 en daarmee een zodanige zetelwinst te behalen dat er uitzicht zou komen op regeermacht. Ik meende dat D'66 toen een positieve houding moest tonen en tot de PvdA moest zeggen: wij willen maatschappelijke hervormingen, en als jullie bereid zijn steun te geven aan onze staatsrechtelijke ideeën en andere punten, dan pakken wij jullie handreiking aan, dan gaan we een progressief blok vormen. Ik schatte toen in dat dat meer succes zou opleveren voor het verwezenlijken van onze doelstellingen dan een onafhankelijke opstelling.'

Het derde D'66 congres dat in september '68 in Leiden bijeenkomt beslist echter anders. Van Mierlo geeft in zijn congresrede op grond van een analyse van de bestaande politieke en maatschappelijke analyse aan wat D'66 in zijn ogen te doen staat:...

**De Leidse rede van
Hans van Mierlo**

Laten we beginnen met ons de situatie voor ogen te stellen toen we ontstonden. Hoe zagen we de Nederlandse politiek en onszelf daarin? En hoe zien we die nu?

De vergelijking is interessant, want er zit anderhalf jaar tussen van praktische politiek en van een partijleven niet buiten, maar in de politieke werkelijkheid. Vinden we alles nog zo, zoals we dat toen vonden? Mijn antwoord daarop is ja, maar er is verschil. En dat is dat we dezelfde dingen nog veel fundamenteeler kunnen stellen, harder en misschien in een andere volgorde. Want wat zeiden we?

Er waren globaal vier hoofdpunten:

We wilden een ingrijpende staatsrechtelijke vernieuwing, omdat we zagen dat er een grote afstand was gegroeid tussen de bestuurders en de burgers, omdat de regering niet kon regeren en het parlement niet controleren en dat was één oorzaak van de malaise.

En dan wilden we een ingrijpende partijvernieuwing omdat we vonden dat de huidige partijen naar vorm en inhoud niet meer de werkelijke politieke alternatieven boden, en dat was een tweede oorzaak. Vervolgens wilden we een praktische in plaats van een ideologische politiek, omdat de ideologieën geen antwoord meer gaven op de vragen die ons bezighouden. En dat was dan de derde oorzaak.

En tenslotte was er het vierde punt, dat van de democratisering van de samenleving op alle mogelijke niveaus. Nu zien we beter dan 2 jaar geleden dat deze vier punten sterk samenhangen. Maar, zoals ik al zei, misschien in een iets andere verhouding tot elkaar, in een iets andere volgorde. En daarom geloof ik dat we over die 4 punten weer opnieuw moeten praten.

Onze staatsrechtelijke punten hadden duidelijk het hoofddaccent. Dat kwam voor een deel omdat wij het zelf benadrukten. We hadden een beetje het gevoel dat als die gekozen minister-president en het districtenstelsel ingevoerd waren, dat wij dan een heel eind verder zouden zijn met al die andere hoofdpunten. Dat denk ik nog steeds. Meer nog dan anderhalf jaar geleden, geloof ik dat in de richting van een gekozen minister-president en een districtenstelsel meer en betere waarborgen liggen voor het functioneren van een levende democratie dan in het systeem dat we nu kennen. Het is van het grootste belang dat we daarover blijven nadenken en studeren en die punten verder uitwerken, maar wat ik niet meer geloof, dat is dat we in staat zullen zijn deze twee punten in de grondwet te krijgen als we niet een flink eind zijn opgeschoten met de realise-

ring van die andere hoofdpunten. Als we het ondervoede rapport, het eerste rapport van de Staatscommissie, bekijken en als we zien hoe in de kaders van alle andere partijen gedacht wordt over onze gekozen premier, dan moeten we nuchter vaststellen dat voor een realisering van onze plannen een Kamermeerderheid nodig is, die pas tot stand kan komen na een ontploffing van de oude partijen, na de vorming van nieuwe politieke machtsbundelingen. En daarvoor zijn de kiezers nodig. En de kiezers, die zullen pas in beweging komen, als het klassieke denkpatroon van onze politiek, dat gevangen ligt tussen rechts en links, doorbroken wordt.

Zo kom je dan vanzelf op dat tweede punt van ons: die vernieuwing van het Nederlandse partijwezen.

Want hoe zat dat twee jaar geleden?

Wij hadden vijf grote partijen en een aantal kleinere, die met elkaar drie politieke hoofdrichtingen leken te vertegenwoordigen: socialisme, liberalisme en laat ik maar zeggen confessionalisme.

Leken te vertegenwoordigen, zei ik. Maar in werkelijkheid waren de mensen die werkelijk konsekwent streefden naar verwezenlijking van één van die drie gering in aantal en zonder vewel invloed op de praktische politiek. De grote partijen streefden niet naar een socialistische, liberale of christelijke heilstaat; in de praktijk waren het alle vijf: partijen van het midden, gewikkeld in een voorzichtig spel om coalities en haalbaarheden op korte termijn. Dat spel was te ingewikkeld geworden om aan de kiezers uit te leggen; en daarom werden tijdens de verkiezingscampagnes de oude vlaggen en de oude principes uit handen genomen van die kleine groep echte rechtgelovigen. En zo kon dan kunstmatig, de verkiezingsstrijd een scherpte en helderheid krijgen die zij anders te kort zou komen. Na de verkiezingen kwam dan meteen weer de geheimzinnigheid van de kabinetsformatie, om er krachtig aan te herinneren dat het werkelijke politieke spel alle helderheid en scherpte onmogelijk maakte.

Daar kwam dan nog bij dat die grote partijen, hoezeer ze in feite ook op een kluitje in het midden zaten, elkaar toch diep bleven wantrouwen om hun beginselen. In de eigen heilstaat geloofde vrijwel niemand meer, maar de heilstaten van anderen bleven spoken en zakelijke discussies vergiftigen.

Als je in de Nederlandse politiek een voorstel doet, dat redelijk lijkt, dan zal een redelijk denkend mens je gauw gelijk geven; vertel je erbij dat de PvdA het steunt, dan groeit het wantrouwen in de ogen van de VVD-er; zeg je dat het uit de liberale hoek komt, dan knijpt de PvdA-man zijn ogen een beetje toe. Zo zijn die oude politieke voorstellingen, die bijna niemand meer aantrekken, nog wel in staat om grote groepen mensen *af* te stoten. Die situatie maakte de eierendans van de partijen nog moeilijker; en maakte dat ondoorzichtigheid eigenlijk een noodzaak werd om het spel aan de gang te houden.

Zo was de situatie in de Nederlandse politiek toen wij begonnen: één grote onbeweeglijke bal in het midden, met vóór de verkiezingen een ideologisch schijngevecht dat duidelijk *leek*, maar dat in feite alleen maar hielp om die ondoorzichtige bal op zijn plaats te houden – omdat het de discussies over *werkelijke* tegenstellingen tegenhield.

In die situatie maakten wij onze entrée in de politiek. Vanuit die houding werden we ook ontvangen. Want wat merkten we? Dat van al die hoofdpunten die we aandroegen, er eigenlijk maar één was dat alle partijen goed dwars zat en dat was die pragmatische instelling, die ontkenning van dat rechts-links denken. Al dat andere, die staatsrechtelijke zaken, die ontploffing en die democratie, dat was aardig of niet aardig, of 'fris', maar in ieder geval ver genoeg weg om nog echt gevaarlijk te lijken.

Alleen dat pragmatisme, dat was iets anders. Dat kon wel eens de verf van de muren krabben. En dus riep iedereen dat ons pragmatisme alleen maar betekende dat we opportunisten waren en geen visie hadden. Dat was makkelijk gezegd – een beetje al te makkelijk.

Wij zeiden dat we geen ideologieën meer wilden, dat we er niet meer in geloofden en dat de tijd van nu zich niet meer zoals vroeger, kenmerkt door waarheden, zekerheden, door dogma's, maar door onzekerheden, door twijfels, door zoeken. Dat zijn de kenmerken van overgangstijden. Daar moet je mee leven en daar moet je dan ook politiek mee bedrijven. Vandaar dat we zeiden: Laten we dan ook niet praten over die ismen, dogma's en ideologieën. Laten we proberen om zo nauwkeurig mogelijk vast te stellen wat we precies willen op de verschillende gebieden van politiek. Wat we willen op landbouw-, op onderwijs-, op sociaal-economische gebieden, op buitenlandse politiek, etc. etc.

Ik kan zeggen dat door alle goede dingen en miskleunen van de fractie heen, wij ons in de loop van dat anderhalve jaar steeds meer bewust zijn geworden dat het eigenlijk zó ligt:

als het programma zich over een bepaalde zaak, die aan de orde is, uitspreekt, dan is onze stem strikt gebonden. Als het programma dat niet doet, dan moet je het antwoord vinden uit een combinatie van: de geest van het programma, het gezond verstand en zo mogelijk het deskundig advies van de werkgroepen.

Zo is de situatie ontstaan, die van belang is om ons nu vandaag te realiseren. Namelijk dat je vanuit die aanzet tot een visie tot politiek handelen komt. Dat handelen, dat standpunt innemen, dat stellen van prioriteiten, draagt fundamenteel bij aan de gezichtsvorming van de partij. Het bouwt die aanzet tot een visie geleidelijk uit, het maakt een visie in wording, in beweging, en die wordende visie beïnvloedt op haar beurt weer het handelen. Deze permanente beïnvloeding van handelen en visie op elkaar acht ik wezenlijk voor D'66. Zij verschilt naar mijn gevoel essentieel van de gegroeide aanpak in andere partijen, waarin de starre visie of de ideologie het dwingende uitgangspunt is, waarin of het handelen wordt gedwongen als in een keurslijf of het handelen daarbuiten valt en dan als strijdig met het uitgangspunt wordt ervaren.

Politiek is niet alleen een zaak van de kiezers aan de ene kant en politici aan de andere. Daartussenin zit een categorie die volstrekt onmisbaar is voor het functioneren van de democratie. De mensen die, elk op hun eigen terrein, de politiek kunnen voeden met hun inzichten en ideeën, die een deel van hun tijd over hebben, en hun werkkraft kunnen geven aan de politieke zaak.

Die groep is te klein op het ogenblik. Dát is de zwakte van ons politieke bestel. En dan is het tweede punt, waarop wij onze vernieuwingsactiviteit moeten gaan richten: dié mensen geïnteresseerd te krijgen die veel te zeggen hebben, maar nu afzijdig blijven, gewoon vanwege het beeld dat de politiek voor hen oproept.

En ook hiervoor zullen we de ladder moeten afdalen naar de bron: dat is juist niet de top, dat is de burgerij.

De vraag is alleen: hoe krijg je die mensen zover dat ze mee gaan doen. Anders gezegd: hoe democratiseer je de samenleving. Daarmee zitten we eigenlijk midden in het vierde punt dat we bij ons optreden aan de orde hebben gesteld. En dat vierde punt, de democratisering van de samenleving, dat blijkt steeds meer het éérste punt te zijn, het eerste waar alles uit voortvloeit, en waar al het andere een uitwerking van is. Daarom is dit thema van de open deelneming, het thema van de uitbreiding van de kring van deelgenoten in alle belangrijke beslissingen in de politiek en daarbuiten, voorop gezet in de eerste resolutie die aan dit congres wordt voorgelegd. Hier komen alle draden samen: hier zit het grote probleem, hier moet ook de oplossing zitten van de vraag hoe we moeten komen tot een nieuw staatsbestel, tot een nieuwe politieke partijformatie, tot een nieuwe politiek.

Het slop waar de Nederlandse politieke partijen in zitten is eigenlijk maar een symptoom, een klein onderdeel van de crisis van de hele maatschappij in West-Europa en misschien zelfs van de maatschappij in de rijke wereld. Als je die crisis in een paar woorden wilt samenvatten, dan is het dat de machthebbers in de samenleving steeds meer macht krijgen, en dat er een steeds

hogere en steeds ondoordringbaarder muur groeit tussen die machthebbers aan de ene kant en de gewone mensen aan de andere. Die machthebbers zien er anders uit dan vroeger: ze staan niet meer zelfbewust midden op het toneel, met een aureooltje van goddelijk recht om hun hoofd; nee, je ziet ze nauwelijks meer. Er zijn er bij die verschrikt zouden ontkennen als je zou zeggen dat ze machthebbers zijn. Ze zijn alleen maar deskundigen, nederige dienaren van hun vakkennis. Ze hebben nu eenmaal meer verstand van hun stukje terrein dan leken, of dat terreintje nu economie is, of politiek, of techniek, of management of bestuurskunde. Daarom moeten zij de beslissingen wel nemen, want de problematiek is veel te ingewikkeld geworden om nog uit te leggen aan een buitenstaander, al zouden ze dat nog zo graag willen. Ze proberen het trouwens wel, maar ja, dan komen er simplificaties van, en die kunnen vaak tot gevaarlijke misverstanden leiden, en dan moet je wel zwijgen. Natuurlijk moet je journalisten en ondernemingsraden en het brede publiek zo goed mogelijk voorlichten, maar als het spannend wordt kan de zaak toch beter binnenskamers blijven totdat er beslissingen zijn gevallen, en tot er een resultaat bereikt is dat zich laat uitleggen op een manier die de gewone man begrijpt.

En zo worden de gewone mensen aan de andere kant van de muur uitvoerig door iedereen voorgelicht. Ze worden overstroomd met informatie over een geweldig aantal dingen die onmiddellijk ingrijpen in hun eigen leven, ook al worden de beslissingen daarover ver van hun beeldbuis genomen. Maar als ze door die informatie geprikkeld worden, als ze mee willen praten en precies willen weten hoe de vork in de steel zit, dan lopen ze met hun kop tegen de muur. Dan komen ze terecht in die Alice-in-Wonderland-wereld waar je pas méé kunt praten als je de dossiers gelezen hebt, en waar je de dossiers niet kunt lezen omdat ze vertrouwelijk zijn.

Dus worden de mensen moedeloos, en geven ze het op. Zo ontstaat het gevoel dat met een moderne term 'vervreemding' heet, en dat mooi wordt samengevat in de uitdrukking: 'ze doen maar'. Dat wordt, geloof ik, in Nederland elke dag zo'n tienduizend keer gezegd. Elke keer dat het gezegd wordt, wordt de muur een steentje hoger en heeft de deskundige weer een reden om moedeloos zijn schouders op te halen als je hem zegt, dat hij meer ernst moet maken met de democratie.

Met die situatie wordt het gewoon steeds erger. In Frankrijk hebben we een voorproefje gehad van wat ervan zou kunnen komen. Een schijnbaar stabiele maatschappij van regeerders en gehoorzaam volk kan ineens, als er een vonk in schiet, in een bloedige chaos veranderen. En het ergste is dat een gewelddadige revolutie waarschijnlijk niet eens iets zou oplossen. In een revolutie hebben de mannen van de discipline, de autoritaireren van links of van rechts, altijd de beste kansen. Als de stofwolken zijn opgetrokken, dan staat de muur er nog steeds, hoger en dikker dan tevoren. Misschien zijn de namen van de -ismen van de leiders veranderd, maar meer ook niet.

Daarom is de gewelddadige revolutie een wanhoopsremedie. Er moeten bresen komen in die muur, en die kun je er niet met kanonnen in schieten. We moeten een revolutie maken voor dat die uitbreekt, een stille revolutie, die kanalen graaft van de burgers en hun frustraties naar de centra van de macht, en dat met vreedzame middelen.

Dat is de grote opgave voor een nieuwe politiek, en het ellendige is dat de oude partijen in hun huidige vorm niet geschikt zijn om aan die opgave te voldoen. Ze staan – voor de kiezer – aan de verkeerde kant van de muur. Politici worden beschouwd als een gewoon soort deskundigen – deskundigen van de politiek – die net als de anderen hun eigenlijke werk vertrouwelijk en binnenskamers doen, en die naar buiten alleen spreken in communiqués vol duidelijke en heldere en voor de gewone man begrijpelijke ideologische clichés.

Ik weet wel dat er in veel partijen hard gewerkt wordt om aan dat beeld te ontkomen, maar dat is verschrikkelijk moeilijk, want het is te lang te dicht bij de

*'De revolutie maken
voor dat zij uitbreekt'
(Parijs, studenten-
onlusten, mei 1968)
(Foto: Anefo)*

waarheid geweest. Het vertrouwen dat daardoor verloren is gegaan, win je niet terug door dingen te roepen die in feite de oude dingen zijn, alleen harder. Zó kom je nooit uit het slop.

Werkelijk, het wordt tijd dat al die mensen die om weet ik wat voor redenen zo hangen aan hun socialisme, hun liberalisme of hun confessionalisme zich eens duidelijk dit gaan afvragen:

òf je wilt je eigen ismen voor 100% realiseren, òf je wilt een mengvorm. Als je 100% wilt, goed, maar dan kun je beter een kemelsharen mantel of een vechtpak aantrekken, want democratische politiek kun je daar in Nederland niet mee maken. En als je een mengvorm wilt, dan kun je over de samenstelling van het mengsel natuurlijk enorm van mening verschillen. Maar je zult wel moeten toegeven dat in elk concreet geval bijna steeds zakelijke argumenten de doorslag geven, en dat er in elk geval nergens in het scala van zakelijk mogelijke oplossingen een duidelijke scheiding valt, waarvan je kunt zeggen: daar houden wij op, daar beginnen de anderen. Die scheidslijn valt op dit moment heel ergens anders. Die krijg je als je het antwoord zoekt op de vraag: wat wil ik; ben ik bereid de muur te laten staan tussen onderdanen aan de ene kant en regenten aan de andere, of dat nu kapitalistische of socialistische of communistische of christelijke regenten zijn? Vind ik het weliswaar betreurenswaardig dat die muur er staat en steeds hoger wordt, maar geloof ik dat er toch niets aan te doen is, of dat er andere, belangrijker dingen zijn op dit moment in de politiek? Of geloof ik dat het doorbreken van die muur het belangrijkste probleem is dat in onze politiek aan de orde is? Ben ik bereid mij in te zetten om, samen met anderen, aan het omdraaien van die afschuwelijke ontwikkeling naar beroepsregeerderij aan de ene kant en wantrouwige apathie aan de andere kant te werken? Dáár moet de scheidslijn vallen als we tot een nieuwe bundeling van vooruitstrevende krachten willen komen, en dat is de vraag die we willen voorleggen aan de burgers van Nederland.

Daar komt nog een vraag bij, die even belangrijk is, en die er onmiddellijk mee samenhangt.

Als de machtsverhoudingen ondoorzichtig zijn, als de macht steeds meer anoniem wordt in onze nationale samenleving, dan is dat eigenlijk nog veel meer het geval in de internationale samenleving. Als je over dit soort dingen spreekt, kun je die onderscheiding eigenlijk nauwelijks meer maken. De macht, politieke, economische, technische macht loopt over de grenzen heen, vormt een vlechtwerk over de hele wereld. Het zou belachelijk zijn om te proberen die

anonimiteit van die macht in eigen land te doorbreken, en eerbiedig op te houden zo gauw het over Buitenlandse Zaken blijkt te gaan en het 'Landsbelang' in het geding komt. We zullen moeten ophouden met buitenlandse politiek als een apart, streng afgepaald gebied te zien. We moeten beginnen op allerlei terreinen van onze binnenlandse politiek – onderwijs, landbouw, economische groei en andere dingen – concreet rekening te houden met de eisen die de wereld stelt, met name dat deel van de wereld dat in de grootste ellende zit. Niet alleen ons buitenlands beleid, maar ons hele politieke en maatschappelijke beleid moet internationaal worden gericht.

Open deelneming en internationale gerichtheid: zijn dat geen mooie, maar vage kreten, die als het er op aan komt tot niets verplichten? Zeg je er eigenlijk wel iets meer mee dan dat je vóór het goede bent en tégen het kwade: uitspraken voor de zondag, waar iederéén het mee eens is, maar waar iedereen in zijn hart van weet dat er doordeweek niets van terecht komt?

Inderdaad, tot nu toe was dat zo. Iedereen bewijst lippendienst aan de idealen van democratie en internationale solidariteit, en vrijwel iedereen is er ook al de kippen bij om iemand die er iets aan wil doen hoofdschuddend te vertellen dat hij hersenschimmen najaagt. Wil je werkelijk bereiken dat iedereen overal over mee praat? Dat kan toch niet, het is verschrikkelijk inefficiënt, de vervreemding bij de mensen zit veel te diep, en stel dat het lukt, zou dat geen onuitstaanbare wereld worden, waarin niemand meer zijn tuintje kan wieder omdat hij zo nodig naar een commissievergadering moet om iets te beslissen?

En wat wil je als klein landje met je idealen beginnen in een grote koude wereld?

Dat klinkt nuchter, maar in feite zijn het juist dit soort tegenwerpingen die thuishoren in die vrijblijvende zondagssfeer. Het is de redenering dat je geen dokter hoeft te roepen omdat je tenslotte toch dood gaat.

Wij vinden dat die twee thema's de belangrijkste knelpunten aangeven in onze samenleving, en dat ze daarom nu eens resoluut uit dat vrijblijvende alles-of-niets-gepraat moeten worden gehaald en stevig midden in de doordeweekse werkelijkheid worden geplaatst.

Natuurlijk zie je dan onmiddellijk dat ze niet voor 100% gerealiseerd kunnen worden. Maar je ziet óók dat als je er maar een páár procent van kunt realiseren, dat je dan al een radikaal ander gezicht aan de politiek kunt geven, en dat je dan voor het eerst eens een échte buitenlandse politiek kunt maken. En die paar procent, die moeten te realiseren zijn als we bereid zijn onze hersens er voor te gebruiken en onze energie.

In het licht van wat ik tot nu toe gezegd heb zou ik thans de vraag willen bespreken welke weg dan bewandeld moet worden om te komen tot dat wat wij voor ons denken politieke vernieuwing noemen. En dan staat levensgroot voor ons het woord Progressieve Concentratie.

Ruim een jaar geleden werd het woord geboren, ongeveer gelijktijdig in verschillende hoeken van onze politieke rommelzolder.

Onze reacties op dat idee progressieve concentratie, die waren – de één meer, de andere minder – positief. Als die christen-radikalen uittraden uit hun partijen, als de PvdA zich ook vernieuwt, dan zit het er in, d.w.z. dan heeft het zin om te gaan zien of we elkaar kunnen vinden op punten van praktische politiek, en op punten van staatsrechtelijke vernieuwing.

Welnu, sindsdien zijn er een paar dingen gebeurd, of niet gebeurd, waarvan ik er enkele heb genoemd. De groep-Aarden scheidde zich af, hun geestverwanten in de KVP volgden niet. De AR-radikalen volgden niet, de CH-radikalen volgden niet.

In de PvdA viel een stilte over de stromingen, die zich roerden, de aanhangers van de progressieve volkspartijgedachte, nieuw links, de dogmatische socialisten. We weten dat ze er nog alle drie, en misschien zijn er nog wel meer, nog wel degelijk zijn, maar naar buiten bleef een nadere uitkristallisering – in welke

vorm dan ook – uit.

Het woord Progressieve Concentratie is in verschillende varianten gebruikt, maar er zijn een paar karakteristieken, die essentieel zijn. Laten we het daarover hebben.

Het is een machtsbundeling, tot stand gekomen door onderhandelingen aan de toppen van bestaande politieke partijen, die zich met een gezamenlijk program aan de kiezers gaat presenteren vóór de volgende verkiezingen en daarmee gaat streven naar een meerderheid. En de vraag voor ons was een paar maanden geleden of we nu die progressieve concentratie wilden en of we bereid waren daarover nu onderhandelingen te beginnen.

De redenering ten gunste van een progressieve concentratie, de argumenten die ervóór pleiten, die zijn duidelijk. De voornaamste wil ik noemen. Ten eerste: de progressieve concentratie, die zich presenteert met program en al, schept een duidelijk alternatief voor de kiezer. Het ondervangt het bezwaar dat aan het huidige systeem kleeft, waarbij de duistere coalitie-onderhandelingen zich afspelen *nadat* de kiezer heeft gesproken en dus buiten hem om. Ten tweede: onderhandelingen *nu* hebben het voordeel dat er tijd is om de concentratie vóór de volgende verkiezingen in 1971 klaar te hebben. Ten derde: onderhandelingen *nu* zouden een antwoord kunnen betekenen van de vooruitstrevenden op de activiteiten aan gene zijde, het overleg van de achtert. Ten vierde: onderhandelingen *nu* hebben het voordeel van het stellen van een daad in het teken van vernieuwing. Ten vijfde: onderhandelingen *nu* geven aan D'66 een fraaie kans om te bewijzen dat wij niet een eigen kerkje willen oprichten en dat we echt bereid zijn om zelf óók te ontploffen.

Dat zijn de argumenten die ervóór pleiten en nu de argumenten die er, naar mijn gevoel, tegen pleiten. In de eerste plaats dit: juist omdat de ratio van de progressieve concentratie is dat deze de onderhandelingen over een coalitie niet ná de verkiezingen wil voeren, maar ervóór, is het een wezenlijk kenmerk van die concentratie dat zij streeft naar de meerderheid. De eerste vraag is dan of die meerderheid er in zit. En dan geloof ik dat we aan een gigantisch stuk zelfbedrog zouden meedoen als we die vraag nu, op dit moment met ja zouden beantwoorden.

Laten we uitgaan van de combinatie, die programmatisch gezien nog de minste moeilijkheden zou opleveren voor een akkoord. Dat is de PvdA, de PPR en D'66. Laten we aannemen dat we het eens worden over een regeringsprogram, de premier en wellicht de ministers. Dan moeten we gaan streven naar een meerderheid.

Die moet van de kiezers komen, dus laten we ons eens – bij hoge uitzondering natuurlijk – even verplaatsen in de positie van de kiezer. Hoe kijkt hij er tegen aan. Hij ziet een socialistische partij van het oude bestel met 25% van de electorale macht. Daarnaast ziet hij een nieuwe pragmatische partij met op dat moment 4,6% van de macht en tenslotte nog een nieuwe christen-radikale partij, die nog geen electorale macht vertegenwoordigt, maar die hij misschien groot op evenveel procenten als D'66, bijvoorbeeld ook 4,6%. Is het een wonder als hij in die getalsverhoudingen die nieuwe concentratie ervaart als een socialistische? Met een pragmatische en christen-radikale randversiering. En als de PSP zou meedoen, die een orthodox socialisme belijdt, dan zal hij dat toch helemaal zo ervaren.

Nu zijn we ervan uitgegaan dat de oorspronkelijke kiezers van de 3 partijen afzonderlijk ook op die 3 partijen blijven stemmen. Maar het is zeer de vraag of dat waar is. Voor een aantal kiezers zullen de partijen afzonderlijk aantrekkelijker zijn dan de combinatie ervan. En dat is dus op die gezamenlijke 35% nóg eens verlies. Dat zou dan gecompenseerd moeten worden door een grote stroom van kiezers, voor wie het geheel weer aantrekkelijker is dan de delen afzonderlijk. Maar waar zouden die kiezers vandaan moeten komen? Dat zouden dan de kiezers uit dat midden moeten zijn, die tot nog toe confessioneel

stemden. Maar als die kiezers die concentratie ervaren als een overwegend socialistische en als de analyse juist is dat dat midden pas in beweging komt wanneer eerst de politiek uit die tegenstelling van rechts-links denken getrokken wordt, dan betekent dat, dat die kiezer ook nu niet zal komen opdagen. En zeker niet wanneer hij de mogelijkheid vaststelt dat voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis de socialisten een meerderheid in de regering krijgen, althans, zo zal hij het ervaren.

Ik heb tot nu toe alleen het electorale argument dat deze progressieve concentratie geen meerderheid krijgt genoemd. Het is een belangrijke vaststelling maar ik moet toegeven dat het niet doorslaggevend is. Maar de redenen, *waarom* die concentratie het niet haalt zijn wél doorslaggevend en zeker wanneer we ze tegen het licht houden van onze taak en doelstelling, waar ik het zojuist over had.

Want het *praten aan de top* gaat volstrekt voorbij aan het feit dat de vertrouwenscrisis zich *aan de basis* afspeelt en dat we dus tot die basis moeten afdalen om tot werkelijke, geloofwaardige vernieuwing te komen. En het praten met *bestaande groeperingen* gaat volstrekt voorbij aan het idee dat juist de op dit moment politiek *niet* gebonden in het vernieuwingsspel betrokken moeten worden.

En het *praten nú* gaat voorbij aan de moeilijkheid dat we juist *nú* niet goed weten *met wie* je dan praat.

Want de jonge partijen D'66 en de PPR zijn volop bezig aan het opbouwen van hun identiteit. Die is er nog niet. Die krijgen al handelend hun gezicht. En de Partij van de Arbeid verkeert juist met betrekking tot haar identiteit in een gistingproces. Als je met de top spreekt, dan spreek je met de hele partij. Maar niet met de groepen, die daarin tegenover elkaar staan. En wie is er in de top aan het woord?

Als we zo de argumenten pro en contra tegenover elkaar stellen, dan overheersen naar mijn gevoel de tegenargumenten sterk de argumenten vóór. Ik geloof dan ook dat we op dit moment géén onderhandelingen moeten beginnen over een progressieve concentratie. We kunnen het woord beter even uit ons hoofd zetten. Niet dat er nooit een concentratie moet komen.

Natuurlijk wél. Ook wij hebben de illusie niet dat we op ons eigen houtje ooit eens de meerderheid halen, en als je toch aan een meerderheid wilt komen, om een beleid uitgevoerd te krijgen dat door je hoofd spookt, dan zal dat niet anders kunnen dan door een concentratiepolitiek. En ook zal die concentratiepolitiek uiteindelijk aan de top gevoerd moeten worden. Maar dan pas als de gegevens over die concentratie duidelijker liggen, dan pas wanneer de kandidaat-partners in zichzelf geloofwaardig zijn in hun poging een werkelijke nieuwe vooruitstrevende machtsbundeling te maken. Wanneer er – met alle risico's die je nu eenmaal met verkiezingen moet lopen – tenminste een redelijke kans zit op het halen van een meerderheid.

We gaan praten aan de top als we het gevoel hebben dat we best een stukje van onze identiteit kunnen prijsgeven terwille van een grotere overtuigende nieuwe identiteit. Als we het gevoel hebben, dat we een concentratiepolitiek kunnen voeren, die gericht is op het creëren van werkelijk nieuwe scheidslijnen in de politiek.

Wanneer het woord vooruitstrevend niet meer gekoppeld is aan de oude tegenstellingen, maar een eigentijdse nieuwe inhoud en betekenis heeft gekregen. We zullen praten aan de top, wanneer we het gevoel hebben dat we een politiek kunnen voeren, die althans zoveel mogelijk aansluit op wat er onder de kiezers leeft, of levend gemaakt kan worden.

En daarom moeten we, om al die redenen, die ik genoemd heb, omlaag. Met onze politiek, met onze gesprekken erover, met ons zoeken naar nieuwe scheidslijnen. Omlaag naar de basis van de politiek. Met in de hand de thema's van open deelneming en internationale gerichtheid. Omdat we het gevoel heb-

*Hans van Mierlo:
De keuze van D'66
Amsterdam z.j.*

ben dat die nieuwe scheidslijnen, die er moeten komen, minder te maken zullen hebben met de oude tegenstellingen die in de bezitsverhouding liggen en méér met de keuze voor een open of een gesloten samenleving.

Een ruime meerderheid van de congresgangers sluit zich bij Van Mierlo's visie aan door drie resoluties aan te nemen. De eerste betreft de wijze waarop D'66 antwoord wil trachten te geven op de maatschappelijke crisis die zich binnen (en buiten) onze grenzen manifesteert. Twee thema's moeten voor de activiteiten van alle partijgeledingen het uitgangspunt vormen: open deelneming – d.w.z. een radicale uitbreiding van de kring van deelgenoten in beslissingen en een algemene toegankelijkheid van de informatie die voor de beslissingen nodig is – en internationale gerichtheid – d.w.z. bij het denken en beslissen over onderwerpen van binnenlandse politiek wordt rekening gehouden met de gevolgen voor de rest van de wereld en in het bijzonder voor de arme landen.

De tweede resolutie betreft de wijze waarop D'66 wil bijdragen aan de partijpolitieke vernieuwing. Met kracht zal worden gestreefd, zo stelt de resolutie, naar het op gang brengen van discussies zowel binnen als buiten de partij, om te bewerkstelligen dat vooruitstrevende individuen en groeperingen elkaar op afdelingsniveau vinden en er aldus, van onderen af, een partijpolitieke hergroepering tot stand zal komen. Tegelijkertijd kan hierbij duidelijk worden met wie er voor de Gemeenteraadsverkiezingen van '70 kan worden samengewerkt. Onderhandelingen tussen de toppen van de partijen wijst het congres beslist van de hand. Wel krijgt het hoofdbestuur opdracht om met de collega's van de PPR contact te onderhouden. Deze partij heeft zich immers als eerste uit een bestaande partij losgemaakt, waardoor er een zekere verwantschap verondersteld kan worden.

De derde resolutie behelst tenslotte de uitvoering van de eerste twee: de organisatie dient zo doelmatig mogelijk opgezet te worden, opdat een volgend congres zich op grond van de bereikte resultaten terzake nader zal kunnen uitspreken.

Gesprekken aan de basis

Praten aan de basis is dus het parool. Een ad-hoc commissie wordt ingesteld om de gesprekken te stimuleren en te begeleiden. De regio-vertegenwoordigers moeten regelmatig verslag uitbrengen van de stand van zaken in hun gebied. Het enthousiasme van het Leidse congres doet vermoeden dat de zaak in beweging kan komen.

Intussen wordt er elders vlijtig verder getimmerd aan de weg die naar een progressieve concentratie moet voeren. Begin '69 komen de voorzitters van PvdA, PPR en PSP overeen dat zij een werkgroep 'Progressief Akkoord' (PAK) zullen instellen om een eerste aanzet te geven voor een stembusakkoord. D'66 wil hier-

aan – conform de uitspraak van het Leids congres – niet meedoen. ‘Onderhandelingen aan de top ziet de burger terecht als bedisseling en als overleg buiten hem om’, luidt het motief om zich niet bij het progressieve onderonsje aan te sluiten. De PAK-samenwerking blijkt echter niet zo innig: enkele maanden later trekt de PSP zich onder heftige interne verdeeldheid, die bijna tot een breuk in de partij leidt, uit het overleg terug.

Ook op de D'66-weg naar vernieuwing blijken zich echter hindernissen te bevinden. Het hoofdbestuur moet een half jaar na het Leidse congres vaststellen dat de gesprekken aan de basis moeizaam – of zelfs geheel niet – verlopen:

‘De Leidse resoluties houden een opdracht in; de opdracht dat D'66 het initiatief neemt om naar de kiezer toe te gaan om:

- a. te horen wat voor de kiezer werkelijk politieke betekenis heeft;
- b. uit het aldus verkregen materiaal de actuele politieke tegenstellingen preciezer onder woorden te kunnen brengen;
- c. de begrippen ‘open deelneming’ en ‘internationale gerichtheid’ nader te concretiseren, door ze in discussie te stellen;
- d. de niet-partij-gebundene, die wel een reële bijdrage kan en wil leveren aan de politieke vernieuwing, op het spoor te komen en daadwerkelijk bij dit werk te betrekken.

Het gesprek aan de basis, aldus opgevat, is op enkele afdelingen na, nauwelijks van de grond gekomen. De afdelingen die wel dergelijke initiatieven hebben genomen kunnen – vaak tot eigen verrassing – wijzen op onverwachte resultaten. De vraag is, hoe dit in veel meer afdelingen op gang te brengen.

Uit de thans gehouden regiovergaderingen blijken een aantal factoren het opzetten van het gesprek aan de basis in de weg te staan:

1. vage bekendheid met de Leidse resoluties; soms onwetendheid van het bestaan ervan;
2. een zich geïsoleerd voelen: te weinig contact met het centrum van D'66 activiteit, vagelijk gelocaliseerd in de randstad Holland;
3. een groot gebrek aan informatie, niet alleen de noodzakelijke politieke informatie, maar ook organisatorische (hoe zet je een afdeling op);
4. door gebrek aan contact en informatie, een gebrek aan inspiratie en gebrek aan durf om het politiek gesprek aan te gaan; immers men komt zo gauw een politieke tegenstander tegen, die veel handiger is in het debat en door zijn ervaring de schijn weet op te houden veel meer te weten van de politiek;
5. Traditionele politieke spelregels blijken soms een zuigkracht uit te oefenen op D'66-ers, waardoor het oorspronkelijke élan ten onder dreigt te gaan door de onwillekeurige behoefte zich te conformeren in de veronderstelling daardoor sneller invloed te kunnen uitoefenen;
6. de rijstebrijberg van activiteiten, die ook noodzakelijk moeten worden uitgevoerd, zoals:
  - voorbereiding Prov. Statenverkiezingen
  - voorbereiding Gemeenteraadsverkiezingen
  - het werk in de werkgroepen
  - ledenwerving
  - volgen van de gemeenteraadspolitiek.

Deze activiteiten leggen alleen al een bijna onverantwoord beslag op ieders vrije en niet-vrije tijd en vragen bovendien financiële offers van elk D'66 lid; Het gesprek aan de basis komt daardoor in de verdrukking of wordt hoogstens ‘en passant’ meegenomen;

7. in verschillende regiovergaderingen is terecht de opmerking gemaakt, dat het gesprek aan de basis zinloos is, wanneer niet met de resultaten van dit gesprek ook iets gedaan wordt. De realisering van de follow-up is een vitale voorwaarde voor het slagen van het gesprek aan de basis.'

Afgezien van deze knelpunten die goeddeels organisatorisch van aard zijn, doen zich nog andere problemen voor. De D'66-basis blijkt heterogeen van samenstelling: naast de leden die in D'66 vooral een vernieuwingsbeweging zien, blijken er andere bewust voor de partij D'66 gekozen te hebben als politiek onderdak. De gehechtheid aan het bestaan van de eigen partij botst dikwijls met het idee dat het breekijzer D'66 te zijner tijd zal moeten en kunnen verdwijnen. Daarbij komt nog dat vele afdelingen voor een deel bestaan uit ex-leden van andere partijen, hetgeen de samspraak en samenwerking er vaak niet bepaald gemakkelijker op maakt.

In mei '69 al geven twee leden van de afdeling Utrecht blijk van hun twijfels ten aanzien van de juistheid van de ingeslagen weg:

'Kiekeboe spelen'
Terlouw en Machteld
Versnel

'Laten we het maar toegeven, we zitten in onze maag met de Leidse resoluties, althans met resolutie 2b. Daar staat n.l. in dat we zullen nagaan of er samengewerkt kan worden met anderen bij de volgende gemeenteraadsverkiezingen (1970). De strekking van deze resolutie lijkt duidelijk. Er zijn dan ook een aantal argeloze politieke amateurs die zich enthousiast in besprekingen op gemeentelijk terrein hebben gestort.

Arme donders! Begrijpen ze dan niet dat wie met de PvdA samenwerkt, al is het maar in Lutjebroek, ogenblikkelijk door de grote broer wordt opgeslokt? Zien ze niet in dat wie in zee gaat met de PPR, al was het maar in Tietjerksteradeel, iedere ex-KVP-er (niet-PPR-er) resoluut van zich vervreemdt? Dringt het niet tot hen door dat wie zich verbindt met de PSP, al was het maar op St. Philipsland, het odium van een onbijbels pacifisme op zich laadt? Langzaam doch onafwendbaar werden deze harde feiten duidelijk.

Journalisten van dag- en weekbladen kregen de eenvoudige taak om het afbreken van gesprekken door D'66 in iedere nieuwe editie te vermelden, waarbij ze er alleen maar op hoefden te letten dat ze de plaatsnamen goed spelden. Redactionele commentaren werden overbodig. Hoofdredacteurs hebben immers al zo lang door dat D'66 deze gesprekken eigenlijk niet wenst.

De meesten zijn nog zo vriendelijk D'66 niet eens ongelijk te geven dat ze een waarschijnlijke verkiezingsoverwinning willen uitbuiten. Het smalen over de zogenaamde openheid van onze partij is al zulke ouwe koek dat hoogstens een schoolkrantje er nog eer mee kan inleggen.

Partij

Voor de dag ermee. We willen kennelijk geen besprekingen. We willen een grote partij worden. We willen in 1971 de buit binnenhalen. We willen niet dat het veroveren van die buit gevaar loopt door onduidelijke, van plaats tot plaats variërende 'progressieve' akkoorden. We willen onze eigen identiteit bewaren, wat die dan ook moge zijn zo langzamerhand. We willen eventueel regeringsverantwoordelijkheid nemen, zelfs al moet dit ten koste van onze staatsrechtelijke paragrafen gaan. We willen wel dat andere partijen ontploffen, maar beginnen te griezelen van het hanteren van het dynamiet. Het mocht eens schade aanrichten in eigen huis. We willen in de gemeenteraden, we willen in de provinciale staten, we willen in de eerste kamer, we willen met nog meer in de tweede kamer. We willen meer en beter kader. We willen meer en dikkere rap-

porten. We willen deskundiger deskundigen. We willen onze programmapunten wel uitvoeren, maar we willen niet dat anderen met de eer gaan strijken. Kortom, we willen een echte PARTIJ worden, die het gelijk aan haar zijde heeft.

Onvermijdelijk

Nu is dat allemaal niet zo erg. Het zal wel onvermijdelijk zijn. Tenslotte zijn er lauweren geoogst en het zijn sterke benen die de weelde kunnen dragen. Met het uiten van idealistische slogans als ontploffing (van anderen wel te verstaan), open deelneming en internationale gerichtheid kom je er ook niet. Je zit tenslotte met praktische problemen, die je met profeteren niet oplost. Het gaat niet aan om uitsluitend kritiek uit te oefenen, zonder zelf bereid te zijn bestuursverantwoordelijkheid te dragen. Uiteindelijk kun je niet buiten kader, rapporten en deskundigen. Maar laten we dan ook toegeven dat D'66 een gevestigde partij is geworden, in opzet niet wezenlijk verschillend van de overige. Laten we hardop zeggen dat D'66 vooreerst niet van plan is zelf te ontploffen. Laten we het niet aan de hoofdredacteuren over laten om te zeggen dat we aléén de verkiezingen willen ingaan en op de klassieke manier zullen strijden voor het binnenhalen van de buit. Als de praktijk van de politiek ons dan al dwingt sommige idealen van het appèl voorlopig op zolder te zetten, laten we dan althans openheid en duidelijkheid in ere houden en geen kiekeboe spelen.

(Democraat mei 1969)

Ondanks het geringe succes van de gesprekken aan de basis stelt het hoofdbestuur in november '69 in het partijblad vast dat er geen reden is om van de Leidse gedragslijn inzake de partijvernieuwing af te wijken. Het meest besproken alternatief, de progressieve concentratie, lijkt volgens het hoofdbestuur geringe levenskansen te hebben, temeer daar de PvdA woelige tijden doormaakt. Er zijn op z'n minst drie stromingen binnen die partij te ontwaren: de dogmatische socialisten, de Nieuw Links groep en de voorstanders van een progressieve volkspartij. Het is voor de buitenwacht nog volstrekt onduidelijk met welke PvdA men uiteindelijk te maken zal hebben.

Ook in het confessionele kamp is van de partijen niets te verwachten. Deze bouwen gestaag verder aan de vorming van één christen-democratische partij. Verdere afsplitsingen lijken niet te verwachten.

De VVD heeft, zo stelt het hoofdbestuur tenslotte vast, nog geen standpunt ingenomen ten aanzien van de programmatische vernieuwingen die door verschillende liberale organisaties naar voren zijn gebracht. Al met al lijkt het voor D'66 het beste te blijven proberen om van anderen af de vernieuwing tot stand te brengen.

Geeft de landelijke politieke toestand dus geen aanleiding om de bakens te verzetten, binnen de partij heerst hier en daar ontevredenheid over het gezicht dat D'66 zelf aan de kiezer vertoont. Op het in december '69 in Amsterdam gehouden congres geeft Van Mierlo aan waar het aan schort:

Congresrede Hans van
Mierlo, Amsterdam
december 1969

'Is onze partij op dit moment duidelijk genoeg? Ik geloof van niet. En dan moet ik er onmiddellijk bijzeggen dat ik hiermede niet die onduidelijkheid bedoel die andere partijen ons verwijten. Zij zullen dat blijven doen, ook al zouden w

tot in de kleinste details oplossingen van alle politieke vraagstukken voor de komende 20 jaar in ons program opnemen. Ze zullen dat gewoon blijven doen zolang we het vertikken om een keuze te maken tussen de uitgangspunten van het socialisme, het liberalisme en het konfessionalisme. Zolang wij weigeren ons door zo'n keuze vrijwillig bij te zetten in het Nationaal Politieke Graf van gevestigde ideologie. Ik bedoel ook niet een nee, gemeten naar de maatstaven die de meeste andere partijen aanleggen ten aanzien van hun eigen programatische duidelijkheid. Ik bedoel hier de vraag of we, gemeten naar onze eigen maatstaven, nu, na drie jaar kunnen zeggen dat we duidelijk *genoeg* zijn voor de kiezers. Als we dan eerlijk zijn moeten we volgens mij nee zeggen. Niet duidelijk genoeg. En dan doel ik niet op het feit dat in dat steeds uitvoeriger wordend program van ons nog belangrijke witte plekken zitten. We zijn bezig in de werkgroepen om die zo snel mogelijk op te vullen. Maar dan heb ik het over het feit dat wij over wel steeds meer programmapunten gaan beschikken, maar in de verste verte nog niet toegekomen zijn aan het maken van een totaal beleidsplan, waarin die programmapunten in een samenhangend verband zijn samengebracht en waarin een duidelijke prioriteitenkeuze is gedaan, zowel ten aanzien van wat je wilt realiseren, als ten aanzien van de middelen en offers waarmee je dat wilt realiseren.

Ik wil niet zeggen dat we daar erg veel eerder mee hadden kunnen beginnen. Per slot van rekening moet je eerst dat basismateriaal van wenselijkheden inventariseren, voordat je daar een beleidskompositie van kunt maken.

Maar ik geloof wel, dat we in ieder geval de vervaardiging van zulk een concreet beleidsplan in het komende jaar de allerhoogste prioriteit behoren te geven. Een beleidsplan, van waaruit je of regeringsverantwoordelijkheid gaat dragen, of van waaruit je oppositie gaat voeren. Zo'n beleidsplan zullen we niet alleen nodig hebben, om een realistische politiek te voeren die gebaseerd is op een optimale uitbuiting van het mogelijke, we hebben het ook nodig om onze politieke betekenis duidelijk te maken aan de kiezers, we hebben het ook dringend nodig om daaruit op een verantwoorde wijze een minimumprogramma te destilleren, dat een take it or leave it zal zijn bij een kabinetsformatie, zo wij daar bij betrokken raken.'

Het congres laat het niet bij mooie woorden en besluit dat er nog in 1970 een beleidsplan zal uitkomen, waarin de doelstellingen en prioriteiten van D'66 in onderlinge samenhang gepresenteerd zullen worden. Een maand later publiceert het hoofdbestuur zijn plan voor de tenuitvoerlegging van de motie in het partijblad. Een centrale werkgroep zal de uitgangspunten voor het beleidsplan formuleren, werkgroepen en commissies zullen zich met de verdere uitwerking belasten en een zeer ambitieus tijdschema is erbij opgesteld.

Begin april 1970 wordt in Rotterdam een congres gehouden dat voornamelijk gewijd is aan het aanvullen en aanpassen van het programma. Tijdens het congres komt aan het licht dat de gang van zaken rond het beleidsplan allerminst bevredigend gevonden wordt. Het congres neemt een motie aan waarin betreurd wordt dat het niet een aantal uitgangspunten kreeg voorgelegd die het gezicht van D'66 voor iedereen herkenbaar maken. De partij is veel te onduidelijk, luidt de kritiek, en de motie vraagt om een schema waarin de prioriteiten van D'66 in voor iedereen begrijpelijke taal uiteengezet zijn.

Optimisme

In schrille tegenstelling tot deze kritiek staan de optimistische verwachtingen voor de Provinciale Statenverkiezingen van maart '70. Op het Amsterdamse congres van december '69, waar het landelijke gedeelte van het provinciaal program wordt vastgesteld, spreekt Van Mierlo van de door opiniepeilingen voorspelde verdubbeling tot verdrievoudiging van het in februari '67 behaalde resultaat en van de 20 D'66-ers die na de komende landelijke verkiezingen in de Tweede Kamer zullen komen. Partijvoorzitter Beekmans gaat nog verder en laat zich begin maart '70 in een interview ontvallen dat D'66 er beter mee op kan houden als er op 18 maart niet 10% van de stemmen behaald worden.

De uitslagen van opiniepeilingen lijken het succes te weerspiegelen dat D'66 onder de kiezers boekt. Van Mierlo geeft in zijn rede op het Amsterdamse congres hiervoor onder meer de volgende redenen:

Congresrede Hans van Mierlo, Amsterdam december 1969

'...In de eerste plaats geloof ik dat de volstrekt excentrische opstelling die wij hebben ingenomen ten opzichte van de vijf bestaande partijen een juiste en succesvolle is geweest. D'66 tegen het systeem, tegen het partijpolitieke patroon socialistisch-liberaal-konfessioneel, als een signaal daarbuiten, op zoek naar een nieuwe eigentijdse noemer, om daaronder gelijkgezinde kiezers te vergaren, democratisering, openheid en zakelijkheid. Dit alles leverde ons toen 4,5% van de stemmen op en volgens de schattingen nu tussen de twee en driemaal zoveel. Het werkt. Misschien hebben we wel gelijk.

In de tweede plaats is er iets vreemds aan de hand met ons steeds dikker wordend programma, waarvan de andere partijen tot schor wordens toe blijven roepen òf dat we het niet hebben, òf dat het volstrekt onduidelijk is. Ze mogen dat van ons blijven roepen zolang als ze in hetzelfde tempo doorgaan met onze punten in hun eigen programma over te nemen. Bovendien worden ze schor. En ook dat is een niet te verwaarlozen bijkomstigheid. Want het is inderdaad zo dat een opvallend aantal ideeën die door D'66 in de loop van deze drie jaar naar voren zijn gebracht in programma, rapporten, commissies, verschillende D'66 fracties, langzamerhand ook overgenomen zijn door andere partijen. Sommige zijn regeringsbeleid geworden, andere geestelijk bezit van partijen, weer andere winnen veld, vele worden nog versmaad. Het is een beetje vervelend om er over te praten, maar het moet toch maar eens. Ik denk bijvoorbeeld aan de meerjarenplanning, het departement voor technologie, de democratisering van de planning, de Europese Veiligheidsconferentie, de klassieke grondrechten, herziening Koninkrijksstatuut, openheid van bestuur, democratisering van onderwijs en bedrijfsleven, ontwikkelingshulp, houding tegenover DDR, stakingsrecht, etc...

Tenslotte, last but not least, onze staatsrechtelijke punten. Zoals u weet heeft zich in de Staatscommissie voor Grondwetsherziening een klein wonder voltrokken, daar deze Commissie tot stomme verbazing van ongeveer iedereen met een rapport te voorschijn is gekomen, waarin een meerderheid der leden zich uitspreekt voor een grondwetsherziening, die het mogelijk maakt dat de kiezer zich rechtstreeks uitspreekt over de kabinetsformateur, die, als hij 50% van de stemmen heeft ook minister-president zal zijn. Aangewezen door het volk. Ik geloof dat dit gewoon een groot succes voor D'66 is. Het is niet onze gekozen minister-president, maar het is een belangrijke stap in die richting en ik wil hier graag mijn bewondering uitspreken voor Hans Gruijters, die op de steun van prof. Daudt na, met helemaal niets in die Commissie begonnen is en

langzamerhand een meerderheid heeft weten te overtuigen van die eerste stap in de goede richting. (Het betreft hier de zgn. Commissie 'Cals-Donner').

Er klinken echter ook waarschuwende geluiden tegen een al te groot optimisme. Vice-voorzitter Zeevalking stelt al in begin '69 dat er bepaald bezwaren kleven aan het afgaan op opiniepeilingen omdat deze:

'...ons als het ware als verplichting opleggen, op zijn minst een verdubbeling van onze aanhang vergeleken met de tweede kamerverkiezing van 15 februari 1967 te behalen. Dat is de keerzijde van de medaille dier peilingen.

Al zullen we ons landelijk percentage verbeteren vergeleken met 1967, als die verbetering achter zal blijven bij de prognoses zal men van andere zijde niet nalaten onze overwinning als een nederlaag te kwalificeren en zijn eigen achteruitgang als een succes te boekstaven.'

(Democraat, febr. 1969)

Een waar woord, naar op 18 maart zou blijken...

Hoofdstuk 3: D'66 als partij

Een uniek soort politieke partij

Aan de vooravond van de Statenverkiezingen van maart '70 publiceert de Haagse Post een 'Anatomie van D'66', die in het artikel 'Neerlands meest ongrijpbare partij' genoemd wordt. Ongrijpbaar in een dubbele betekenis: omdat D'66 zich niet wil laten vangen binnen de ideologische termen zoals die tot dan toe in de Nederlandse politiek hebben gegolden, maar ook omdat de partij in haar organisatie en functioneren zo anders is dan de andere serieuze partijen in ons land.

D'66 wil ook niet een partij als de andere zijn. Zoals Anneke Goudsmit het formuleerde: 'D'66 ontleent haar bestaansrecht aan het feit dat zij in Nederland een uniek soort politieke partij is'. Bij de eind '66 gevoerde discussie over de vraag of D'66 een buitenparlementaire beweging of een politieke partij moest worden werd weliswaar voor het laatste gekozen, maar dat was alleen maar omdat D'66 zo het meest effectief als breekijzer zou kunnen functioneren. Aan de politieke partij 'Democraten '66' als zodanig hecht de overgrote meerderheid van de D'66-ers van het eerste uur nauwelijks waarde. Zij laten niet na er op te wijzen dat ook de eigen partij weer zal verdwijnen bij de radicale hervorming van het politieke bestel, waar het allemaal om begonnen is. De partij D'66 is niet meer dan een tussenstation op weg naar dat einddoel. Men beseft daarbij maar al te goed dat de keus om als politieke partij aan verkiezingen deel te nemen ertoe kan leiden dat D'66 door het dagelijkse werk in de Tweede Kamer en door de opbouw van een partij-apparaat zo in beslag wordt genomen, dat zij langzamerhand verwordt tot een politieke partij als de andere. Dit besef verklaart onder meer het rusteloze zoeken vanaf 1968 naar steeds nieuwe initiatieven op het vlak van de partijvernieuwing. Typerend zijn de opmerkingen die Hans van Mierlo hierover maakt aan het slot van zijn Leidse rede (sept. '68), waarin hij de gedachte van partijvernieuwing via gesprekken aan de basis lanceert; een gedachte die veel meer met 'D'66 als beweging' dan met 'D'66 als partij' samenhangt:

'Dit is zo'n beetje wat ik wilde zeggen. Ik heb niet over het regeringsbeleid gesproken en niet over het werk van de fractie. Beide zijn heel belangrijk. Maar over drie weken zijn de Algemene Beschouwingen en binnenkort zal het fractiebeleid in partijverband ter sprake komen. Het congres van vandaag heeft een iets andere betekenis, een fundamentele. Het is niet alleen het congres van de politieke partij D'66, het is ook het congres van de politieke *beweging* D'66. Ik geloof dat we in die anderhalf jaar iets te veel dat laatste vergeten zijn. Dat we iets te veel vergeten zijn dat onze identiteit indertijd lag in die *beweging*, die de Politieke Partij als middel gebruikte om haar doel, de doorbreking van ons politieke leven, te bereiken. En toch, met volledige aanvaarding van de consequenties, die voortvloeien uit het feit dat je een politieke partij *bent*, ben ik meer op dit moment meer dan ooit van bewust, dat een wezenlijk stuk van onze

(De keuze van D'66,
Amsterdam z.j)

eigenheid toch in die beweging gelegen is. De mogelijkheden, die het partij-zijn biedt, hoeven de minstens zo grote mogelijkheden van de beweging niet te beperken. Ik dacht dat deze herleving van die bewegingsgedachte o.a. de functie van dit congres zou moeten zijn. Ik geloof n.l. dat het onontbeerlijk is voor die niet gemakkelijke weg die we misschien zullen gaan kiezen.'

Aan de andere kant lijkt het niet goed mogelijk om zich als serieuze politieke partij aan de kiezer te presenteren en daarbij niet consequent te zijn door aan plaatselijke verkiezingen deel te nemen, afdelingen op te richten en een goede partijorganisatie op te bouwen. De Haagse Post:

'De weerzin tegen institutionalisering van de beweging D'66 zit bij velen diep. Student Jan Witting: 'Er is wat ik noem de Amsterdamse School in D'66 die snel wil doorstoten aan de top van de politiek en grondige organisatie niet zo ziet. Al dat oprichten van afdelingen, dat meedoen aan raadsverkiezingen, hoeft niet per se.'

Amsterdammers kijken met een lichte wrevel naar de prima georganiseerde Zuidhollandse tak, waar regio-secretaresse mevr. Smits van Waesberghe ('wij zijn heel vroeg begonnen te stomen') prat gaat op 39 afdelingen met 2100 leden, plus kandidatenlijsten in 60 gemeenten.

Hoofdbestuurder Hans Moerkerk (Mokummer): 'De regio Zuidholland stuurt nog meer papier uit dan het hoofdbestuur. Ze lijden daar aan over-organisatie, als je het mij vraagt.'

Peter Baehr, de enige van de vier Democratische oervaders die de wetenschap boven de praktische politiek verkoos, wordt af en toe bevangen door een lichte huiver als hij naar zijn partij kijkt: 'Op dat laatste congres zei Hans van Mierlo tegen me: 't Loopt op rolletjes, hè? Ja, maar dat maakt mij nou juist argwanend. Ten dele is mijn vrees bewaarheid: 't wordt zo'n echte partij, met allemaal besturen en fracties. Maar anderzijds: je wilt effectief zijn door andere partijen verlies toe te brengen en dat kun je het best door je goed te organiseren.'

(HP, 18/24-3-1970)

In de eerste jaren van haar bestaan blijft D'66 geplaagd door deze tweeslachtigheid. De noodzaak van een goede organisatie wordt onderkend, maar tegelijkertijd beschouwt men die organisatie als niet meer dan een noodzakelijk kwaad, waarvoor de 'ware D'66-er' geen werkelijke belangstelling kan opbrengen. Dit is één van de oorzaken van het feit dat, zoals Hans van Mierlo het zei, 'wij over het algemeen erg goed zijn in het bedenken van goede ideeën, maar slecht in de follow-up ervan, de uitwerking, de toepassing'. Deze zwakte is ook het gevolg van het gemis van een groot ledenbestand, een goedgevulde partijkas en het gebrek aan ervaring met de dagelijkse problemen van een partijorganisatie; vooral is zij echter evenzeer de keerzijde van de 'hemelbestormers-mentaliteit' die het jonge D'66 kenmerkt. Wie zal zich zorgen maken over een sluitende begroting als de revolutie op uitbreken staat?

Een van de eerste slachtoffers hiervan is het landelijke secretariaat. Na de allereerste begintijd van improvisatie en liefdewerk wordt dit wat professioneler opgezet en gehuisvest in een daartoe

gehuurd pand aan de Amsterdamse Keizersgracht. Al snel moet men echter vanwege de krappe financiën besluiten om de werktijden van de aangetrokken medewerkers aanzienlijk in te krimpen. Daarmee zijn de problemen evenwel niet opgelost:

'Onder de kalende stucwerkplafonds van een afgeleefd grachtenpand zetelt het hoofdkwartier van de partij, die wellicht binnenkort in grootte de derde van Nederland zal zijn. Memo's en belangrijke mededelingen worden op een reusachtige spiegel geplakt, die omlijst is door een kalende vergulde sierrand. Het meubilair is aftands, de kantoorapparatuur inferieur. Overal liggen hoge stapels papier, op een bierkratje staat de stencilmachine. Bungelend aan een TL-buis grijnst een koddige papier-maché kop de bezoeker aan. Het geheel ademt de gezelligheid en de inefficiëntie van een studentenvereniging.

Mild glimlachend geven partijbestuursleden toe, dat het secretariaat niet naar bevrediging functioneert. Onderlinge ruzies en langdurige ziekteperiodes van de dienstdoende meisjes stagneren de voortgang der werkzaamheden. Het bewind van een 'weggelopen pater' is de zakelijkheid niet ten goede gekomen. Eenmaal zag men zich zelfs genoodzaakt het voltallige personeel te ontslaan. In arren moede is als uitweg uit de problemen verhuizing naar 's-Gravenhage overwogen. Maar, zegt secretaris Frits van Leeuwen (26, zelf Rotterdammer), 'het bestuur geeft gevoelsmatig de voorkeur aan Amsterdam'.

(HP, 18/24-3-1970)

In de loop van 1970 vindt een reorganisatie van het secretariaat plaats die tot belangrijke verbeteringen leidt. De partijorganisatie als zodanig is daarmee echter nog niet gezond, zoals uit het jaarverslag 1969-1970 blijkt:

'Nu het secretariaat bevredigend functioneert moet helaas geconstateerd worden, hetgeen vroeger veel minder opviel, dat het secretariaat ernstig belemmerd wordt in haar werkzaamheden door niet goed functionerende afdelingssecretariaten en penningmeesters. Hierdoor gaan vele kostbare uren verloren aan uitzoeken van gegevens en telefoneren om aan de nodige informatie te komen. Op een verzoek van het secretariaat om een opgave per eind augustus van de samenstelling van de afdelingsbesturen (i.v.m. de vele mutaties) geeft ondanks herhaalde oproepen bv. 50% van de afdelingen geen antwoord gegeven. Als dan in verband met een op korte termijn te houden vergadering alle afdelingen gebeld moeten worden blijken vele nummers niet meer te kloppen en gaan vele uren verloren aan het alsnog proberen uit te vinden wie er dan wel in zo'n bestuur zitten.

Een ander frappant voorbeeld is dat in juni aan alle afdelingen gevraagd is om een overzicht te geven van D'66-ers die in de raad of staten gekozen zijn en om een evaluatie te maken van de verkiezingscampagne in verband met de komende Tweede Kamerverkiezingen. Alhoewel dit verzoek meermalen is herhaald, heeft 30 à 40% van de afdelingen nog steeds niet gereageerd.'

(De Democraat,
okt. 1971)

Afdelingen en werkgroepen

Op het plaatselijk niveau wreken zich vooral het lage ledental en het gebrek aan ervaren kader. Teveel is afhankelijk van het toevallige lid, dat bereid is zijn vrije tijd op te offeren aan het weinig opwindende secretariaats- of penningmeesterswerk, en na wiens vertrek een gat valt.

Na de snelle groei van vlak na de oprichting blijft het ledental na de verkiezingen van februari '67 een tijd lang steken op een kleine 4000 leden. Eind 1968 zijn het er 3774, verspreid - op zeven-

tien leden in het buitenland na – over zevenenzeventig afdelingen. Een overzicht in het partijblad biedt de volgende gegevens:

Abcoude 12, Almelo 13, Amersfoort 31, Amstelland 26, Amstelveen 62, Amsterdam 490, Apeldoorn 37, Arnhem 60, Baarn/Soest 21, Bergen op Zoom 21, De Bilt/Bilthoven 33, Bodegraven 16, Breda 35, Boxtel 3, Cappelle a/d IJssel 33, Delft/Westland 58, Deventer 39, Doetinchem 16, Dordrecht 68, Drenthe 38, Eemmond 11, Eindhoven 102, Emmen 16, Enschede 68, Friesland 39, Goeree/Overflakkee 16, 't Gooi 111, Gouda 41, 's-Gravenhage 404, Groningen 100, Groot-Alkmaar 50, Haarlem 95, Haarlemmermeer 25, Heerenveen 17, Heerlen 18, Helmond 17, den Helder 37, Hengelo (Ov.) 31, Hoogezand 15, Huizen (N.H.) 17, Leeuwarden 25, Leiden 103, Leidschendam 51, de Liemers 23, Maastricht 35, N. en Midden Zeeland 37, Nijmegen 43, Oost-Flevoland 21, Oostelijke Mijnstreek 37, Oss 31, Roermond 16, Rotterdam 165, Rijswijk 45, Schagen 20, Schiedam 19, Stadsgew. den Bosch 31, Tilburg 32, Utrecht 111, Valkenburg 11, Veendam 15, Venlo 19, Vlaardingen/Maassluis 33, Voorburg 42, Voorne/Putten 28, Voorschoten 19, Waddinxveen 23, Wageningen 50, Wassenaar 28, Weert 9, Waterland 18, West. Mijnstreek 19, IJmond 39, Zaanstreek 32, Zeeuwsch/Vlaanderen 25, Zeist 65, Zutphen 25, Zwolle 70. In het buitenland woonden 17 leden.

De in Nederland wonende leden zijn als volgt over de provincies verspreid:

		per 1000 inwoners
Groningen	141	0.28
Friesland	81	0.15
Drenthe	54	0.15
Overijssel	242	0.27
Gelderland	254	0.17
Utrecht	261	0.34
Noord-Holland	1034	0.47
Zuid-Holland	1176	0.40
Zeeland	78	0.26
Noord-Brabant	272	0.16
Limburg	164	0.18
Gehele land		0.30

In 1969 groeit het ledental langzaam naar de 5000, om in de maanden vóór de Provinciale Staten-verkiezingen van 1970 sprongsgewijs te stijgen naar boven de 7000. (Dit ledental is overigens niet van lange duur, omdat bij de hiervoor al genoemde reorganisatie van het secretariaat enkele honderden wanbetalers van de lijst worden afgevoerd). Het aantal afdelingen is eind '70 tot boven de honderdvijfenzeventig gestegen, terwijl er daarnaast vooral in de kleinere plaatsen nog enkele tientallen contactadressen zijn.

Voor het goed functioneren van de afdelingen is niet alleen het relatief lage ledental een probleem, maar ook de concurrentie die zij van de circa vijftien landelijke werkgroepen ondervinden. Honderden leden steken al de tijd die zij aan D'66 willen besteden in deze werkgroepen, die een onontbeerlijke ondersteuning voor de fractieleden vormen, en die daarnaast een onophoudelijke stroom rapporten, adviezen en concept-programmateksten produceren. De werkgroepen staan open voor ieder lid. Anders dan in de meeste andere partijen wordt men niet voor een lidmaatschap gevraagd, maar kan een lid zich simpelweg zelf aanmelden. Ook niet D'66-leden kunnen zich aanmelden, zo bepaalt het Huishoudelijk Reglement! Het voordeel hiervan is dat iedereen die een bijdrage wil leveren aan het politieke denkwerk in de partij dat onmiddellijk kan doen. Mensen met kennis van of belangstelling voor een bepaald onder-

werp zijn hierdoor niet afhankelijk van toevallige contacten in het partij-establishment om mee te kunnen doen. De werkgroepen vormen dan ook vanaf het begin van D'66 één van de best functionerende onderdelen van de partijorganisatie. Een nadeel van deze open organisatievorm is echter wel dat sommige werkgroepen een zeer groot ledental bezitten, waarbij zich dikwijls vele papieren leden bevinden. Vaak zijn dit mensen die zich alleen maar hebben opgegeven omdat zij wat meer van een onderwerp willen afweten. Zij ontvangen dan wel alle stukken, maar vertonen zich niet of nauwelijks op vergaderingen en leveren geen bijdrage aan rapporten en adviezen.

De grootste werkgroepen zijn die voor buitenlandse politiek en onderwijs en wetenschappen. Die voor staatsrecht en technologie functioneren het beste, terwijl de werkgroepen die zich met volkshuisvesting en sociaal-economische vraagstukken bezighouden de meeste problemen opleveren. In de eerste jaren van het D'66-bestaan maken de landelijke werkgroepen nog deel uit van de partij. Later, na het besluit dat de overheid de wetenschappelijke instituten van de politieke partijen zal subsidiëren, zullen zij onderdeel gaan uitmaken van de Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66.

De leden

Wie zijn nu de mensen die actief zijn binnen D'66? Wat is het beeld van de 'gemiddelde Democraat'? De Haagse Post schetst het volgende portret:

'De Democraat is jong. De crisisjaren staan zeer dikwijls in het register als geboortjaar geboekstaafd. Bijna twee-derde der Statenkandidaten is nog geen 40. Maar de D'66-kiezer schijnt nog jonger: volgens recente gegevens is driekwart van hen na 1930 geboren.

De Democraat heeft geleerd. Gewoonlijk heeft hij de middelbare school met goed gevolg doorlopen, niet zelden ook academisch onderwijs genoten. Van de 269 Statenkandidaten is bijna de helft door de Alma Mater gezoogd, onder gegadigden voor een bestuursfunctie is dat telkens een meerderheid. Op de Algemene Ledenvergadering bleek het juist 50%.

De Democraat bekleedt een verantwoordelijke, goedbetaalde functie, die dikwijls in onbegrijpelijk computer-jargon wordt aangeduid. Van de 16 leden in de afdeling Rheden gaven er 5 hun beroep door aan het hoofdkwartier: chef planning, organisator staff, chef-constructeur, belasting-consulent, marketing-manager. Raadpleging van het (openbare) ledenregister levert tal van docenten, hogere technici, accountants en bedrijfsleiders op. Organisaties als de TH-Twente, het Reactor Centrum in Petten, Philips Eindhoven/Apeldoorn en het Loodswezen te Vlissingen blijken kweekplaatsen van Democratische.

De Democraat is 'verlicht', wat je tegenwoordig noemt 'progressief'. Hij mocht het programma Hoepla gaarne zien, is tegen het verbieden van LSD en vóór het vrijgeven van pornografie en legalisatie van abortus. Als het voor de ontwikkelingshulp is, wil hij best wat meer belasting betalen. Aan Amerikaanse deserteurs dient politiek asiel verschaft en de DDR moet worden erkend. In de landspolitiek geeft hij de voorkeur aan de Partij van de Arbeid boven de VVD. De Democraat is nieuw. Uit alle windstreken wordt verzekerd dat de afdelingen grotendeels bestaan uit 'import', locale nieuwkomers; autochtonen nemen

een minderheidspositie in. Enkele steekproeven leerden HP, dat Democraten doorgaans domicilie houden in frisse, moderne woonwijken. Zij zijn ook nieuw in de politiek: de meesten zijn nooit eerder lid geweest van een politieke partij.

De Democraat leest De Volkskrant vaker dan Het Parool of de NRC, Vrij Nederland vaker dan HP-Magazine. Hij is doorgaans onkerkelijk. Liefst een derde bleek geen TV te bezitten, evenveel roken niet. Bijna de helft bewoont een eigen huis. Velen zijn lid van de NVSH.

Het doorsnee-type Democraat wekt bij buitenstaanders dikwijls een lichte wrevel op, het best verwoord door Henk Hofland (hoofdredacteur Handelsblad): 'D'66 heeft iets van die aardige, prettige, beschaafde en toch vrijmoedige jongens, die aardig konden hockeeyen en van wie je na het eindexamen weinig of niets meer hoorde, tenzij ze in de zaak van hun vader kwamen. D'66 trekt namelijk als ieder nieuw en bloeiend verschijnsel een aantal mensen, die hier hun laatste kans zien, voorts marginale dames en heren die hun persoonlijke belangrijkheid op niets ontziende wijze willen vergroten en holhoofdigen, Wichtigmacher, die met gefronst voorhoofd en in een soort zwembadpas zich op congressen laten gelden.'

HP 18/24-3-1970)

Over de leden van D'66 is nogal wat informatie beschikbaar dankzij de ijkingen van de voto-meter die in de beginjaren op de congressen gebruikt wordt. Met behulp van dit apparaat kunnen stemmingen snel verlopen doordat de congressgangers hun stem uitbrengen door het indrukken van het knopje dat zij elk voor zich hebben. Af en toe moet de votometer geijkt worden en dat is dan de gelegenheid om wat meer over de congressgangers te weten te komen. Zo werd het congres te Helmond (nov. '67) door 83% mannen en 17% vrouwen bezocht. De Volkskrant noemt deze percentages 'bepaald opvallend in vergelijking met het geringe vrouwelijke bezoek aan congressen van andere partijen'. Op dit congres is 72% van de aanwezigen gehuwd en is 17% jonger dan 25 jaar, 32% jonger dan 30 jaar en niet minder dan 73% jonger dan 40 jaar. Tevens blijkt 42% van de Helmondse congressgangers tot een kerkgenootschap behoort en 57% niet.

Een jaar later op het Leidse congres geven de ijkingen het volgende beeld: 91% van de congressgangers is jonger dan 51 jaar, 47% heeft een eigen woning, 68% heeft TV en 49% is lid van een omroepvereniging. Daarbij is 34% geabonneerd op 'Vrije Geluiden' en 4.5% op de VARA-gids. De Volkskrant blijkt het meest gelezen dagblad: 38% is op deze krant geabonneerd, tegen 23% op het Parool, eveneens 23% op de NRC, 19% op het Algemeen Handelsblad (de twee laatstgenoemde kranten zijn op dat moment nog niet samengegaan) en 8% op de Telegraaf. Wat de weekbladen betreft heeft 29% een abonnement op Vrij Nederland, 19% op de Haagse Post en 8.5% op Elseviers Weekblad.

Partij of beweging?

Het Helmondse congres is voornamelijk gewijd aan de partijorganisatie. In de beginjaren van D'66 is dit een steeds terugkomend punt van discussie. Oorzaak hiervan is allereerst dat D'66 het aan zichzelf verplicht is in de eigen organisatie zo de-

mocratisch mogelijk te zijn. Zoals het in een nabeschuiving van het congres in de Democraat gesteld wordt: 'D'66 wil niet alleen de minister-president en de vertegenwoordigende lichamen op een andere manier laten kiezen, onze partij wil ook de partijstructuur herzien'. Daarnaast is van belang dat de bewegingsgedachte, ondanks het besluit om als politieke partij te opereren, niet geheel is losgelaten, wat vooral tot uiting komt in een zekere weerzin tegen een al te strakke partijstructuur.

Deze twee elementen komen op het Helmondse congres al direct naar voren in het openingswoord van voorzitter Ringnalda, die o.a. stelt: 'de organisatiestructuur moet zo zijn dat we voor iedereen die geen lid is van D'66 duidelijk maken wat democratie is', en hij voegt daaraan toe: 'we moeten dus openstaan voor niet-leden'. Dit laatste is typerend voor de opvatting dat D'66 als beweging meer moet zijn dan alleen een politieke partij. D'66-ers worden niet moe er op te wijzen dat slechts 10% van de kiezers lid is van een politieke partij en dat daarvan ook weer slechts 10% binnen een partij actief is. Aan D'66 is het om deze groep uit te breiden en als emancipatie-beweging op te treden voor nieuwe groepen die hun intrede doen in de Nederlandse politiek. Velen van hen worden echter afgeschrokken door 'het verschijnsel politieke partij' en om te voorkomen dat de beweging D'66 te veel gehinderd wordt door de partij D'66 moet de partij-organisatie uitdrukkelijk openstaan voor niet-leden.

Een tweede uiting van het streven het gesloten Nederlandse politieke systeem open te breken voor nieuwe groepen is het besluit geen aparte vrouwen- en jongerenorganisaties binnen de structuur van D'66 op te nemen. Deze vervullen bij de gevestigde partijen immers veelal de rol van 'speeltuin': terwijl de partijtoppen (voor het merendeel bestaand uit oudere heren) het voor het zeggen hebben, mogen vrouwen en jongeren in hun eigen clubjes 'net doen alsof', d.m.v. eigen congressen en resoluties waarmee in de praktijk echter nauwelijks rekening gehouden wordt. Tegelijkertijd is het ontbreken van dergelijke organisaties een gevolg van het democratische principe: alle leden zijn immers gelijk en hebben derhalve de zelfde rechten.

De besluiten die het Helmondse congres ten aanzien van deze punten neemt blijken in de praktijk goed te werken. Vooral in de werkgroepen draaien jarenlang een aantal niet-leden mee en het ontbreken van aparte vrouwen- en jongerenorganisaties wordt niet als een gemis ervaren. (Wel wordt in 1971 besloten een vertegenwoordiger voor de Nederlandse Politieke Jongeren Contact Raad aan te wijzen, omdat deze raad een belangrijke bijdrage levert aan de stimulering van politieke bewustwording onder jongeren en D'66 daarbij niet wil ontbreken).

Het is duidelijk dat een volmaakte democratie, waarin iedereen over alles meebeslist, bij een landelijke organisatie als D'66

onmogelijk is. Maar de rechtgeaarde D'66-ers willen onder geen beding dat de top van hun partij het voor het zeggen heeft, terwijl de Algemene Leden Vergadering niet meer is dan een applausmachine, zoals dat bij de gevestigde partijen het geval is. Het is echter een feit dat zich in iedere organisatie een zekere ontwikkeling naar elitevorming voordoet, een onontkoombaar gevolg van de eisen die een organisatie stelt. Er moet nu eenmaal een bestuur zijn, wat vanzelf een zekere scheiding tussen meer en minder actieven te weeg brengt. Het vraagstuk van de partijorganisatie blijft daarom ook na het Helmonds congres de gemoederen binnen D'66 steeds bezighouden, terwijl men naar wegen zoekt om deze natuurlijke neiging tot elitevorming zoveel mogelijk in te dammen en tegelijkertijd een werkbare partijorganisatie op te bouwen.

Eén van de kenmerken van de partijorganisatie die op deze basis binnen D'66 opgebouwd wordt, is de – vergeleken bij de andere partijen – zwakke positie van het hoofdbestuur (en analoog daaraan van de plaatselijke besturen). Allereerst wordt de zittingsduur van bestuursleden beperkt doordat zij zich slechts eenmaal voor een volgende periode (van twee jaar) kandidaat kunnen stellen. Deze bepaling geeft echter in de beginjaren weinig problemen: de opbouw van de partij vergt zoveel tijd en energie dat er een tamelijk groot verloop onder de bestuursleden bestaat. Daarnaast verdwijnt een aantal van hen in 1970 naar Provinciale Staten en Gemeenteraden. Een tweede bepaling is die, welke cumulatie van functies verbiedt. Zo kunnen leden van de Eerste en Tweede Kamer, evenmin als D'66-ers die in Provinciale Staten of Gemeenteraden zitting hebben, lid zijn van het hoofdbestuur. Zo wordt een opeenhoping van macht bij bepaalde personen voorkomen. Ten derde wordt het hoofdbestuur na enige tijd een belangrijk machtsmiddel ontnomen, als besloten wordt dat de interne verkiezingen (voor bv. de kandidatenlijst voor Eerste en Tweede Kamer) geheel open zullen verlopen. Aanvankelijk kon het hoofdbestuur nog door een aanbeveling te doen een voorkeur voor bepaalde kandidaten uitspreken, zoals dat bij de andere partijen gebruikelijk is. De leden van D'66 trekken zich echter weinig van deze aanbevelingen aan. Bij de opstelling van de Tweede Kamer lijst in 1966 zakt bv. de nr. 2 in de aanbeveling van het hoofdbestuur naar de zevende plaats en bij de Eerste Kamerlijst van 1971 moet de nr. 1 van het hoofdbestuur uiteindelijk met een vijfde plaats genoegen nemen. Vervolgens wordt van het hele systeem van aanbevelingen afgestapt en verlopen de interne verkiezingen volgens een zo open mogelijk systeem, waarbij het hoofdbestuur noch aanbevelingen doet noch eigen kandidaten stelt.

Op het Helmondse congres wordt ook voorgesteld het hoofd-

bestuur geen enkele politieke, maar slechts organisatorische bevoegdheden toe te kennen. Deze maatregel, die tot gevolg zou hebben dat in de periode tussen partijcongressen uitsluitend de Tweede Kamerfractie het politieke gezicht van D'66 zou bepalen, wordt door het congres echter afgewezen. In de eerste jaren bestaat er een nauwe samenwerking tussen Tweede Kamerfractie en hoofdbestuur op politiek gebied. Hans van Mierlo neemt bv. tot eind '70 deel aan hoofdbestuursvergaderingen. Ook de persoonlijke verhoudingen tussen fractie en hoofdbestuur zijn in die jaren uitstekend; beide zijn immers samengesteld uit de zelfde groep enthousiastelingen van het eerste uur. Na verloop van tijd valt er echter vanzelfsprekend een groeiend onderscheid te bespeuren tussen de Kamerleden, die nu volledig in de politiek zitten, en de hoofdbestuursleden, die zich in hun vrije tijd met politiek bezighouden. Daar komt bij dat de organisatorische opbouw van de partij, die niet zonder problemen verloopt, zoveel aandacht van het hoofdbestuur gaat vergen, dat de politieke discussies er vanzelf wat bij in moeten schieten. Allengs komt daarmee in de verhouding fractie-hoofdbestuur het politieke zwaartepunt bij de fractie te liggen.

Terwijl de maatregelen om de macht van het hoofdbestuur aan banden te leggen dus succesvol zijn, blijkt het minder eenvoudig om een zo democratisch mogelijke en toch goed functionerende besluitvorming binnen de partij op de zetten.

In het besef dat deze pogingen van D'66 nieuw zijn in de Nederlandse politiek, is men bereid zo nu en dan een sprong in het duister te wagen. Zoals de *Democraat* schrijft:

'Zo lang we ons realiseren dat D'66 zich in een experimentele fase bevindt, moeten we ons óók realiseren, dat in die totale fase vele incidentele experimenten zullen worden uitgevoerd die zullen kunnen mislukken: dat is de reden van het experiment. De proef op de som verschaft je pas zekerheid, maar als je het nooit probeert zul je de uitkomst nooit weten.

In die zin waren de beslissingen op het Helmondse congres allemaal experimenten. Maar ze werden allemaal genomen op één gemeenschappelijke basis: een poging om in de besluitvorming steeds de optimale democratische procedure te hanteren.'

(*Democraat*, nov.1967)

Een experiment hiertoe, dat mislukt is, is het plan om de leden tussen de Algemene Leden Vergaderingen door de mogelijkheid te bieden het beleid van fractie en hoofdbestuur te beïnvloeden, door middel van een 'sample'. Dit is een groep leden die door een a-selecte steekproef uit het ledenbestand wordt aangewezen. De gedachte die aan het 'sample-experiment' ten grondslag ligt, is dat statistische onderzoeken hebben aangetoond dat het aan de uitslag van een beslissing niets afdoet of deze wordt genomen door een groep van enkele honderden of door een groep van 200 mensen die door middel van een steekproef bij elkaar zijn gezet. Een dergelijk kleine groep is dus re-

presentatief voor alle leden van D'66. Het Helmondse congres durft het sample echter nog geen bindende besluiten te laten nemen. Eerst zal daarmee wat meer ervaring opgedaan moeten worden. Deze congresuitspraak vormt echter één van de redenen waarom het experiment uiteindelijk mislukt.

Bij de eerste vergadering blijkt de opkomst namelijk zo teleurstellend dat het 'sample' niet meer representatief geacht kan worden; van de 110 opgeroepen verschijnen er 33. De voornaamste oorzaak van deze lage opkomst is dat de gedachte van het sample een te grote inzet van een groep willekeurig geselecteerde leden veronderstelt. De realiteit is nu eenmaal dat er aan de basis van elke politieke partij, dus ook van D'66, een groot aantal leden is dat geen mogelijkheid of zin heeft om een hele dag te gaan vergaderen. Anderen zijn van mening dat zij in de te bespreken onderwerpen niet genoeg zijn geïnteresseerd om er zich voldoende in te verdiepen. Daarbij komt dan nog dat het sample geen werkelijke beslissingsmacht heeft.

Een experiment dat wat meer succes heeft is de 'Derde Kamer', een reeks openbare bijeenkomsten overal in het land, waarin de D'66-fracties in het Parlement aan leden en belangstellenden verantwoording afleggen over hun optreden in de Kamers. Een aantal 'Derde-Kamer' bijeenkomsten trekt redelijke belangstelling. Het is een welkome vernieuwing in de Nederlandse politiek dat parlementsleden nu eens naar de kiezers toekomen met de vraag 'wat vinden jullie ervan?' in plaats van hun te vertellen wat zij van diverse politieke problemen moeten vinden. Formele beslissingsbevoegdheid heeft de Derde Kamer echter niet, zodat de bijeenkomsten nooit meer kunnen worden dan een interessante maar beperkte aanvulling op het normale patroon van contacten tussen kiezers en gekozenen.

Een mogelijke oplossing voor het probleem hoe er regelmatig contact gehouden kan worden met de achterban zou de instelling van een partijraad kunnen zijn. Alle andere grotere partijen

*De 'Derde Kamer' in
Amsterdam. V.l.n.r. de
Tweede Kamerfractie-
en Minne Dijkstra,
neke Goudsmit, Hans
Mierlo en vergader-
voorzitter Zeven.
(Foto: Spaarnestad)*

kennen een dergelijk instituut dat meestal door afdelingen en/of gewesten wordt gekozen. D'66 besluit echter heel bewust een dergelijke partijraad niet in te stellen. De ervaring leert immers dat de leden van zo'n raad snel een elite binnen de partij gaan vormen en een barrière in plaats van een brug tussen de leden en het bestuur kunnen worden. De hele structuur van D'66 is er immers op gericht de macht binnen de partij zo min mogelijk in handen te laten komen van een kleine groep. Het zwaartepunt bij de besluitvorming wordt daarom van meet af aan bij de Algemene Ledenvergadering gelegd.

De algemene ledenvergadering

Deze ALV komt twee keer per jaar bijeen. (Bij de PvdA bv. komt in die tijd het congres één maal per twee jaar bijeen). Anders dan bij de congressen van de meeste andere partijen kent D'66 daarbij geen systeem van afgevaardigden: alle leden hebben toegang tot het congres en stemrecht.

De macht van het hoofdbestuur is tegenover de ALV beperkt; zo zit een onafhankelijke leiding het congres voor, in plaats van de partijvoorzitter, zoals dat bij de andere partijen gebruikelijk is. Daarbij is op de ALV alle ruimte gelaten aan het individuele lid. Een ieder mag het woord voeren en zelfs kan een lid op elk ogenblik de voortgang van het congres onderbreken door een motie van orde in te dienen. Ook het indienen van amendementen op voorstellen van het hoofdbestuur is bijna geen belemmering in de weg gelegd. Vijf ondertekenaars zijn voor een amendement of een eigen motie voldoende; de steun van bv. een afdelingsvergadering is niet nodig.

De ervaringen met dit zeer open systeem zijn echter niet in alle opzichten positief. Er blijkt zich een groep 'beroepsvergaderers' te vormen, de 'Wichtigmaker' die Hofland bedoelde, die op de congressen over van alles het woord menen te moeten voeren, over allerhande pietluttigheden amendementen indienen en om de haverklap via moties van orde proberen de gang van zaken in de door hen gewenste richting te sturen. Dit leidt tot een groeiende onvrede over het functioneren van de congressen, een onvrede die ook bijdraagt aan de malaise-stemming die zich medio 1970 in de partij manifesteert. In een pamflet dat een groep verontruste leden, onder wie oud-voorzitter Van Lookeren Campagne, in april '70 verspreidt, wordt teleurstelling uitgesproken over het 'praten om het praten', het 'pietpeuterige amenderen', over het feit dat een kleine groep beroepscongresgangers de sfeer in de partij is gaan bepalen.

De opstellers van het pamflet doen geen duidelijke voorstellen tot verbetering, en ook de anderen wordt niets geopperd om de opzet van de congressen drastisch te veranderen. Eerder is het zo dat zich een weerzin manifesteert tegen het tijdrovende en weinig opwindende werk dat nodig is om een

landelijke organisatie draaiende te houden, waarbij de klachten over het functioneren van de congressen slechts een topje van een ijsberg zijn. Zo zetten de opstellers van bovengenoemd pamflet zich sterk af tegen al dat 'opbouwend werk in het kader van het groot-partij-wezen', en zij klagen over de 'geestelijke middenstand in eigen huis'.

Uit stukken als dit pamflet blijkt een verlangen naar de vaart en het bijna-revolutionaire elan van '66 en '67. De oplossing voor de onlustgevoelens die medio '70 binnen D'66 tot uiting komen wordt dan ook vooral gezocht in een herleving van dat elan, die tot een nieuwe start, een 'relance' van de partij moet leiden.

Hoofdstuk 4: **Beleidsplan en progressieve samenwerking (1970-1971)**

De verkiezingen van 1970

De op 18 maart bij de Provinciale Statenverkiezingen behaalde winst van ruim 3% ten opzichte van februari 1967 valt gezien de hooggespannen verwachtingen tegen. D'66 blijkt het voornaamste slachtoffer van de afschaffing van de opkomstplicht, waaraan de fractie in de Kamer zoveel had bijgedragen. De gevestigde partijen en de met hen verbonden media hebben D'66 tijdens de campagne voortdurend verweten onduidelijk te zijn, omdat zij niet wil kiezen tussen socialisme en liberalisme. D'66 gaf hierop vanzelfsprekend het antwoord dat dit geen werkelijke keus was, aangezien het verouderde negentiende-eeuwse ideologieën betrof.

Als Van Mierlo echter tijdens een TV-debat met Geertsema – niet voor de eerste keer – stelt dat hij 'met het pistool op de borst' voor de PvdA zou kiezen, omdat deze partij tenminste nog blijk geeft van veranderingsgezindheid, verklaart de VVD-voorman onmiddellijk dat de verhoudingen nu duidelijk zijn doordat D'66 zich een soort handlanger van de PvdA toont.

De AR-fractie leider Biesheuvel beticht D'66 ervan een 'on-Nederlandse' partij te zijn, omdat zij niet op bepaalde beginselen gefundeerd is. Schmelzer, de fractie leider van de KVP, lanceert op zijn manier een aanval op D'66 door een week voor de verkiezingen een D'66-rapport over de bevolkingsgroei aan te grijpen en de uitkomsten zo te verdraaien dat het lijkt of D'66 voorstander is van gedwongen sterilisatie. Woedende terechtwijzingen helpen D'66 vervolgens weinig. Het gevolg is dat een deel van de kiezers voor de KVP behouden blijft.

Ook de in juni gehouden gemeenteraadsverkiezingen blijken niet het gehoopte succes op te leveren. D'66 doet in zo'n 200 gemeentes mee, waarmee 70 tot 80% van de Nederlandse bevolking wordt bestreken. Het gaat vooral om gemeentes in de Randstad en het zuiden, terwijl de partij zich in de noordelijke provincies in nogal wat gemeentes afzijdig houdt. In enkele tientallen gemeentes doet D'66 mee in plaatselijke partijconcentraties. Daarbij bestaat een duidelijke voorkeur voor samenwerking met PvdA en PPR. Slechts in enkele plaatsen, zoals Katwijk en Elburg wordt met de VVD samengewerkt.

Teleurstellend voor D'66 zijn vooral de uitslagen in de vier grote steden, waar de opkomst bovendien zeer laag is. In Amsterdam loopt D'66 terug van 11,8 (Statenverkiezingen) naar 7,3% (vooral t.g.v. het optreden van de Kabouters); in Rotterdam van 10,4 naar 7,5%; in Den Haag van 9,9 naar 7,1% en in Utrecht van 10 naar 8,3%. Het teruglopen van de winst levert commentaren op als: 'het grote morele verlies is voor D'66' (dagblad de Tijd), ter-

wijl het Vrije Volk concludeert dat 'D'66 de weg terug lijkt te zijn ingeslagen'.

De teleurstellende resultaten versterken de kritiek die binnen D'66 al was losgebarsten. Is D'66 haar voorhoedefunctie kwijtgeraakt en geleidelijk aan een partij als de andere geworden? En zo ja, heeft zij dan nog wel bestaansrecht? Hoe zit het met de duidelijkheid van de partij? Komt die, voor zover aanwezig, wel voldoende over het voetlicht? En wat wil D'66 eigenlijk?

In mei wordt aan deze wezenlijke vragen een discussiecongres gewijd. De congresgangers worden in groepjes opgesplitst en krijgen opdracht zich uit te spreken op vragen als: hoe lang moet D'66 nog bestaan en waarom; welke andere doeleinden streeft D'66 na, behalve radicale democratisering; waaraan moet een doelmatige en democratische partij-organisatie voldoen; kan een D'66-lid voldoende actief zijn in en voor de partij, zijn er daarvoor voldoende mogelijkheden?

Opzet van het congres is niet om besluiten te nemen, maar om de gedachtenvorming te stimuleren. Tot duidelijke conclusies komt men echter niet. In het Algemeen Handelsblad geeft politiek redacteur Vis de volgende analyse:

'Het discussiecongres waarvoor D'66 zaterdag in Haarlem bijeenkwam heeft niet de nieuwe bezieling gebracht waar heel wat partijleden op hoopten. De problemen die zich op het vorige congres (begin april te Rotterdam) zo onverwacht en heftig manifesteerden werden ditmaal heel wat rustiger besproken - maar opgelost werden ze niet. Misschien kon dat ook niet: het congres was een discussiecongres en mocht reglementair dan ook geen besluiten nemen. Maar dat neemt niet weg dat er heel wat viel 'uit te praten' en dat is niet gebeurd.

De tweehonderd deelnemers wilden de sfeer kennelijk een beetje aardig houden. Het gevolg was dat de Democraten bijna even onzeker naar huis gingen als ze waren gekomen.

Het meningsverschil is eigenlijk nogal principiële, want het heeft betrekking op twee stromingen binnen D'66. Aan de ene kant de vurige activisten die graag met een aantal krachtige zekerheden de politieke boer op willen gaan, anderzijds de serieuze rekenaars die intussen hebben ontdekt dat emotie in de politiek wel aardig is maar dat een serieus en wel doordacht fundament niet kan worden gemist. Uit deze twee verschillende mentaliteiten ontstond zaterdag een compromis.

Wellicht had het bestuur er verstandiger aan gedaan om alle ontworpen stukken bij elkaar te harken en deze vervolgens als uitgangspunt voor een nieuw stuk te nemen - maar dat is nakaarten.

Nu krijgen de Democraten te kampen met dezelfde problemen waar andere partijen mee zitten: moeilijkheden met de communicatie, allerlei materiële tegenslagen en een tekort aan bezieling.

Vooraf dat laatste speelt D'66 parten en dat is niet zo vreemd, want van het begin af aan heeft de partij zijn best gedaan allerlei ouderwetse demagogie te weren. De politiek moest zakelijk en 'onderkoeld' worden gebracht.

Nuchtere analyses en voorstellen zouden oplossingen moeten geven voor problemen waar tot dusver vooral met emoties op was gereageerd.

In het begin had D'66 het enthousiasme van het experiment en van het onverwachte succes. Die onbezorgde kindertijd is voorbij en het gevolg is dat D'66

De door Vis gesignaleerde knoop wordt in de tweede helft van 1970 ontward, doordat enerzijds de 'serieuze rekenaars' zich op de vervaardiging van het beleidsplan storten en anderzijds nieuwe bezieling geput wordt uit het zoeken naar een andere strategie op het gebied van de politieke vernieuwing.

Beleidsplan

Door de opstelling van een beleidsplan wil D'66 proberen met een duidelijk gezicht de landelijke verkiezingen van april '71 in te gaan. D'66 is de eerste Nederlandse partij die het aandurft om te proberen een totaal beleidsplan te maken, waarin zoals Hans van Mierlo in zijn Amsterdamse rede gezegd had, de 'programmapunten in een samenhangend verband zijn samengebracht en waarin een duidelijke prioriteitenkeuze is gedaan'.

De procedure die ervoor gevolgd wordt is geënt op de 'brainstormsessies' van een aantal hoofdbestuurs- en fractieleden met deskundigen uit verschillende takken van wetenschap die een paar maal voor en na het Leidse congres hadden plaatsgevonden. Aad Nuis, die destijds zitting had in de centrale coördinatiecommissie, vertelt hoe het verder in zijn werk ging:

'Het basisidee was dat ons hele bestuurlijke apparaat, de ministeries, kamerleden en partijen (d.m.v. hun werkgroepen) in specialismen zijn opgedeeld. Wanneer uit alle verlanglijstjes die op de departementen, in partijwerkgroepen enz. worden opgesteld, uiteindelijk moet worden uitgemaakt wat er moet gebeuren, dan komt de minister van financiën met het rode potlood om overal strepen doorheen te zetten. Een afweging tussen de verschillende verlanglijstjes vooraf kon blijkbaar niet gemaakt worden, dat werd tenminste nooit gedaan. En dat wilden wij wel; de vraag was alleen hoe wij dat nu aan moesten pakken. Van Mierlo heeft toen tien man aangezocht (leden en niet-leden) om met elkaar te gaan praten over wat nou eigenlijk de hoofdlijnen waren waar het ons om ging: een soort breinaald die je overal doorheen stak. Tot Van Mierlo's stomme verbazing zeiden alle tien ja. Ieder vond het een prachtig idee. Bovendien wilden we nog aan het eind ook alles nog uitrekenen - ook iets geheel nieuws -, om zo enige concreetheid in de campagne te brengen.

Bij het eerste gesprek had het hele gezelschap van tien man na een half uur volkomen de slappe lach. Er was ontzettend veel goede wil, maar als de bioloog en de econoom over welzijn en welvaart begonnen dan was de spraakverwarring onmiddellijk een feit. We hadden het gevoel gillend van de lach op de toren van Babylon te zijn beland. 'Wat dit nu weer voor een idee was en 'hier komen we nooit uit' waren de reacties.

Na dat eerste gesprek zijn we met elkaar een aantal weekenden doorgegaan. Er brak een grote neerslachtigheid los van 'hier komen we nooit uit'. Maarten Engwirda, die als secretaris fungeerde, heeft ons er doorheen geholpen door, geheel onverstoort, iedereen stukken te laten schrijven en die aaneen te voegen. Wij wilden natuurlijk dat elk woord stralend duidelijk neergezet zou zijn, maar Maarten had minder hoge eisen en wilde gewoon dat het stuk er kwam, dus die zeurde gewoon door. Uiteindelijk werd het een stuk dat lang zo mooi niet was als we zelf gewild en gedacht hadden, maar het was toch wel beter dan hetgeen ervoor was gemaakt.'

Medio november 1970 wordt het plan gepubliceerd. De inleiding laat zien tegen welke achtergrond het plan gemaakt is en wat ermee beoogd wordt:

'Het streven naar verbetering van het lot van de mensen heeft altijd voor hindernissen gestaan die onoverkomelijk leken. Vroeger gold de ijzeren wet van de armoede. Het was, zo leek het, de natuurlijke orde der dingen die een groot deel van de wereldbevolking doemde tot een kort, moeizaam en leeg leven.

De menselijke verbeeldingskracht heeft die hindernis genomen. De techniek heeft het werktuig geleverd dat in staat is de armoede uit te bannen. Een leven dat meer is dan een eentonige tredmolen, is mogelijk geworden voor alle mensen.

Toch is dat doel niet bereikt. Het werktuig is steeds machtiger geworden, maar het doet niet wat wij willen. Kernwapens en vervuiling bedreigen de wereld. Armoede en honger beheersen nog steeds het grootste deel ervan, en in ons deel, waar hun bewind gebroken is, zijn de resultaten niet wat ervan gehoopt werd.

De bevrijding van velen uit de armoede heeft ons niet het vermogen gegeven gezamenlijk en in vrijheid te beslissen over ons gezamenlijk lot. De macht is onpersoonlijk geworden, onzichtbaar en ongrijpbaar, althans ver buiten de greep van de burger. Het vertrouwen in de democratische instellingen neemt af. Onverschilligheid, wantrouwen en wanhoopsradicalisme komen ervoor in de plaats...

Het werktuig van onze technische en economische macht is ons uit de hand gelopen. Gehoorzaamend aan eigen wetten zal het, zo het ons al niet vernietigt, een wereld scheppen die niemand heeft gewild. Dezelfde verbeeldingskracht die de techniek heeft geschapen, zal nodig zijn om haar te leren beheersen en in dienst van de mensen aan te wenden. Het lijkt onmogelijk, maar misschien is het dat niet.

De regering van Nederland kan, lijkt het, aan dit alles weinig doen. Verbeeldingskracht en democratisch zelfvertrouwen bij de burger kunnen niet bij verordening worden ingesteld. Oorlog, onrecht en honger kunnen niet vanuit Den Haag worden afgeschaft. Het probleem van de beheersing der techniek is internationaal, zoals economie en techniek internationaal zijn.

Velen menen dan ook dat het voor de Nederlandse politiek weinig zin heeft zich bezig te houden met de grote maatschappelijke verhoudingen en veranderingen waarvan hier sprake is. De krachten, zo is de redenering, vormen een stroom waarop Nederland en zijn regering worden meegevoerd, of wij dat willen of niet. Onze mogelijkheden zijn beperkt; we kunnen niet meer doen dan een verstandig gebruik maken van wat ons aangeboden wordt: een Nederlands politicus die pretendeert dat hij iets verandert aan de stroom zelf, is of een Don

Quichot, of hij is bezig met het schrijven van een verkiezingsprogramma.

Deze redenering klinkt realistisch en pragmatisch, maar kan leiden tot nodeloze en gevaarlijke passiviteit. Het is mogelijk de beperkte macht en invloed van de regering van Nederland in het oog te houden, en toch te streven naar fundamentele maatschappelijke veranderingen. Wie weet wat hij wil, hoeft niet altijd machtig te zijn om veel te bereiken. In ons land hebben actiegroepen van allerlei slag dat de laatste jaren weer bewezen, althans wanneer deskundigheid en fantasie hun wapens waren. In de wereld kan de Nederlandse regering zo'n actiegroep zijn. Als zij weet wat zij wil.

De kwaliteit van haar eigen verbeeldingskracht is beslissend voor de rol die de Nederlandse regering spelen kan. Ook in de wereld. Waar macht staat tegenover macht, is vaak niet de macht zelf beslissend, maar het vermogen om door nieuwe combinaties van gegevens een uitweg uit de impasse te vinden.

Een open samenleving; een leefbaar land; zelfbewuste, vrije en creatieve mensen; beheersing, zinvoller aanwending en rechtvaardiger verdeling van de welvaart, hier en elders; een scheppende rol bij het bevorderen van vrede, vrijheid en veiligheid in de wereld; het zijn doelstellingen die gemakkelijk tot holle leuzen worden, als ze niet worden nagestreefd door een bewust, weloverwogen en samenhangend regeringsbeleid.

Daarvoor is nodig, dat de traditionele vakken waarin de beleidsvorming is verdeeld worden opengeboken. Elk van de genoemde doelstellingen vraagt maatregelen op vele, zo niet alle conventionele terreinen van regeringszorg. Die maatregelen moeten op elkaar zijn afgestemd, en deel uitmaken van een overkoepelend, dynamisch beleidsplan, dat meer wil zijn dan een afwikkeling van lopende en onverhoeds opkomende zaken.'

(Beleidsplan D'66,
Bussum 1970)

Het plan krijgt ruimschoots aandacht in de pers. Onder de kop 'D'66 wil beperking in gebruik auto's' geeft de Volkskrant op 17 november de volgende samenvatting:

'Milieubeheer, democratisering en technologie-beleid staan centraal in het D'66-beleidsplan, de drie onderwerpen, die volgens de opstellers in Nederland het meest verwaarloosd worden. Voor milieu en technologie wil D'66 speciale ministers, voor de ontwikkeling naar een 'open samenleving' (democratisering) een onderminister bij de minister-president.

De vele wensen in het beleidsplan (dat op het D'66-congres medio december behandeld wordt) vragen een jaarlijkse verzwaring van de belastingdruk met 0,6 procent. Daarnaast komt een lastenverzwaring van twee miljard jaarlijks voor sociale verzekeringen en pensioenen. Het D'66-plan houdt in dat de inkomstenverbetering in de komende vier jaar één procent lager zou zijn dan de ongeveer drie, die het Centraal Planbureau verwacht.

Naast staatsrechtelijke vernieuwing (onder meer gekozen premier) wil D'66 democratisering van bedrijven (ook personeelsraden bij de overheid), scholen, gevangenissen en ruimtelijke ordening. Daarnaast openheid in de geest van het rapport-Biesheuvel. In de PBO-organen moeten parlementjes komen, ter controle van de besturen. Het overleg over CAO's moet in de PBO gaan gebeuren. In het beleidsplan worden ruimtelijke ordening en milieubeheer sterk aan elkaar gekoppeld. De milieuminister beheert tegelijk het planologische beleid (en het verkeer). Een raad voor de milieuhygiëne moet hetzelfde gewicht als de SER krijgen, en op alle universiteiten en hogescholen moeten milieuwetenschappen een plaats hebben.

De bestrijding van de milieuvervuiling zal zo'n tien jaar lang ongeveer een miljard per jaar gaan kosten, in veel gevallen door 'vervuilers' op te brengen. Oudere, dus vuilere auto's moeten geleidelijk verdwijnen en bij de heffingen volgens de wegenbelasting moet de 'zuinigheid' van de motor in rekening gebracht

worden. Benzine met lood wordt vijf cent per liter duurder. Natuurbescherming krijgt een hogere prioriteit.

Het beleidsplan stelt voor het woningprogramma van 125.000 met 15.000 per jaar te verhogen tot ongeveer 140.000. Subsidies van nieuwe woningen moeten geleidelijk afgebroken worden, welke bedragen dan vrijkomen voor meer krot-opruiming.

Uit een oogpunt van bevolkingspolitiek bepleit D'66 langzame afschaffing van de kinderbijslag en kinderattrek. Dit geld moet aan collectieve voorzieningen ten behoeve van kinderen (onderwijs, peuterspeelplaatsen, jeugdsport) besteed worden.

Kleuter- en lageronderwijs moeten geïntegreerd worden. Hetzelfde geldt voor het HBO en het wetenschappelijk onderwijs. Voor dit 'tertiaire onderwijs' is een 'mastodont-wet' nodig. De studietoelagen in het hele tertiaire onderwijs zouden betaald moeten worden uit een belasting voor academici boven een bepaalde inkomensgrens.

Beheersing van de technologie zou onder leiding en coördinatie van een speciale minister (zonder portefeuille) moeten gebeuren, vindt D'66. Dit strekt zich ook uit tot het wetenschappelijk onderzoek bij het bedrijfsleven. Een instituut zal alle geavanceerde research moeten toewijzen en controleren. Het onderzoek van de universiteiten wordt in sterke mate in dienst van het parlement gesteld, die daardoor sterker tegenover de regering komt te staan.

'Grote inkomensverschillen zijn in een democratische samenleving onaanvaardbaar', aldus het beleidsplan, dat ook vermogensspreiding bepleit om cumulatie van macht tegen te gaan.

Uitgaven voor ontwikkelingshulp moeten op de behoeften van arme landen gebaseerd worden, zoals die met name door de VN worden aangegeven. De hulpverlening aan Suriname en de Antillen moet ook onder ontwikkelingshulp vallen en onder de bewindsman daarvoor. Deze is tevens verantwoordelijk voor een regeling volgens welke de rijksdelen in vijf à tien jaar onafhankelijk moeten zijn.

Voor Defensie wordt gestreefd naar een vrijwilligersleger. Minder maar beter uitgeruste brigades moeten bewakingstaken langs de grens van Oost-Duitsland vervullen. De luchtmacht moet meer geld krijgen, landmacht en marine minder. De mobilisabele vijfde divisie kan opgeheven worden. D'66 wil de Defensieuitgaven voor de komende kabinetsperiode handhaven op 3,6 percent van het nationaal inkomen.'

Volkskrant 17/11/1970

Het D'66-initiatief wordt als zodanig vrijwel algemeen gunstig ontvangen. De partij is er klaarblijkelijk in geslaagd de sfeer van malaise die er in de voorgaande maanden heerste, voor een groot deel weg te nemen. Op de inhoud komt echter ook kritiek los: sommige commentaren vinden het plan bij voorbeeld te weinig concreet. Vooral de financiële aspecten worden op de korrel genomen. Een gevolg daarvan is dat de berekeningen die voor duidelijkheid in de verkiezingsstrijd hadden moeten zorgen, het omgekeerde effect opleveren. De aanvallen hebben dikwijls betrekking op de 'cijfers achter de komma', zodat de gemiddelde kiezer de discussies al ras niet meer kan volgen.

Het beleidsplan wordt aan het eind december in Breda gehouden congres voorgelegd. Hoewel amendementen natuurlijk niet uitblijven, blijkt het congres over de hele linie zeer tevreden: D'66 kan met een duidelijk gezicht de verkiezingen in, 'terug van een klein beetje weggeweest'.

Een nieuwe strategie

Het congres bespreekt ook het andere element in de 'relance' van D'66 waaraan in de zomer van '70 gewerkt is: een nieuwe partij-politieke strategie. Mede met het oog op de komende verkiezingen stelt het hoofdbestuur middels een resolutie voor om de 'excentrische positie' die D'66 tot dan heeft ingenomen, te verlaten en de mogelijkheden te onderzoeken om in samenwerking met andere partijen aan de verkiezingen deel te nemen. Het besluit om deze ingrijpende koerswijziging aan het congres voor te leggen is het gevolg van intensief beraad:

'Gedurende de zomermaanden heeft het HB, of althans een delegatie daaruit, zich intensief beziggehouden met de voorbereidingen voor de grote politieke slag die ons in april '71 wacht. Direkt na de gemeenteraadsverkiezingen werd een vergadering van publiciteitsmensen, een aantal politikologen, journalisten, HB leden en leden van de 2e Kamerfractie gehouden. Op deze bijeenkomst van 6 juni j.l. werd een eerste analyse van de (partij)politieke situatie in Nederland gemaakt. Deze grote groep splitste zich daarna in tweeën, nl. een publiciteitsgroep die zich met de propagandakanten van Kamerverkiezingen ging bezighouden, en een groepje mensen uit de wetenschapssfeer die zich met een politicologische evaluatie gingen bezighouden. Deze laatste groep verdiepte zich in verschillende aspecten van de politieke situatie, en kwam daarbij tot een aantal conclusies betreffende de rol van D'66 als vernieuwingspartij, de positie van de kiezers (thuisblijvers en stemmers), de kernpunten waarom het bij de komende verkiezingen zou draaien en het algemene kader waarbinnen D'66 zich bij de komende verkiezing zou moeten opstellen. Hoewel deze conclusies *voorlopig* waren en bovendien vele, reële alternatieven hadden, werd een eerste lijn zichtbaar

- de vernieuwing in de Nederlandse politiek zou zich moeten concentreren op het scheppen van een machtsalternatief voor de kiezer, m.a.w. D'66 zou de kiezer met de z.g. machtsvraag moeten confronteren;
- de excentrische positie werkt wellicht op de lange termijn, maar blijkt voor de korte termijn anders opgevat te worden omdat het niet-meedoen door velen wordt uitgelegd als een niet-positieve bijdrage aan het politiek gebeuren; niet dat niet aangetoond zou kunnen worden dat het bestaande bestel permanent faalt, maar er moet ernstig rekening gehouden worden met een zódanige polarisatie in het Nederlandse politieke leven die iedere vernieuwing in de eerstkomende periode onmogelijk maakt. Daarom moet ook een zekere heroriëntering van de D'66 tactiek overwogen worden; D'66 heeft tot nu toe nagelaten zich in haar presentatie naar buiten z.g. 'issue-gericht' te tonen; dit geldt zeer sterk voor de sociaal-economische sektor.

(Democraat, nov. 1970)

D'66 zou harder en feller moeten optreden en beter en gerichter publiceren.'

Op grond van de resultaten van dit beraad stelt het hoofdbestuur een discussiestuk op, waarin deze conclusies worden uitgewerkt en aan het kader van de partij voorgelegd. Het begint met een analyse van de malaise waarin D'66 in '70 is beland.

'De verkiezingskoorts die de Nederlandse politiek in 1966/67 beving lijkt verdwenen. Er zijn allerlei symptomen: nieuwe politieke partijen en nieuwe stromingen vertonen tekenen van bloedarmoede, het establishment kan voorstellen tot vernieuwing betrekkelijk makkelijk van tafel schuiven (zie rapport Cals/Donner), en nog even, en we kijken tegen een langdurig tijdperk Biesheuvel aan.

Toch tonen alle symptomen aan, dat de voorwaarden voor ingrijpende vernieuwing nog steeds aanwezig zijn; de crisis in de Nederlandse politiek is wellicht groter dan ooit, hetgeen, wij komen er later nog op terug, de verantwoordelijkheid van D'66 alleen maar groter maakt.

T.a.v. D'66 geldt heel sterk dat deze partij onderdeel is van die crisis en daarvan ook alle terugslag ondervindt.

Het verlangen naar vernieuwing bestaat nog steeds, maar het uit zich minder sterk via de politiek, waardoor de stootkracht van de vernieuwers terugvalt. De vernieuwingsgolf die wij in 1966/67 zagen zwakt af, omdat de stootkracht tussen politieke vernieuwers en achterban verloren gaat.

Het contact tussen degenen die via de politiek actief naar vernieuwing willen streven en de achterban, lijkt aan een noodlottig mechanisme gebonden te zijn. Zolang de vernieuwers slechts aspirant-politici zijn staan zij te midden van wat later hun achterban is. Zij richten zich tot die achterban, ventileren hun ideeën en bepalen zelf hun gespreksonderwerpen. Zodra HET SPEL van de politiek ook bij de activisten menens is geworden, treedt een vervreemdingsproces op. Te midden van een overmacht aan establishment verkeren zij van nature in het defensief. Zij raken gevangen in procedure-kwesties, zij bepalen niet langer zelf het discussie-onderwerp, de stimulerende aanwezigheid van gelijkgezinden is vervangen door deprimerende aanwezigheid van bestrijders, die de ideeën met opzet verkeerd begrijpen, verdraaien en ten eigen nutte aangrijpen. Ook als zij zich optimaal verweren is de indruk naar buiten slecht, omdat de verslaggevende pers meestal niet objectief is maar zelf ook deel uitmaakt van het establishment.

Meer dan enige andere vernieuwingsbeweging heeft D'66 de gevolgen van dit noodlottige mechanisme ondervonden. Alleen D'66 kreeg een kiezersvotum, andere bewegingen niet. D'66 was parlementair aanwezig, radicalen uit andere partijen meenden of hun zetels in de kamer te moeten behouden of kwamen helemaal niet in de kamer of bleken achteraf helemaal geen radicalen te zijn (AR Radicalen).

Daarbij komt voor D'66 nog dat het beeld van verbroken of verminderd contact tussen vernieuwers en achterban door allerlei externe factoren wordt verscherpt. De partij moet voldoen aan allerlei enquêtes, iedere tegenvaller wordt als een psychologische nederlaag gezien. Bovendien vond de toetsing plaats bij verkiezingen die 1. politiek van nature niet interessant zijn, 2. voor D'66 niet aantrekkelijk waren, gezien het feit dat ons beeld en ons werk in de allereerste plaats een landelijke identificatie hebben.

Bovendien heeft de afschaffing van de opkomstplicht een moeilijk te overschatten invloed gehad. De enquête-cijfers zijn nooit 'gedefleerd' met het absentisme dat juist bij de D'66 aanhang relatief groot blijkt te zijn...

Over enige tijd zal o.i. de geschiedschrijving vermelden dat er in de parlementaire geschiedenis geen kabinet is geweest met zo'n grote invloed van de oppositie, en met name van een klein rotpartijtje als D'66, als het (eerste) kabinet De Jong.

Het is een indirecte invloed van oppositiepartij via regeringspartij – op kabinet. Het is een onomstootbaar feit dat het merendeel van de kernpunten van D'66 in belangrijke mate tot geestelijk bezit zijn verklaard van de 5 grote partijen. (Bezinning op partijvernieuwing – staatsrechtelijke structuur met directe(re) democratie, openheid van beleid, programmatischer denken, mentaliteit, open samenleving, leefbaarheidsaccent etc.) Hetzelfde geldt voor een aanzienlijk deel van onze concrete programmapunten.

De publiciteit van de laatste maanden laat duidelijk zien in welke mate er inderdaad sprake is van een ver-D'66ing bij andere partijen.

De PvdA publiceert het kernprogramma geheel en opzettelijk in het teken van de democratisering. Geertsema houdt een rede, die van A tot Z D'66 is. De CHU neemt op een congres de laatste programmapunten van D'66 over. Bies-

heuvel publiceert zijn rapport 'Openheid van beleid'. Allemaal voorpagina-werk...

Het is de fractie (om wat voor redenen dan ook) te weinig gelukt om tegen deze gestage stroom van nivellerende ontwikkelingen in, een gelijkmatige reeks van *spektakulaire* momenten te creëren, die de eigenheid van D'66 op overtuigende wijze benadrukten en duidelijk maakten dat het eerder de andere partijen waren die zich aan D'66 konformeerden, dan dat het D'66 was die zich aan de anderen konformeerde. Devaluatie van de boodschap. Ongetwijfeld zit onze eigen mentaliteit, die warempel nog authentiek is ook, ons hierbij in de weg...

Mede als gevolg van dit algemeen klimaat van onduidelijkheid is een zekere teleurstelling ontstaan binnen onze eigen partij (andere oorzaken zijn: geen of slechte leiding, slechte reglementen, slechte communicatie, slechte organisatie van aanwezige vindingrijkheid en talent etc.). Deze teleurstelling uit zich in tegenstellingen die o.i. niet essentieel zijn. Iedereen wil globaal nog hetzelfde en vooral dat het goed gaat met D'66. Persoonlijke ambities en geldingsdrang zijn er wel, maar o.i. in beperkte mate, ondergeschikt en niet kenmerkend voor het totaalbeeld.

Omdat juist de tactische positie van D'66 zo'n gekompliceerde is, weet niemand precies de weg naar voren. Het gevolg is dat men geneigd is de uitweg te zoeken naar achteren. Terug naar het Appèl. Terug naar de moederschoot. Terug naar onze mooie onbesmette positie met een krachtige stem van de eenzaam roepende. Uitdrukkingen hiervan zijn bijv. het groene pamflet, de Appèl-taal in geproduceerde stukken, een terminologische stilstand, die de ontwikkelingen negeert (bijv. als we in ons laatste pamflet stellen: 'Het is maar droevig gesteld met onze democratie' dan liegen we. Dat was drie jaar geleden zo toen geen hond er iets aan deed. Nu is er beweging en evolutie).

Het gevaar dreigt, dat D'66 met deze houding even belachelijk wordt als de heer van middelbare leeftijd die zich persé jong wil gedragen. De realiteit is dat D'66 vier jaar ouder is en dus niet meer is wat zij was, ook niet meer kan zijn...

Door het afnemend gevaar van D'66 en de dead-lock van de PvdA maken de regeringspartijen goede dagen van herstel door. Ze hebben zich alle voorzien van een (al dan niet echt) vooruitstrevend kleurtje en hebben vooral enige rust in de eigen achterban gekregen. De partij, die overigens de meeste hoop geeft is merkwaaardigerwijs de KVP. Niettemin worden de banden met de VVD sterker. Indien er niets gebeurt en alle partijen zich blijven ontwikkelen en gedragen volgens de lijn, waar ze nu op zitten, dan zal inderdaad de volgende kabinetsformatie de gemakkelijkste worden van de laatste 25 jaar. De kans is inderdaad reëel dat wij dan een soort kabinet De Jong onder Biesheuvel terug krijgen, dat vooral kwalitatief veel sterker is, een moderner imago heeft en wellicht zelfs kwantitatief nog sterker is dan het huidige. Op zichzelf zou dat nog overkomelijk zijn, ware het niet dat er twee levensgrote gevaren aan kleven:

1. dat wij voor een veel langere periode dan vier jaar aan zo'n gekonsolideerd kabinet De Jong zullen vastzitten; het zou wel eens de voorlopig definitieve uitschakeling kunnen betekenen van vernieuwingsbewegingen en van wat zich nu oppositie noemt;
2. in tegenstelling tot nu, waar de invloed van met name D'66 op het kabinet De Jong zo groot is, zal in de periode die volgt de invloed uiterst gering zijn. Immers, de angst voor onze elektorale macht als drijfveer is volledig weggevalen. Waarom zouden ze nog langer luisteren naar de kwajongens, die verloren hebben en hun dreiging niet waargemaakt. Indien dat waar is, zal D'66 niet alleen z'n huidige invloed verliezen, waar het de programmapunten en de parlementaire suksesjes betreft, maar zal het ook zijn kerndoelstellingen wel kunnen vergeten: Staatsrechtelijke vernieuwing en partijpolitieke vernieuwing. In de volledige impasse waar de Nederlandse politiek dreigt te geraken, met een doodgemanoeuvreeerde PvdA en het steeds reëler wordende gevaar van een

gekonsolideerd kabinet De Jong of Biesheuvel, is D'66 wellicht nog de enige die met een initiatief een ander perspectief zou kunnen bieden. In plaats van zich daar op te richten, blijft de partij zich in steeds grotere verarring naar binnen keren, doet zij aan spelletjes in heksenkring en neemt zij steeds meer en meer de allure aan van een padvinderachtige debatingclub, die meer is geïnteresseerd in haar eigen zuiverheid dan in het politieke lot van Nederland. Toch is D'66 eigenlijk nog de enige partij die tot een alternatief zou kunnen komen...

Op grond van deze analyse komt het discussiestuk tot de volgende conclusie:

'D'66 heeft nog aanzienlijke kansen om in Nederland wezenlijke vernieuwing tot stand te brengen. Daarom moeten wij ons gaan heroriënteren, en wel naar een relance van onze doelstellingen. Deze waren gericht op grotere en meer democratische deelneming van de Nederlanders aan de democratie.

Dat betekent dat wij op de een of andere manier tot een herformulering en uitbouw van onze voornaamste politieke doelstellingen, met name betrekking hebbend op staatsrechtelijke vraagstukken, moeten komen. Die uitbouw hadden wij ons niet zo zeer in programmatische zin gedacht, maar veel meer in operationele zin.

De gedachte van de gekozen minister-president kan verpakt worden in de agressieve aanpak van rechtstreekse confrontatie van de kiezer met de machtsvraag. In 1966 en 1967 hebben wij de kiezers onze programmapunten op dit gebied voorgelegd; nu kunnen wij de tweede fase ingaan, daarbij constaterend dat het via het huidige bestel zo goed als onmogelijk is diepgaande hervormingen in onze staatsrechtelijke structuren te verwezenlijken, waardoor wij de kiezers zelf rechtstreeks willen confronteren met onze gedachten. Dat zou dan bv. kunnen gebeuren door voor de verkiezingen een D'66 Regering voor 1971/75 te formeren en deze aan de verkiezingsstrijd laten meedoen (uiteraard met volledig regeringsprogram... het beleidsplan en de mensen die het moeten gaan doen).

Wij leveren *dan zelf* een alternatief voor het komende kabinet Biesheuvel.

Hoe wij ons in de partij-politieke arena ook gaan opstellen, één ding is duidelijk: Wij zullen onze politieke heroriëntatie moeten concretiseren vanuit de twee, met elkaar verstrengelde, uitgangspunten:

1. De confrontatie van de kiezer met en d.m.v. de machtsvraag.
2. De grote nadruk op de *personen* die het moeten gaan doen.

Doorbordurend op de 3 mogelijkheden die wij zojuist hebben genoemd t.a.v. de toekomst van D'66, n.l. er mee uitscheiden, doorgaan op de oude voet of doorgaan door een nieuwe aanpak te kiezen, heeft het HB, dat heeft u waarschijnlijk al begrepen, voor de laatste mogelijkheid gekozen.

Binnen deze mogelijkheid komen verschillende alternatieven voor. Zo kunnen wij, wat de politiek/strategische lijn van onze 'wedergeboorte' betreft proberen onze kraakakties:

- ... alleen uit te voeren, of
- ... met anderen uit te voeren.'

(Stuk: '29/8/1970')

Opening naar de KVP

De eerste conclusie die uit de bespreking van het stuk in de partij naar voren komt, is dat geprobeerd moet worden de kloof tussen PvdA en KVP te overbruggen, om zo de voortzetting van het kabinet De Jong onder Biesheuvel te voorkomen. De samenwerking van deze partijen ligt echter moeilijk vanwege de banvloek, (de 'anti KVP-resolutie') die de PvdA begin '69 heeft uitgespro-

ken. In de nazomer van '70 zijn er in het socialistische kamp echter wat gematigder geluiden te horen, die doen vermoeden dat de resolutie haar langste tijd wellicht gehad heeft.

De afdelingen krijgen nu het verzoek om te proberen KVP en PvdA tot elkaar te brengen. Niet overal blijkt men echter volledig doordrongen van de noodzaak die de partijleiding ertoe gebracht heeft D'66 als bemiddelaar op te laten treden. In oktober '70 worden in het partijblad ter verduidelijking de zaken nog eens op een rijtje gezet:

'De overwegingen die het hoofdbestuur tot het verzoek hebben gebracht zijn in het kort als volgt samen te vatten:

- (1) de partijpolitieke situatie is volledig vastgelopen;
- (2) daardoor is terugkeer van dit kabinet, of een kabinet dat daar erg op zal lijken, vrijwel zeker;
- (3) die zekerheid maakt dat de kiezers geen inspraak zullen hebben in het beleid dat hun te wachten staat;
- (4) Nederland kan zich een prolongatie van het huidige beleid niet veroorloven;
- (5) D'66 is als vernieuwingsbeweging verplicht een poging te doen de ontwikkeling als omschreven in (2), (3) en (4) te voorkomen;
- (6) als de poging mislukt is in elk geval bereikt dat de verantwoordelijkheden dan duidelijk liggen zodat de kiezer de situatie beter zal kunnen beoordelen.'

Er zijn twee gevolgen denkbaar voor dit D'66-initiatief: òf de vooruitstrevende KVP-ers zorgen ervoor dat hun partij zich bij de progressieven aansluit, òf de KVP blijft bij de, op de VVD gerichte, confessionele samenwerking, waardoor de kans vergroot wordt dat vooruitstrevende KVP-leden zullen uittreden. In beide gevallen zal de partijpolitieke vernieuwing een stap verder zijn, aldus de redenering.

De inspanning die de afdelingen zich getroosten blijkt echter geen vruchten af te werpen. Het overgrote deel van de KVP-afdelingen reageert niet of negatief op de uitnodiging, terwijl van de PvdA slechts in bijna de helft van de gevallen een positief antwoord verkregen wordt. Deze mislukking betekent echter niet dat het Bredase congres besluit dat D'66 alleen de verkiezingen moet ingaan. Een motie van die strekking krijgt slechts een minderheid van de congresgangers achter zich. Een motie die zich uitspreekt om meteen met de PvdA en andere progressieve partijen samen te werken aan de vorming van een coalitiekabinet met een duidelijk minimumprogram, haalt het echter evenmin. De motie van het hoofdbestuur krijgt wel de instemming van bijna driekwart van het congres. Daarin staan drie voorwaarden voor samenwerking en eventuele regeringsdeelname met andere partijen: 1. de samenwerkende partijen zullen de hoofdlijnen van hun beleid inzet maken van de verkiezingen; 2. de samenwerking zal moeten kunnen gelden als de snelste weg naar partijpolitieke en staatsrechtelijke vernieuwing en 3. het beleidsplan

zal in belangrijke mate verwezenlijkt moeten kunnen worden. Het hoofdbestuur krijgt de taak om verkennende besprekingen met andere partijen te voeren. Op grond van zijn bevindingen zal het congres van februari '71 besluiten of D'66 alleen of samen met anderen de verkiezingen zal ingaan.

Hoewel in Breda geen voorkeur wordt uitgesproken, lijken PvdA en PPR in de gegeven omstandigheden de meest voor de hand liggende partners. Veranderingsgezindheid is immers voor D'66 een voorwaarde waaraan de VVD niet lijkt te kunnen voldoen. Voor de confessionelen geldt het probleem dat zij zich niet voor de verkiezingen willen uitspreken over de te vormen regering. Bovendien zijn zij druk doende met de vorming van een confessioneel blok, dat onmogelijk vooruitstrevend genoemd zal kunnen worden. Hoewel het congres in Breda dus in feite het begin vormt van een belangrijke koerswijziging, is dat voor velen nog niet direct duidelijk. Zo schrijft het Algemeen Dagblad:

'Het beleidsplan is een aardige 'oppepper'. Maar zal D'66 eigenlijk nog wel kiezen?

D'66 heeft zichzelf te lief. Ook na bijna vier jaar parlement, beroepen de Democraten zich nog steeds op hun eigen unieke positie in de Nederlandse politiek.

Dat zal op 27 februari in Amsterdam niet anders zijn. Doorgaande op deze lijn kan men maar tot één conclusie komen: zelfstandig de verkiezingen in, los van de PvdA.'

(Alg. Dagblad, jan. 1971)

De Telegraaf is van mening dat D'66, uit angst voor kiezersverlies, vermoedelijk helemaal niet zal kiezen:

'Men moet met zo'n programma (het duidelijke beleidsplan) ook iets kunnen doen en in dat opzicht is D'66 nog niet veel verder gekomen, want een keuze met welke partijen men tot uitvoering van de ideeën wil komen, is wederom naar de toekomst verschoven, ditmaal naar het congres van februari in het volgende jaar. Het is zelfs helemaal de vraag of D'66 nog ooit voor de verkiezingen tot het maken van een keus komt.

Een samenwerking met de PvdA en enige kleine linkse partijen zou D'66 onherroepelijk een deel van haar sympathisanten kosten, dat liefst met de VVD in zee zou willen gaan. Het plan van mr. Van Mierlo om te bemiddelen in het conflict tussen de PvdA en de KVP en samen met deze partijen een regering te vormen, is gebleken een doodgeboren kindje te zijn.

Het zal er dus wel op neerkomen dat D'66 eenzaam de verkiezingen ingaat en dat is gezien de geringe sterkte waarop ze is blijven staan, tamelijk uitzichtloos!

(Democraat, jan. 1971)

Het commentaar van NRC/Handelsblad getuigt van meer inzicht:

'D'66 heeft gisteren te Breda duidelijker kleur bekend dan op het eerste gezicht, aan de hand van het congresbesluit, blijkt. Vrijwel zeker is dat de Democraten een stembusakkoord zullen bereiken waarin a. de PvdA meedoet; b. de VVD niet meedoet; c. de confessionele partijen evenmin meedoet.

Een progressief blok(je), bestaande uit PvdA, D'66, PPR en wat randwerk, zal zich dus, naar het zich laat aanzien, bij de verkiezingen presenteren tegenover de confessionele concentratie, die misschien nog wordt aangevuld met de VVD. De Democraten hebben duidelijk de hand naar de PvdA uitgestoken. Ze zullen Vondelings uitnodiging voor een gesprek "aan de top" accepteren en daarbij zullen ze er vrijwel niet meer onderuit kunnen hun politieke overeenstemming met de socialisten in een akkoord te honoreren.

Den Uyl zal ook niet krenterig zijn en al het mogelijke doen om zijn progressieve concentratie wat handen en voeten te geven. Het beleidsplan blijft de eigen identiteit van D'66, maar bij de behandeling ervan op het Bredase congres, waar de Democraten weer wat zijn opgekrabbeld (het begin van de 'relance'?), is de vèrgaande overeenstemming tussen PvdA en D'66, als het gaat om beleidsbeslissingen, alleen maar versterkt.

Bovendien hebben Biesheuvel, Schmelzer en Udink hun afkeer van het pragmatisme niet onder stoelen of banken gestoken. En ten slotte moet als realiteit worden aanvaard dat sinds het loondebat de verhouding tussen PvdA en confessionelen aanzienlijk is verkiid.

Van Mierlo heeft in zijn rede voor het congres duidelijk sympathie voor de PvdA laten blijken. Er was ditmaal geen pistool op de borst voor nodig. Hij wil de PvdA ook wat ruimte laten door niet direct de vorming van een "progressieve volkspartij" als voorwaarde voor een akkoord op tafel te leggen.

Vaststaat dat zo'n progressieve volkspartij, als die een aantal van de nu bestaande partijen en groepjes zou samenbundelen, zonder zich al te links op te stellen, het confessionele middenblok meer concurrentie zou aandoen dan de oppositie nu doet. De vraag is echter of de PvdA bereid zal zijn op niet al te lange termijn zich zo te hervormen dat het democratisch socialisme als basis verlaten zou worden.

Het progressief akkoord

Kort na het congres richt het hoofdbestuur van D'66 zich in een brief tot de besturen van de negen andere in het parlement vertegenwoordigde partijen met de vraag of zij bereid zijn over samenwerking te praten. De ontwikkelingen voltrekken zich vervolgens in zeer hoog tempo. De PvdA, die immers zelf al geruime tijd streeft naar een samenwerking tussen de progressieve partijen, reageert snel en positief. In de week van 25 januari tot 1 februari '71 vinden tussen delegaties van beide partijen vijf gesprekken plaats die uitmonden in een akkoord, waarin aan de voorwaarden van D'66 bijna geheel voldaan wordt.

In het tweede gesprek had de D'66-delegatie de voorwaarden van de in Breda aangenomen resolutie voor de PvdA nader gepreciseerd: de PvdA moet meewerken aan de verwezenlijking van de staatsrechtelijke veranderingen, zoals die door de meerderheid van de commissie Cals-Donner zijn voorgesteld (en die grotendeels overeenkomen met de D'66-doelstellingen); de twee partijen moeten afspreken te streven naar de geleidelijke totstandkoming van een vooruitstrevende, niet dogmatische volkspartij. Dat is, zegt Hans van Mierlo er duidelijk bij: 'een partij met plaats voor socialisten, geen partij met plaats voor niet-socialisten' (daarmee zou de partijpolitieke vernieuwing waar D'66 vanaf haar oprichting naar heeft gestreefd bereikt worden); de PvdA moet de structuur van het beleidsplan aan-

waarden als uitgangspunt voor het regeringsbeleid.

Daarnaast is het voor D'66 van wezenlijk belang dat nog voor de verkiezingen geprobeerd moet worden met de confessionelen een akkoord te sluiten, en niet erna, zoals tot dan toe in de Nederlandse politiek gebruikelijk is geweest. (De VVD komt hiervoor niet in aanmerking; deze partij en de PvdA sluiten elkaar voor samenwerking uit).

Tenslotte stelt D'66 nog voor dat na een eventueel akkoord de deelnemende partijen een schaduwkabinet vormen, dat zich als een duidelijk alternatief voor de zittende regering aan de kiezers zal presenteren.

De PvdA-delegatie reageert positief op deze voorstellen. D'66 heeft zich nu immers – eindelijk – bereid getoond aan een stembusakkoord mee te werken en de PvdA is maar al te graag bereid daarvoor een prijs te betalen. De bezwaren die zij heeft tegen de Cals-Donner-voorstellen laat zij grotendeels varen. Ten aanzien van het gemeenschappelijk program vraagt zij niet meer dan dat ook het PvdA-program er voldoende in herkend wordt, en wanneer bij de gesprekken blijkt dat er op inhoudelijke punten verschil van mening bestaat, stelt de PvdA-delegatie zich zeer gematigd op.

Enigszins moeilijk ligt de tweede D'66-voorwaarde. Een snelle verwezenlijking van de progressieve volkspartij zou binnen de PvdA wel eens op bezwaren kunnen stuiten. In het verleden hebben vooraanstaande PvdA-ers zoals Vondeling, zich meermalen voorstander van een dergelijke partij getoond, zodat het bepaald niet ondenkbaar is dat de nu ingeslagen weg naar het gewenste resultaat zal leiden, maar de emotionele gehechtheid van een deel van de PvdA aan de rode relikwieën, zal hoogstwaarschijnlijk niet van de ene dag op de andere zonder meer verdwijnen. Bovendien blijkt tijdens de onderhandelingen dat het PvdA-lidmaatschap van de Socialistische Internationale in de partij een gevoelig punt is. Daarnaast staat de PvdA 'het schrikbeeld van Italië en Frankrijk' voor ogen, waar de socialisten er niet in geslaagd zijn hun arbeiders-achterban vast te houden, zodat deze is overgelopen naar de communistische partijen. Hoewel de bereidheid van de PvdA om aan de vorming van een progressieve volkspartij mee te werken nadrukkelijk wordt uitgesproken – het is voor de D'66-delegatie tenslotte een zware voorwaarde – worden er over dit punt geen duidelijke afspraken gemaakt. Na de verkiezingen zal hierover verder gesproken moeten worden.

Het meest wordt tijdens de gesprekken gediscussieerd over de benadering van de confessionele partijen. D'66 blijft van mening dat geprobeerd moet worden met hen voor de verkiezingen een akkoord te sluiten over de vorming van een progressieve regering. Dit betekent dat de PvdA de anti-KVP-resolutie moet laten

vallen. Tegelijk moet daarbij duidelijk zijn dat, wanneer voor de verkiezingen geen bindende afspraken gemaakt kunnen worden, deelname aan een regering met de confessionelen na de verkiezingen uitgesloten is. Met het laatste punt heeft de PvdA niet zoveel moeite, maar het eerste punt levert ernstige problemen op. Toch blijkt de PvdA zo gebrand op samenwerking met D'66, dat het partijbestuur uiteindelijk bereid blijkt het congres voor te stellen de KVP weer in genade aan te nemen. Begin februari stemt het PvdA-congres hiermee in, waardoor de weg is vrijgemaakt voor onderhandelingen met de confessionele partijen. Nadat aldus aan de D'66 voorwaarden is voldaan, komen de delegaties van PvdA en D'66 op 2 februari '71 overeen dat de twee partijbesturen hun congressen zullen voorstellen gezamenlijk de verkiezingen in te gaan op een nader vast te stellen regeringsprogramma. Enige tijd later sluit de PPR zich bij dit onderhandelingsresultaat aan.

Enige weken voor het congres dat zich over het akkoord zal moeten uitspreken, valt er binnen D'66 enig gemor te beluisteren. Niet alleen blijkt er enige bezorgdheid over de eigen identiteit te bestaan, maar ook geeft de weinig rooskleurige toestand van de PvdA aanleiding tot ongerustheid. Het lijkt er volgens sommigen op dat D'66 als een soort reddingsboei voor de intern verdeelde socialisten moet fungeren.

Helemaal uit de lucht gegrepen zijn deze bezwaren niet. De PvdA heeft sinds de succesvolle verkiezingen van '56, waar zij 50 zetels in de Tweede Kamer wist te behalen, alleen maar nederlagen moeten incasseren. De verkiezingen van '67 betekenen een absoluut dieptepunt. Het resultaat van 36 behaalde zetels houdt in dat de socialisten sinds het hoogtepunt van '56 bijna een derde van hun aanhang verloren hebben. Ook de Staten- en Gemeenteraadsverkiezingen van '70 leveren geen herstel op.

Tegelijkertijd verkeert de PvdA intern in een ernstige crisis, mede onder invloed van de onafgebroken reeks nederlagen. Sommigen, zoals de al eerder genoemde ex-partijleider Vondeling en de burgemeester van Amsterdam, Samkalden, willen de oplossing zoeken in een verbreding van de basis van de partij, door deze om te vormen tot een vooruitstrevende volkspartij, waarin het socialistische element minder overheerst. Anderen, opererend onder de verzamelnaam 'Nieuw Links', willen daarentegen het herstel bereiken door nieuwe inhoud te geven aan het socialisme. De nadruk ligt hierbij op drie terreinen: democratisering, buitenlandse politiek en sociaal-economische ordening. De eerste twee vertonen veel punten van overeenkomst met de ideeën van D'66, het derde echter totaal niet, omdat vooral daar de oude socialistische dogma's benadrukt worden. De derde groep binnen de PvdA is de 'oude garde': degenen die meer heil zien in het voortzetten van de lijn van de jaren '50, die

onder Drees zo succesvol bleek. Tussen deze drie stromingen zwerft nog een grote groep, die het spoor bijster is geraakt in het voortdurende gekrakeel dat de partij sinds '66 kenmerkt.

Den Uyl, sinds '67 fractievoorzitter, is niet in staat gebleken de verschillende groeperingen tot elkaar te brengen en de partij nieuwe inspiratie te geven. Zijn positie als lijsttrekker is wankel en er wordt gespeculeerd over zijn vervanging (bij voorbeeld door vakbondsleider Kloos) voor de verkiezingen van '71. Ook buiten de partij blijkt Den Uyl over weinig werfkracht te beschikken. Bij een opiniepeiling in '67 blijkt hij het nog te verliezen van de dan bepaald niet overal even populaire KVP-leider Schmelzer.

In '70 lopen de conflicten binnen de PvdA zo hoog op dat de behoudende vleugel zich afscheidt en besluit als DS'70 aan de verkiezingen van '71 deel te nemen. De bedreiging die van de nieuwe partij uitgaat neemt ernstige vormen aan wanneer de zoon van oud-premier Drees zich bereid verklaart lijsttrekker te worden. Ware paniek maakt zich van de PvdA meester, wanneer 'vadertje Drees' zelf dreigt de partij, die hij zolang geleid heeft, te verlaten, vooral vanwege de successen van Nieuw Links en de harde afwijzing van de KVP.

In deze omstandigheden is de koerswijziging van D'66 van eind '70 inderdaad een ware reddingsplank. Het nieuwe perspectief dat de progressieve samenwerking biedt, vormt een uitweg voor de interne moeilijkheden. Het isolement, waarin de PvdA zich met haar KVP-resolutie heeft weten te manoevreren, is opgeheven, en de partij kan, dank zij D'66, voor het eerst sinds jaren een enigszins geloofwaardig alternatief bieden voor het conservatieve beleid van het confessioneel-liberale blok.

Het is echter niet louter uit een plotselinge opwelling van politieke naastenliefde dat D'66 de PvdA deze reddingsplank toesteekt. Daarvoor pleiten een aantal harde argumenten. Allereerst pijnigt het hoofdbestuur, zoals hiervoor al is gebleken, zich al maanden de hersens met de vraag hoe een voortzetting van het conservatieve beleid van het kabinet De Jong te voorkomen. Voor een ander beleid, zoals in het beleidsplan is ontwikkeld, is de medewerking van de PvdA noodzakelijk. De ervaring van de D'66-fractie in de Tweede Kamer leert bovendien dat ook de PvdA-collega's naar vernieuwing streven en dat de onderlinge verschillen op vele punten niet erg groot zijn.

De medewerking van de socialisten aan een nieuw beleid, zoals D'66 dat voorstaat, wordt echter steeds onwaarschijnlijker naarmate de PvdA verder radicaliseert en samenwerking met de KVP volledig blijft afwijzen. Door eindelijk in te gaan op de steeds herhaalde uitnodiging voor een progressief akkoord, kan D'66 deze ontwikkeling ombuigen.

Een tweede reden is dat het eind '70 tactisch het juiste moment

lijkt om de PvdA tot afspraken te brengen over de vorming van de vooruitstrevende, niet dogmatische volkspartij. De behoudende vleugel is immers grotendeels uit de partij getreden, zodat het verzet van die kant minder sterk zal zijn. Tegelijkertijd houdt de oprichting van DS'70 echter ook de mogelijkheid in dat de PvdA de door Nieuw Links voorgestane weg inslaat en zich daardoor nog verder isoleert. In een dergelijke PvdA zal de bereidheid om met niet-socialisten aan een progressieve partijvorming samen te werken waarschijnlijk alleen maar geringer zijn. Het D'66-initiatief zal deze ontwikkeling kunnen voorkomen.

Wanneer de PvdA er bovendien na verloop van tijd in zou slagen haar moeilijkheden te boven te komen en weer winst zou boeken bij de verkiezingen, zou dat evenzeer een belemmering vormen voor partijvernieuwing. Een PvdA, die na goede verkiezingsresultaten haar zelfvertrouwen herwonnen zou hebben, zou er immers weinig voor voelen zichzelf te laten 'ontploffend'. Een derde reden voor de nieuwe koers is dat de oprichting van DS'70 niet alleen een bedreiging voor de PvdA vormt, maar ook voor D'66 zelf. De nieuwe partij probeert bewust het succes van D'66 in '67 te imiteren en weet de indruk te wekken iets geheel nieuws in de Nederlandse politiek te brengen. Daarbij speelt de figuur van Drees jr een belangrijke rol:

'In januari stapte hij de Nederlandse politiek in om vervolgens alle aandacht en sympathie van veel matig geïnteresseerden te ontvangen, waarmee vier jaar tevoren de Democraten zo waren begunstigd.

Drees ging zonder veel moeite precies op die excentrische plaats zitten die D'66 kort tevoren nog als haar eigen territorium had beschouwd. 'Eerst pikken ze (bijna) onze initialen, vervolgens onze kiezers', aldus de overpeinzing van menige D'66-er in de afgelopen maanden.'

(NRC/Handelsblad
1/3/1971)

Deze argumenten voor en tegen het akkoord met PvdA en PPR moeten door het op 27 februari 1971 in Amsterdam bijeengekomen congres worden afgewogen. Zeevalking is de voornaamste woordvoerder van de groep die het akkoord afwijst. In een pleidooi voor een onafhankelijke opstelling van D'66 houdt hij het congres voor dat het akkoord electoraal verlies zal opleveren, terwijl de eigen doelstellingen niet verwezenlijkt zullen kunnen worden met de 'aan lager wal geraakte' PvdA en de 'al in de couveuse gestikte' PPR als partners. Bovendien is uit een in zijn afdeling Utrecht gehouden enquête gebleken dat vooral de niet-actieve D'66-ers (naar zijn zeggen degenen die het dichtst bij de gewone kiezers staan) tegen het akkoord gekant zijn.

Van Mierlo verdedigt in zijn rede het akkoord als de basis voor de eerste werkelijke keus die de kiezers sinds 1946 in de Nederlandse politieke geschiedenis kunnen maken. Het is, zo betoogt hij, alsof we het systeem van de gekozen formateur al in ons

staatsrecht hebben ingevoerd. De onvriendelijkheden aan het adres van de PvdA wijst hij af. Het is juist dat deze partij al vier jaar permanente crisisverschijnselen vertoont, maar die zijn naar zijn mening juist het gevolg van het feit dat de PvdA als eerste en enige 'gevestigde' partij de vernieuwing met al haar chaotische elementen heeft toegelaten. Van Mierlo roept het congres op om geen slagen om de arm te willen houden, maar om met durf en elan dit 'krankzinnig avontuur' aan te gaan om uiteindelijk door te stoten naar de totale vernieuwing.

De benaming 'krankzinnig avontuur' is tekenend voor de stemming die het akkoord met PvdA en PPR binnen D'66 heeft opgeroepen. Nadat het elan van de begintijd verloren is gegaan in de politieke en organisatorische problemen van alledag, lijkt nu de mogelijkheid geschapen voor een nieuwe stormloop op het bestel. Dat D'66 in de samenwerking met de PvdA het risico loopt de eigen identiteit te verliezen, wordt door het overgrote deel van het congres geen wezenlijk bezwaar geacht. D'66 is immers nooit bedoeld geweest als het zoveelste 'politieke huisje' en het lijkt de meeste D'66-ers een logisch gevolg van de eigen doelstellingen om deze wissel op de toekomst te trekken.

Tekenend voor de stemming is ook dat op verzoek van de geestdriftige zaal Den Uyl en Aarden het spreekgestoelte beklimmen. Na het congres gerustgesteld te hebben dat zijn partij geen grijsaard is die zich aan de blanke, jonge maagd D'66 vergrijpt, doet de PvdA-leider een dringende oproep om het gevormde 'front voor echte vernieuwing' een kans te geven.

Een ongekende eendracht maakt zich van het congres meester. Met overweldigende meerderheid (80 à 90%) wordt de resolutie van het hoofdbestuur aangenomen. Hierin wordt bepaald dat, wanneer het met de confessionelen tot een akkoord mocht komen, een speciaal congres bijeengeroepen zal worden om zich er over uit te spreken. Wanneer de progressieve combinatie overhoopt geen regeringsmeerderheid zal behalen, zal het bereikte regeerakkoord mede als basis dienen voor een verder gezamenlijk optreden. De resolutie geeft nog wel een zekere mogelijkheid voor controle op de uitvoering van het akkoord. Zij bepaalt dat binnen een half jaar na de verkiezingen een congres zich zal moeten beraden over de dan ontstane situatie en de daaruit voortvloeiende conclusies voor de verwezenlijking van de D'66-doelstellingen.

Wat D'66 betreft kan het krankzinnig avontuur beginnen. Ook de congressen van PvdA en PPR besluiten enige tijd later het akkoord goed te keuren. Conform de wens van D'66 worden de drie grote confessionele partijen vervolgens uitgenodigd voor overleg over de mogelijkheden van een gezamenlijk regeerprogramma en de daarbij behorende regering. Reeds tijdens het eerste gesprek blijkt dat de confessionelen niet bereid zijn zich vast te

leggen op een gezamenlijke deelname aan de verkiezingen, zodat het overleg wordt gestaakt. Inmiddels heeft de VVD laten weten geen prijs meer te stellen op verder overleg, nu D'66 met de PvdA in zee is gegaan.

De verkiezingen van 1971

Medio maart 1971 brandt de verkiezingsstrijd los. De confessionelen en met name de CHU getroosten zich veel inspanning om ook de jongere kiezers aan te spreken. De CH-kamerleden Udink en freule Wittewaal brengen tijdens de campagne een hoogst ongemakkelijke middag door op de Dam temidden van niet-begrijpende hippies en de eerstgenoemde laat zich ook met langharige pruik vereeuwigen om zijn 'law-and-order'-image wat af te zwakken. De PSP weet het behoudende deel der natie te choqueren door op haar verkiezingsaffiche een geheel blote jufvrouw af te beelden.

Twee weken voor de verkiezingen presenteren de progressieve drie hun schaduwkabinet dat niet louter bedoeld is als een aardige verkiezingsstunt, maar dat de kiezers een wezenlijke keus mogelijk wil maken.

Het premierschap is toegevallen aan PvdA-lijsttrekker Den Uyl, terwijl D'66 vier ministers geleverd heeft. Hans van Mierlo is vice-premier en tevens minister zonder portefeuille, belast met staatsrechtelijke vernieuwing; Anneke Goudsmit is minister van Justitie; Max Rood, meermalig voorzitter van D'66-congressen, beheert de CRM-portefeuille en de nieuwe post voor milieubeheer wordt bekleed door Eerste Kamerlid Prof. Wiebe Draijer. Een der D'66-staatssecretarissen is het Gronings Statenlid Laurens Jan Brinkhorst, die zich vooral met de Europese samenwerking zal bezighouden.

Op 28 april is het woord aan de kiezer in 'de belangrijkste verkiezingen sinds 1946'. D'66 boekt forse winst, het in '67 behaalde percentage behaalde stemmen van 4,5 stijgt naar 6,8, wat 11 kamerzetels oplevert. De grote winnaar is DS'70 die in een klap 5,3% (d.w.z. 8 zetels) binnenhaalt. Een onderzoek naar het stemgedrag toont aan dat de stemmen van DS'70 gelijkelijk afkomstig zijn van PvdA, VVD en D'66 (ieder verliest 21%) en ook van de KVP (12%). Aangezien D'66 heel wat kleiner is dan de andere partijen, betekent dit dus dat zij een relatief veel hogere tol heeft betaald voor het succes van DS'70 dan PvdA en VVD.

Opvallend is ook de winst van de PvdA. Van alle landelijke partijen die in '70 aan de Statenverkiezingen hebben deelgenomen is zij, met het GPV, de enige die vooruit is gegaan, ondanks de afsplitsing van de behoudende vleugel in '70. Vooral onder de nieuwe kiezers (zij die voor 't eerst stemmen) boeken de socialisten goede resultaten: de meeste nieuwe stemmen gaan naar de PvdA, gevolgd door KVP en D'66. Ook bij 'alternatieve verkie-

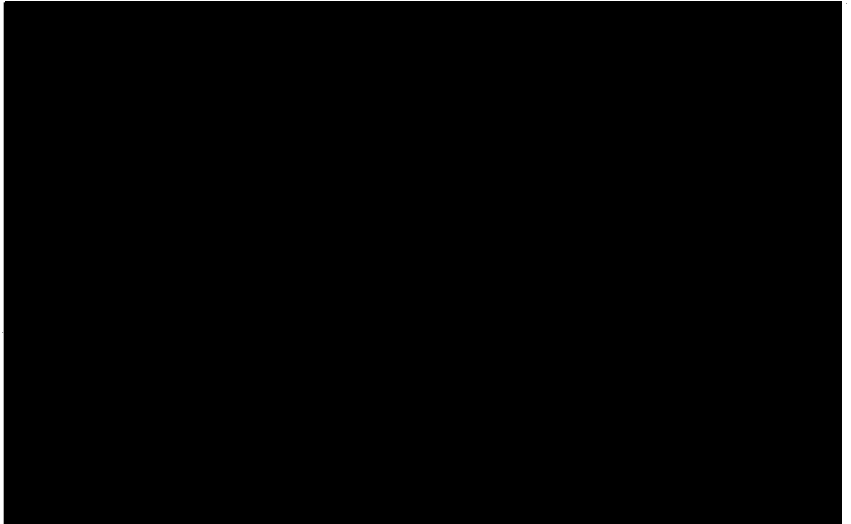
zingen' onder scholieren en studenten komen de socialisten als eersten uit de bus vóór D'66. De vergrijzing waaronder de PvdA al vele jaren lijdt, is eindelijk tot staan gebracht. De reddingsplank van D'66 heeft inderdaad geholpen.

Van de overige aspecten geeft Keesings Historisch Archief het volgende overzicht:

Een sinds de afschaffing van de opkomstplicht ongekend groot aantal kiezers (78,5% tegen 68,1% bij de Statenverkiezingen van 1970) heeft op 28 april bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer de al jaren voortgaande deconfessionalisering in de Nederlandse politiek met een ruk versneld, hetgeen de drie grote confessionele partijen in totaal acht zetels kostte, en heeft een zekere mate van ontevredenheid met het regeringsbeleid laten blijken door ook de vierde regeringspartij, de VVD, onverwacht een zetel verlies toe te brengen.

Grote winnaars hierbij waren de Democratisch Socialisten '70 (DS'70) die in eenmaal acht zetels verwierven en de partij van de Arbeid, die van 37 naar 39 zetels klom en de Katholieke Volkspartij als grootste partij van Nederland voorbij streefde.

*Progressieve handreiking
Den Uyl en Van Mierlo
(Foto: ANP)*

Democraten-'66, de grote winnaar van de Kamerverkiezingen in 1967 behaalde een winst van vier zetels, de Politieke Partij Radicalen, een afsplitsing van de KVP, verloor een van haar drie zetels.

De resultaten van PvdA, D'66 en PPR moeten echter worden gezien in het licht van een voor Nederland uniek verschijnsel in de partijpolitieke ontwikkeling: genoemde drie partijen presenteerden op 16 april een schaduw-kabinet o.l.v. PvdA-lijsttrekker Den Uyl, waarna de verkiezingsstrijd zich meer toespitste tot de keuze-mogelijkheid progressieve combinatie versus confessionele partijen versus liberalen. Een 'storende' factor was DS'70 die onder leiding van dr. W. Drees jr. met succes de verkiezingsstrijd inging als pleitbezorger van inflatiebestrijding en bezuiniging en, naar uit verkiezingsonderzoeken bleek, gelijkkelijk stemmen verwierf uit het kamp van PvdA, D'66 en VVD.'

*(Keesings Historisch
Archief 7/5/1971)*

De resultaten stemmen D'66 niet ontevreden. De uitslagen van '70 hadden al duidelijk gemaakt dat de gehoopte verdubbeling er niet inzat, terwijl DS'70 een duidelijke bedreiging gevormd

heeft. Hans van Mierlo geeft als commentaar dat de uitslag hem meevalt: 'D'66 heeft de laatste weken een volmaakte omme-zwaai gemaakt, waarvan ik wist dat die moeilijk te verkopen zou zijn aan de kiezers'. Dat er geen grotere winst is geboekt wijt hij aan het akkoord met PvdA en PPR: 'dat is de prijs van de samenwerking, maar die is het wel waard'.

Toch leveren de verkiezingen een teleurstelling op. Een voortzetting van het beleid van het kabinet De Jong – een van de redenen die D'66 eind '70 haar koers deed wijzigen – lijkt door de uitslag niet te kunnen worden voorkomen. De progressieve concentratie heeft weliswaar flinke winst geboekt, terwijl alle regeringspartijen verloren hebben, maar DS'70 dat onder leiding van Drees jr. duidelijk een rechtse koers heeft ingeslagen, maakt de formatie van een kabinet-Biesheuvel mogelijk. Nu een omhuiging van het beleid voorlopig niet haalbaar is, komt bij D'66 na de verkiezingen de nadruk te liggen op de verwezenlijking van de progressieve volkspartij.

Hoofdstuk 5: Impasse (1971-1972)

De progressieve volkspartij

Al een paar dagen na de verkiezingen stuurt het hoofdbestuur van D'66 een brief aan de besturen van PvdA en PPR met het voorstel op korte termijn bijeen te komen om te bespreken wat de drie partijen doen moeten om de totstandkoming van een progressieve volkspartij te bevorderen. D'66 is daarbij van mening dat dit niet zozeer een zaak van de drie partij-organisaties moet zijn, maar dat er hiervoor een 'excentrisch punt, een nieuwe werkplaats' gevormd moet worden. Het hoofdbestuur stelt daarom voor een 'instituut met vèrgaande bevoegdheden' op te richten, dat er vooral voor moet zorgen dat aan de basis van de drie partijen de gesprekken over het vernieuwingsproces op gang komen. In een dergelijk instituut kan dan ook plaats worden geboden aan vooruitstrevenden die niet lid zijn van een van de drie partijen maar wel willen meewerken aan de vorming van de nieuwe partij. Dit punt is voor D'66 van wezenlijk belang, omdat men wil voorkomen dat de nieuwe partij slechts een optelsom van D'66, PvdA en PPR wordt.

Dit voorstel vindt bij de PvdA geen gunstig onthaal. Op een korte tijd later gehouden partijraadsvergadering wordt door velen ernstig bezwaar gemaakt tegen de oprichting van een instituut zoals door D'66 is voorgesteld. De socialisten zijn zeer beducht voor het verliezen van hun achterban en menen daarom dat de partijbesturen (dat wil dus zeggen de bestaande partijen) juist wel de centrale rol moeten spelen. Het argument dat op die manier de werfkracht naar buiten toe verminderd wordt, vindt weinig weerklank.

Daarnaast is er binnen de PvdA verzet tegen 'overhaasting'. Het snelle tempo waarmee de socialisten gewoonlijk veranderingen willen doorvoeren, blijkt geen genade te vinden waar het de eigen partij betreft. Eerst moet alles zorgvuldig en uitgebreid worden doorgesproken, waarbij dan kan blijken of de gemeenschappelijke basis eigenlijk wel groot genoeg is voor een nieuwe partij. Men zou zeggen dat de socialisten zich dit beter voor de sluiting van het progressieve regeerakkoord hadden kunnen bedenken. Nu is waar dat deze geluiden niet nieuw zijn. Al voor de verkiezingen was er zowel van links als rechts binnen de PvdA verzet gerezen tegen de aan D'66 gedane toezegging dat het 'akkoord moet worden gezien in het perspectief van het totstandkomen van een grote vooruitstrevende volkspartij, die wezenlijke hervormingen beoogt'. Velen vreesden daardoor aan de opheffing van de PvdA vast te zitten. In de nood waarin de PvdA begin '71 verkeerde, waren de socialisten echter bereid veel te slikken. Daar kwam nog bij dat op dat moment ook om niet meer gevraagd werd dan de bereidheid om het streven naar een progres-

sieve volkspartij te aanvaarden. Over de verdere uitwerking van dat streven werden geen verdere afspraken gemaakt.

Na de verkiezingen is de situatie echter anders. Na vermeld te hebben dat Den Uyl op de verkiezingsavond ruiterslijk had toegegeven dat 'zijn vrienden van D'66 goeddeels verantwoordelijk waren voor het onverwachte succes van de PvdA', schetst Hans Gruijters het volgende beeld:

'Het enthousiasme bij de PvdA leek plotseling gestild. Het samengaan in de verkiezingsstrijd was mooi geweest. Vooral toen die verkiezingen 'gewonnen' werden. Dat de PvdA daarvoor aardig wat programma-punten van D'66 had moeten overnemen, werd in het vuur van de strijd en in het enthousiasme over de verkiezingswinst gemakkelijk vergeten.

De brief van D'66 kwam in een andere situatie dan voor de verkiezingen. Er was nu sprake van een PvdA die voor het eerst sedert 1958 weer eens verkiezingen had gewonnen en in een onmiskenbaar herwonnen zelfvertrouwen het verzoek van D'66 te verwerken kreeg om de verdere politieke ontwikkelingen in het progressieve kamp voor een goed deel uit handen te geven aan zoiets intellectueels en onbestemds als een 'instituut'.

(*Parool*, 8/5/1971)

Enige bezorgdheid wordt in D'66-kringen merkbaar wanneer Den Uyl zich vervolgens in juni in een artikel laat ontvallen dat 'er naar mijn smaak helemaal niet zoveel gepraat hoeft te worden over een progressieve volkspartij. De progressieve drie vonden elkaar programmatisch in een verbluffend snel tempo toen het erop aankwam. Samenwerking, die de moeite waard is, groeit afdoende'.

Een verslag van de besprekingen die volgden op het D'66-voorstel voor de oprichting van een instituut wordt gegeven in het politiek jaarverslag van het hoofdbestuur:

'Dit voorstel van D'66 heeft in kringen van PvdA nog al wat weerstand opgeroepen, omdat men daar het gehele proces van de vorming van een vooruitstrevende volkspartij onder contrôle wenst te zien van de partijbesturen en congressen en dit niet wenst over te laten aan een aantal niet tot de partijen behorende personen, die van hun activiteiten geen verantwoording kunnen afleggen tegenover een duidelijk gestructureerde vergadering. Van de kant van de PvdA komt daar nog bij, dat men zich eerst in eigen kring wenst te beraden over aard en functie van het socialisme aan de hand van een rapport: Socialisme Nu.

Nadat over dat rapport in de PvdA is gediscussieerd acht men het van die kant zinvol om verder te praten over de totstandkoming van een vooruitstrevende volkspartij. Wèl zouden reeds in de komende maanden verschillende vormen van samenwerking een aanvang dienen te nemen, zoals bv. samenwerking op wetenschappelijk gebied, gezamenlijk optreden bij plaatselijke verkiezingen en een meer gemeenschappelijk optreden in de beide Kamers der Staten-Generaal. Van de kant van D'66 is steeds betoogd, dat al deze vormen van samenwerking gezien moeten worden in het kader van de totstandkoming van een vooruitstrevende volkspartij. Zonder dit perspectief hadden naar de mening van de D'66-delegatie deze vormen van samenwerking minder zin. Het opofferen van de eigen identiteit aan die van een nieuwe vooruitstrevende volkspartij is pas dan verantwoord wanneer alle partners daartoe bereid zijn.'

(*Democraat*, okt. 1971)

Tegen deze achtergrond vindt begin september '71 een door D'66 belegde studiedag over de progressieve volkspartij plaats. Ook vertegenwoordigers van PvdA en PPR zijn erbij aanwezig. In de discussies komt een wezenlijk verschil van opvatting naar voren. Terwijl de PvdA de nadruk legt op de samenwerking van de partijen in al hun geledingen, wil D'66 buiten de bestaande structuren om de basis leggen voor de nieuwe partij. Samenwerking wordt daarbij natuurlijk niet uitgesloten, maar in wezen als een tijdelijke zaak beschouwd, omdat op den duur de drie partijen plaats zullen maken voor de nieuwe.

Daarbij komt nog dat de ervaring van vele D'66-ers op lokaal niveau leert dat bij de PvdA de gehechtheid aan de eigen partij vaak zeer sterk is en de bereidheid die op te geven dienovereenkomstig klein. Ook andere factoren die aan de politieke top moeilijk waarneembaar zijn blijken mee te spelen:

'Wat heeft een inwoner van een kleine stad in het oosten met hooguit 4% D'66-stemmers voor gedachten over een progressieve volkspartij? Aldus een vraag van de redactie. Het belangrijkste is hierbij de relatie tot de PvdA. De plaatselijke socialisten, levend in de zekerheid van hun één of twee generaties diepgeworteld zijn, toonden eerst weinig belangstelling. De D'66 stemmers waren import uit het westen, te vinden in de nieuwe stadswijken. Bestaande patronen werden er niet door aangetast. Bij de gemeenteraadsverkiezingen bleek een duidelijk nadeel voor D'66: een vlottende aanhang, die gemakkelijk zijn stem gaf aan lokale belangengroepen.(...)

Een tweede punt. De beste samenwerking gedijt bij gelijkheid van krachten en in hoeverre weten de D'66-ers zich te onttrekken aan de regel dat 10% van de leden van een politieke partij actief is? Het lijkt wat gunstiger dan bij de gevestigde groepen, maar toch wijst alles op een numerieke wanverhouding met de grootste partner.

Ook de maatschappelijke positie van de D'66-aanhang speelt een rol. Geen partij immers kan zich onttrekken aan de sociologische bepaaldheid van haar leden. Welnu, ik moet de eerste arbeider zich nog geestdriftig horen uiten over D'66. Hij vindt zichzelf er niet in terug. Inderdaad, allerlei vormen van nieuwe middenstand overheersen: technische, administratieve, intellectuele...

De keuze voor een partij berust op het eigen gezicht, op de herkenbaarheid, en wanneer deze ondergaat in een nieuwe partij, terwijl er nog geen wortel is geschoten, de mankracht zwak is, dan gaat ook de werfkracht verloren. De sponsachtige wijze waarop alle grote partijen de ideeën van D'66 in hun programma's opnemen, wijst niet op de behoefte de vertegenwoordigers van D'66 ernstig te nemen. Leveranciers – ook van ideeën – ontvangt men aan de achterdeur.

Is een betere positie op korte termijn bereikbaar? Stellig, indien de ontplofingstheorie, tegenover de KVP vooral, onverkort wordt gehandhaafd. Sterker dan de PvdA zou D'66 de partij van de doorbraak kunnen worden voor de verwante middengroepen in de KVP. Valt het niet op dat D'66 nu ongeveer de omvang van de Vrijz. Dem. Bond van voor de oorlog heeft? Alleen een doorbraak kan deze sociologische grens verschuiven. Een uitgroei tot 15% van de stemmen lijkt wél haalbaar voor D'66. Dan, ná de deconfessionalisering, is het moment aangebroken voor een nauwere samenwerking met de PvdA dan een federatieve met behoud van identiteit en naam. Bij een overhaaste samensmel-

*(Democraat, aug. 1971)***Oppositie akkoord?**

ting, die op het oog tot een tweedeling van het politieke leven leidt, zal de beslissing verschuiven naar een groep kiezers, die zich in geen van beide partijen voldoende herkent om anders dan op grond van toevallige nieuwsberichten de stem uit te brengen.'

Begin november wordt, conform de in februari aangenomen resolutie, het congres gehouden dat de situatie rond de samenwerking zal moeten beoordelen.

Tijdens dit Biddinghuizer congres komen de meningsverschillen duidelijk aan het licht. Zij spitsen zich toe op de vraag of het akkoord ook in de oppositie moet verplichten tot gezamenlijk optreden. Nu de euforie, waarmee het krankzinnig avontuur begonnen werd, is weggeëbd en de progressieve partners toch niet zóveel haast lijken te willen maken met het voldoen aan de voor D'66 zo wezenlijke voorwaarde van de vorming van de nieuwe partij, menen velen dat D'66 er beter aan zou doen zich zakelijk en onafhankelijk op te stellen. Fractielid Anneke Goudsmit behoort tot hen. Aan de vooravond van het congres zet zij in een interview haar standpunt uiteen. Na gesteld te hebben dat de doorbraak naar twee grote groeperingen in de Nederlandse politiek in de komende vier jaar zal moeten plaatsvinden, legt zij uit waarom het voor dat doel juist is het akkoord ook als oppositie-akkoord te beschouwen:

'Je combineert dan twee nadelen: het nadeel van niet in de regering te zitten met het nadeel van de compromissen. Die compromissen waren nodig om een gemeenschappelijk beleid te kunnen voeren. Nu je dat beleid toch niet hoeft te voeren, vind ik het niet vanzelfsprekend dat je die compromissen blijft handhaven. Als wij zelf vonden, en misschien nog wel vinden, dat we ergens een betere oplossing voor hebben, waarom zou je die dan niet propageren? Ik vind het een gedachtenvervalsing dat we als oppositie vastzitten aan compromissen, die we hebben gesloten voor een regeringsbeleid.' (...)

Anneke Goudsmit gelooft niet dat 'socialistenangst' haar parten speelt, hoewel zij vroeger op de VVD heeft gestemd en zich daar niet voor schaamt.

'Mijn verschil met Hans van Mierlo komt niet voort uit meerdere of mindere socialistenangst. Het is een verschil in methode. De kracht van ons optreden was, dat we het soms met de VVD en soms met de PvdA eens waren in de Kamer. Als we dat opgeven, dan verliezen we onze doorbraakkracht.'

In haar ogen komt de progressieve volkspartij (PVP) er nooit, als de oppositie zich in een hecht blok opsluit. 'De PvdA ziet dat net zo,' zegt zij. 'Alleen trekt de PvdA een andere conclusie dan ik. De partijraad van de PvdA heeft niet voor niets gezegd: wel samenwerking, een PVP. Zij weten heel goed dat zij, als die samenwerking er eenmaal is, niet meer bang hoeven te zijn voor die PVP. Dan komt er wel een federatie van PvdA en D'66 en dan zijn ze helemaal waar ze wezen willen: gewoon weer de PvdA met wat nieuwe stromingen. Ik vind juist omgekeerd dat die PVP ontzettend nodig is en dat die er langs de weg van innige samenwerking niet komt.'

(HP 3-9/11 /1971)

Anderen, Van Mierlo voorop, zijn echter van mening dat een onafhankelijke opstelling niet alleen een stap terug zou betekenen, maar ook dat de geloofwaardigheid van D'66 als progressieve partner ernstige schade zou lijden. Bovendien zou dit het deel

*Voorlopig weer
eendracht: Hans van
Mierlo en Anneke
Goudsmit op het
Biddinghuizer congres.
(Foto: Anefo)*

van de PvdA, dat toch al huiverig staat tegenover de progressieve volkspartij in de kaart spelen. Zoals Gruijters het uitdrukt: 'als je net een dronkeman (PvdA) in een tehuis voor alcoholisten hebt opgenomen, moet je hem niet de volgende dag eruit smijten in een straat met drie kroegen en de stamkroeg op de hoek'.

Het verschil van mening betreft dus niet de vorming van de nieuwe partij, maar de manier waarop die gevormd moet worden. Twee moties over dit punt liggen in Biddinghuizen op tafel: één van het hoofdbestuur die de 'lijn-Van Mierlo' aangeeft en één die de 'lijn-Goudsmit' verwoordt. Deze twee moties lijken lijn-

recht tegenover elkaar te staan. Omdat het doel van de moties (de vorming van de nieuwe partij) echter hetzelfde is, kan een voor de meerderheid aanvaardbare oplossing gevonden worden. In een o.a. door Brinkhorst ingediende motie wordt gesteld dat de samenwerking, zoals door Van Mierlo bepleit, wordt voortgezet; daarbij wordt echter nadrukkelijk aan het adres van de PvdA nog uitgesproken dat het de bedoeling is te komen tot een bundeling van alle progressieven, zowel binnen als buiten de samenwerkende drie partijen.

Met dit voor 61% van de congresgangers aanvaardbare compromis zet D'66 het krankzinnig avontuur voort.

Toch blijft er, ook voor de buitenwacht, nog enige onduidelijkheid:

'Het was alles bij elkaar genomen wel een boeiend, maar zeker geen erg helder congres. Enerzijds mag D'66 nu een partij zijn, die blijft kiezen voor samenwerking met Partij van de Arbeid en PPR, aan de andere kant blijft zij toch ook prijsstellen op behoud van eigen identiteit, zolang de begeerde nieuwe, en grote progressieve partij er niet is. Het juiste evenwicht is nog niet gevonden. Maar dat geldt eigenlijk evenzeer voor de Partij van de Arbeid, die zich ook in principe voor de vorming van één grote progressieve partij verklaart, maar tegelijk nog eens gaat onderzoeken wat 'socialisme nu' moet betekenen.

D'66 is ook – en niet geheel ten onrechte – bevreesd, dat de samenwerking met Partij van de Arbeid en PPR zozeer een eigen leven zal gaan leiden, dat aansluiting van andere progressieven, toch noodzakelijk voor een meerderheid, moeilijk, zo niet onmogelijk wordt. Daarom is het goed, dat ook in de congresuitspraak de deur voor andere progressieve groeperingen nog eens duidelijk uitnodigend is open gehouden. Het zal vooral van de ontwikkeling in de confessionele partijen afhangen in hoeverre hiervan gebruik wordt gemaakt.

Ondanks de gebleken tweespalt heeft D'66 op dit congres toch weer een stapje verder gezet op de weg, die hopelijk, hoe dan ook, toch nog eens zal uitkomen bij een werkbare progressieve meerderheid.'

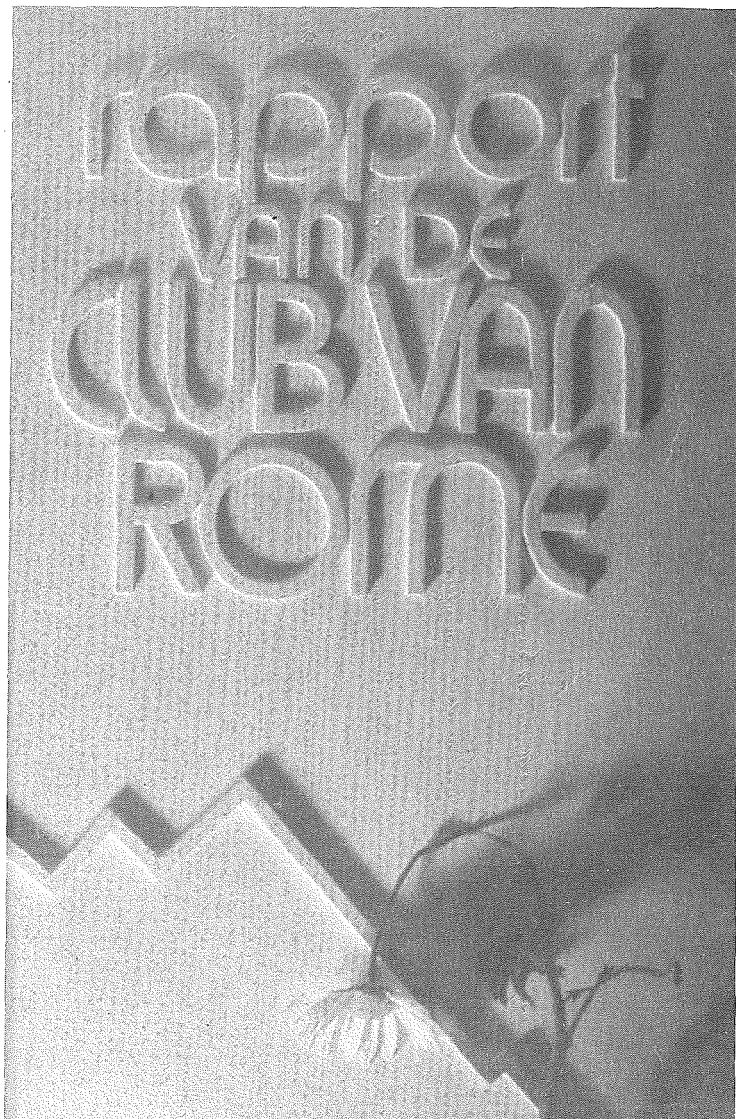
(Volkskrant, 8/11/1971)

De 'Club van Rome' problematiek

Met het Biddinghuizer besluit kan de D'66-delegatie het beraad in het progressief overleg voortzetten. De meningsverschillen rond het excentrisch punt blijken echter, hoe goed de verstandhouding ook is, onoplosbaar. Van Mierlo weet in december '71 deze impasse te doorbreken door een andere benaderingswijze voor te stellen.

Nu gaat het hierbij bepaald niet om een louter procedurele handigheid. Eind '71 komt nl. de problematiek van de 'eindigheid van de aarde' vrij plotseling in het centrum van de belangstelling te staan. De grondstoffenvoorraden, waaraan het geïndustrialiseerde deel van de wereld zijn groei mede te danken heeft, blijken bij het verbruikstempo van de welvaartsstaat huiveringwekkend snel te slinken. Ingrijpen in de produktie- en consumptieprocessen lijkt een zaak van levensbelang. Voor de oplossing van deze ongekende problematiek is een nieuwe politieke aanpak nodig die de traditionele ideologieën niet kunnen bieden en

*Omslag van het Rapport
van de Club van Rome,
(Utrecht/Antwerpen 1973)*

eens te meer komt nu de noodzaak van een politieke hergroepering scherp aan het licht.

Eind '71 brengt Van Mierlo in een rede voor jonge werkgevers deze problematiek in de publieke aandacht, na door Jan Terlouw ingelicht te zijn over het onderzoek dat hierover plaatsvindt aan het Massachusetts Institute of Technology:

'Op vele, kleine en grote gebieden, manifesteert zich dagelijks de tragische onmacht van de mensen tegenover processen, die zij zelf in het leven hebben geroepen, die vervolgens een eigen bestaan zijn gaan leiden, ontsnapt aan de besturende hand van de mensen, vervolgens de mens gaan domineren, om zich tenslotte tegen de mens te keren. Zoiets voel je als je in de totale stilte die volgt op de explosieve klap, waarmee een Jaguar tegen een boom is geknald, op het wrak afloopt en met een mengeling van deernis en afkeer kijkt naar de buiten-

gewoon dode chauffeur, die een minuut geleden nog dacht dat hij 200 km per uur kon rijden, omdat hij een auto had die 200 km per uur kon rijden. Zijn eigen uitvinding, de auto, overklast zijn zenuwgestel, zijn eigen mogelijkheden om het in bedwang te houden.

De macro-economische expansie was en is de optelsom van de toepassingen van die economische groei-regel in alle bedrijven, die wij kennen, waar iedereen, arbeiders, manager en kapitaalverschaffers opereren onder dat onaantastbaar axioma: groeien, meer produceren, uitbreiding. Wie niet groeit, blijft achter; wie achter blijft, gaat er aan. IJzeren wet...

Vroeger was het zo dat onze industrie en commercie zich grotendeels afstemden op wat geconstateerd werd als de bestaande behoeften van de samenleving. Dat gaf armslag genoeg, want er lag als eerste gigantische markt de schreeuwende behoefte om het bestaansminimum te verkrijgen en vervolgens die veelvoudige markt van behoeften, die weliswaar niet gerekend kunnen worden tot primaire levensbehoeften, maar die toch golden en gelden als algemene welvaartsbehoeften, waarin de meer welgestelden reeds bevredigd waren. Er lag een zekere vanzelfsprekende controle van de consument op het productieproces in die zin, dat als een produkt vervaardigd werd waaraan geen behoefte was, de fabrikant met de ellende bleef zitten en óf over de kop ging, óf schielijk overschakelde op iets anders.

De vervalsing in dit afremmingsmechanisme is gekomen toen de marketing-economie en de reclame hun intrede deden, waarbij de marketing niet volstond met een verfijnder peilen van bestaande reëel gevoelde behoeften, maar zich ook richtte op het peilen van de mogelijkheid om behoeften te creëren. Om het precies te zeggen: om uit het in theorie onbegrensd aantal potentiële of slapende behoeften enkele te selecteren en die met behulp van reclame reëel bewust te maken ten behoeve van dat productieproces, dat immers alsmaar moet groeien. En daarmee is voor een groot deel de beslissing over vraag en aanbod, d.w.z. over de vraag of iets produkt zal worden en of er dan een reële behoefte aan zal bestaan voldoende om het af te nemen, in één hand gekomen. De hand van de produktiegewijze ondernemer. En dat is de man, of liever dat zijn de mensen – want daar hoort in wezen al z'n personeel bij – die niet gemotiveerd worden door wat de mensheid nodig heeft, maar door wat zijn eigen kleine gemeenschap van mensen nodig heeft en dat is: groei, winst, uitbreiding produktie, werkgelegenheid...

U moet mij goed begrijpen, bij het vaststellen van deze feitelijkheden, word ik in geen enkel opzicht gedreven door een a-prioristische dogmatische afkeer van de consumptie – en produktiepatronen zelf. Het zou me een zorg zijn wanneer het sprookje werkelijkheid zou zijn van de fameuze 'invisible hand' die op een mysterieuze wijze al deze onafhankelijke bedrijfsprocessen zou integreren tot heil van de mensheid. Maar het tegendeel is waar. Op schokkende wijze tonen zich, voor wie wil zien, de voortekenen dat de welvaartsstaat ons naar de keel vliegt, dat in de verzadigingsdrift van al dan niet gevoelde behoeften op hoog niveau de elementaria van het menselijk leven ons aan het ontvallen zijn, zuiverheid van lucht, water, bodem, stilte; dat we van de samenleving een krankzinnige heksenketel hebben gemaakt, waarin iedereen in werktijd permanent op zijn tenen loopt en in z'n vrije tijd naast z'n schoenen. Waarin zulke astronomische hoeveelheden slaap- en pepmiddelen moeten voorkomen dat onze frustraties en neurosen verkeren in het ergste. Waarin de grondstoffen volgens de laatste berekeningen veel sneller op raken dan we dachten, zonder dat er vervangingsmiddelen zijn. Waarin de kleine rijke wereld, die dit alles heeft, ook nog de roekeloze droom koestert van ontwikkelingshulp, die het nog altijd grootste deel van de wereld een kans moet geven op een welvaart naar ons beeld en gelijkenis, hetgeen bij effectueren het onmiddellijke einde van

ieder leven op aarde zou betekenen. En bij dit alles – nogmaals – als meest beangstigend verschijnsel het gevoel van onmacht, het gevangene zijn van processen die we niet meer in de hand hebben, maar die ons in de greep houden.

Ik ben me er van bewust dat dit alles buitengewoon ongenueanceerd en paniekerig klinkt. Geladen woorden uit de min of meer verdachte mond van professionele onheilsprofeten die politici vaak zijn. Maar laat dan tot u doordringen wat een aantal mensen uit uw eigen sfeer hierover te melden hebben. Een zestigtal super-managers die door hun bekwaamheden, gedragen op de vloed van onze westerse groei-economie, de hoogste toppen die ons economisch stelsel kent, hebben bereikt. Direkteuren en sekretarissen-generaal van super concerns als Volkswagen, Fiat, Olivetti, Crédit Lyonnais, etc. Zij hebben zich enige jaren geleden uit bezorgdheid over de ontwikkelingen verenigd in de zgn. Club van Rome. Zij hebben een studie laten verrichten met behulp van de beste computer- en systeem-analisten ter wereld, die van het M.I.T. in Amerika.(...)

In de computer heeft men zo exact en nauwkeurig mogelijk de volgende factoren op elkaar laten inspelen: wereldbevolking, voedselproductie, kapitaal-investering, grondstoffen, vervuiling. Ik kan niet uit een rapport citeren, maar wellicht hebt u enige tijd geleden de Haagse Post of NRC/Handelsblad gelezen, die enige voor-informatie hebben gehad. Ten behoeve van hen, die deze stukken niet hebben gelezen kan ik daaruit wel citeren. Ik neem Brugsma, Haagse Post: 'De computer werd ingeschakeld omdat het menselijk brein als computer te kort schiet om alle variaties te berekenen van een situatie, die bepaald wordt, zoals in dit geval, door zes variabele factoren. De antwoorden van de computer zijn eenvoudig samen te vatten. Als we niet ingrijpen, als we die factoren eenvoudig laten doorgroeien, ontstaat binnen 50 jaar de chaos, de catastrofe, de door de technologische geïndustrialiseerde vooruitgangsmatenschappen zelf-gegenereerde Endlösung voor de mensheid. De vraag wat er gebeurt als je wel wat gaat doen aan de afzonderlijke componenten om tenminste een beperkte vooruitgang te handhaven is ook door de computer beantwoord. Bijvoorbeeld: wat gebeurt er als je de vervuiling halveert. De computer, niet gehinderd door sentimenten, antwoordt: dat betekent vermindering van de wereldbevolking, de voedselproductie, de industrialisatie. Hij zegt er niet bij of die vermindering tot stand moet worden gebracht door oorlog, hongersnood, pestilentie, euthanasie of overheidsmaatregelen in de trant van: wie een kind wil krijgen moet eerst een oud mannetje inleveren. Dat is een kwestie van doorhalen wat niet verlangd wordt'.

'Zijn calculaties makend, op verzoek van leidende figuren die hun leven groei-adepten zijn geweest, antwoordt de computer monotoon: stop de groei. Stop de groei van de wereldbevolking. Stop de groei van de voedselproductie, stop de groei van de kapitaalsinvesteringen, stop het groeiend gebruik van grondstoffen, stop de toenemende vervuiling'.

Het rapport in zijn geheel is een met cijfers en feitelijke gegevens gestaafde definitieve veroordeling van onze consumptie- en produktiepatronen, zowel in de westerse als in de oostbloklanden. Het rekent evenzeer af met de mogelijkheid om door te gaan met onze dierbare vrije ondernemingsgewijze produktie zoals wij die kennen, als met de minstens zo sterk op expansie gebaseerde produktie-methoden van het Staatssocialisme...

In 1968 heb ik op een congresrede voor mijn partij op een onbewaakt ogenblik de woorden laten vallen: 'We moeten de revolutie maken voor ze uitbreekt'. Ik dacht toen nog dat die revolutie voornamelijk moest slaan op de democratisering, op het graven van kanalen naar de centra van de macht in een voor de mensen steeds ingewikkelder en onbegrijpelijker maatschappij.

Nu, drie jaar later, wil ik die woorden wel herhalen, zij het wat zachter, geschrokken als ik ben voor het gebruik van dit soort grote, wat ridicule, woorden. Maar wel met meer overtuiging nog, wel met het idee dat er nog meer haast achter zit, wel met de zekerheid dat het woord democratisering onvol-

doende het voorwerp van de revolutie dekt en het in de allereerste plaats gaat om die fundamentele reorganisatie van ons consumptie- en produktiepatroon. Maar wat een onmogelijk soort revolutie om te verkopen. De revoluties die wij in onze geschiedenis gekend hebben: de Franse revolutie, die van de Commune van Parijs, de Russische revolutie, werden gedragen door persoonlijk beleefde vertrapping, door een individueel instinct van zelfbehoud, door mensen die nooit rechten hadden gehad en beneden het bestaansminimum leefden. Het was de opstand van de armen tegen de armoede. Terwijl de revolutie die we nodig hebben om ons te redden, de opstand van de rijken moet worden tegen de rijkdom. Van mensen die rechten hebben gehad, maar prijs gegeven, die een voorsprong hebben i.p.v. een achterstand en voor wie de motorische kracht niet het individueel instinct tot zelfbehoud zal zijn, maar het instinct tot behoud van de soort. Dat is niet eenvoudig. Er zal in Nederland, in West-Europa zo spoedig mogelijk een consistente politieke meerderheid moeten komen die in staat is om in zo nauw mogelijke relatie tot het bedrijfsleven te komen tot wezenlijke hervormingen. Daarvoor is nodig dat uit de veelheid van nieuwe gegevens over de ontwikkelingen die ons te wachten staan, een nieuwe maatschappijvisie wordt ontwikkeld in een geheel nieuwe terminologie, omdat het inderdaad vaak de oude woorden zijn die mensen uit elkaar houden, die het in wezen eens zijn over oplossingen. We zullen van onder af aan geheel opnieuw moeten beginnen en nieuwe politieke conclusies moeten trekken, die waarschijnlijk buitengewoon onaangenaam zijn voor iedereen.'

(*Democraat, dec. 1971*)

Om tot deze consistente politieke meerderheid te komen stelt Van Mierlo voor een commissie uit PvdA, PPR en D'66, op grond van een analyse van de aktuele problemen, voorstellen uit te laten brengen voor wezenlijke maatschappelijke hervormingen. Van deze commissie wordt de PvdA-er Mansholt, dan vice-voorzitter van de Europese Commissie, voorzitter, de andere leden zijn: Van Mierlo en Gruijters voor D'66, De Galan en Den Uyl voor de PvdA en Jurgens voor de PPR. PvdA-kamerlid Pronk en Haagse Post-hoofdredacteur Brugsma treden als secretarissen op.

Deze 'Commissie van zes' zal ook het overlegorgaan van PvdA, PPR en D'66 moeten adviseren over de opzet van de progressieve volkspartij, waarbij mede aandacht moet worden geschonken aan de mogelijkheid voor niet-leden van één der drie partijen om actief te kunnen deelnemen.

Begin maart '72 wordt het rapport van de commissie uitgebracht. Mede vanwege de korte tijd waarin het is opgesteld, kan het geen volledig antwoord geven op alle vragen die uit de 'eindigheids'-problematiek voortvloeien. Wel lijkt een aanvaardbare aanzet te zijn gegeven, te meer daar de commissie overeenstemming bereikt over de noodzaak met het groeienden te breken.

Hans Gruijters: 'De Club van Rome-problematiek maakte een inhoudelijke politieke revaluatie nodig die de oude links-rechts tegenstelling te boven ging, een revaluatie die D'66 van meet af aan had voorgestaan. Ik heb bij het werk in die commissie de worsteling van een man als Den Uyl meegemaakt. Hij trad vaak op als advocaat van de duivel en kwam dan toch weer met aller-

lei gedachten die neerkwamen op een voortzetting van de traditionele socialistische politiek van het verdelen van de welvaart en die uitgingen van de aanwezigheid van onbeperkte mogelijkheden. Hij verwees dan naar het feit dat in de 20-er jaren ook al zo'n 'eindigheidsdenken' had bestaan en kwam dan met allerlei voorbeelden. Vooral Den Uyl heeft toen onder zeer sterke druk gestaan – morele druk van de inmiddels al 'bekeerde' Mansholt, en intellectuele druk van Van Mierlo, Pronk en mijzelf.

De inhoud van het rapport dat, zoals Gruijters aangeeft, een belangrijke intellectuele overwinning van D '66 op het groeienden van het klassieke socialisme inhoudt, is in Keesings Historisch Archief als volgt samengevat:

'De adviescommissie noemt haar rapport 'een concept dat wil uitnodigen tot verder meedenken'. Zij heeft niet de pretentie gehad een verkiezingsprogramma te ontwerpen, of met een afgeronde studie te komen. Niettemin bevat het rapport een vrij uitvoerige analyse van het maatschappijstelsel dat geleid heeft tot drie 'crises': de wapenwedloop in de wereld, de kloof arm-rijk en de ecologische crisis. Daarna worden nieuwe doelstellingen aangegeven, en een groot aantal suggesties voor merendeels diep ingrijpende veranderingen geformuleerd.

Centraal staat in het rapport de fundamentele herziening van onze maatschappelijke orde, zowel in politiek als in economisch opzicht. De overstap naar het nieuwe systeem noemt de commissie revolutionair. De economische groei zal radicaal omgebogen moeten worden. Het levenspeil dat we nu kennen, moet worden teruggedrongen.

Het gaat niet langer om het bruto nationaal produkt, maar om het bruto nationaal nut.

In een nieuwe maatschappij moet de menselijke arbeid aan een radicale heroriëntatie worden onderworpen. De mens moet zich bevrijden door dwangmatigheden als de prestatiemoraal en materiële concurrentie af te zwakken.

De produktie van een aantal materiële consumptie- en investeringsgoederen per hoofd van de bevolking in de rijke landen moet verminderen, ten gunste van het terugdringen van de schaarste aan grondstoffen en milieugoederen.

Niet langer moet de produktie en dienstverlening alleen getoetst worden aan de behoeften en voorkeuren van consument en producent, maar ook aan effecten als vervuiling, grondstoffenverbruik en de mogelijkheid de schade tegen te gaan door andere methoden.

Er moet een centrale planning en bevoegdheid van de overheid komen om te beslissen over de kapitaalstromen en daarmee de investeringen, de omvang en de richting van het wetenschappelijk onderzoek en de invoering van nieuwe produkten en produktiesystemen.

Marktgevoeligheid en een zekere concurrentie moeten behouden blijven, maar nationalisatie is nodig in de sectoren waar zonder strakke planning de bescherming van het milieu niet veilig is en waar de produktie belangrijke maatschappelijke kosten met zich meebrengt. Beteugeling van de inflatie, volledige werkgelegenheid en een gelijkere inkomensverdeling vereisen dat de overheid ingrijpt in de loon- en prijsvorming.

De volgende maatregelen zijn mogelijk: ruilen van aandelen voor overheidsobligaties, matiging van de rente, beperking van winstuitkeringen door ondernemingen (de winst mag wel gemaakt worden, maar niet uitgekeerd), beheersing van de tarieven van de vrije beroepen, alle werknemers in cao's opnemen en loonsverhogingen in centen in plaats van procenten uitkeren, overwerk

alleen in immaterieel inkomen of vrije tijd honoreren.

Een en ander heeft uiteraard consequenties voor de werkgelegenheid. In de nieuwe maatschappij die de commissie voor ogen staat is het ook de bedoeling dat de werkgelegenheid afneemt, tenzij nieuwe zinvolle arbeid in andere richtingen wordt mogelijk gemaakt. Het gaat niet zozeer om een verlenging van de vrije tijd, maar om een radicale heroriëntering op de arbeid.

De nieuwe economische orde wordt door de commissie 'centralistisch-democratisch, met gedecentraliseerde democratische uitvoering van taken' genoemd. De centrale overheid, het onderwijs, de ondernemingen en het politieke systeem moeten verder gedemocratiseerd worden.

De adviescommissie meende, dat er in Nederland nu al een, zij het nog steeds verspreide, potentiële meerderheid van kiezers aanwezig is, die, mits op de juiste wijze gewekt en bijeengebracht, bereid is om een regering met een vooruitstrevend en hervormend beleid te kiezen en te steunen.

Daarom zou er, afgezien van het tempo waarin een vooruitstrevende volkspartij tot stand kan worden gebracht, een aantal 'essentiële hervormende maatregelen' als politiek programma inzet van de volgende verkiezingen moeten zijn.

Het is niet voldoende als de PvdA, D'66 en PPR dit doen. Er moet naar worden gestreefd dat ook één of meer andere partijen of groeperingen dat doen. Daarom zouden bij de opstelling van het nieuwe programma door een commissie, ook vooruitstrevenden van buiten de drie partijen, en eventueel ook buitenlanders, gezien het Europese perspectief van de nodige hervormingen, betrokken moeten worden.'

*(Keesings Historisch
Archief, 9/6/1972)*

De drie partijen zetten een structuur op voor een zo breed mogelijke discussie over het rapport. Dit resulteert uiteindelijk in het met medewerking van het Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk (NIVON) georganiseerde project 'samen over leven'.

Tweespalt binnen D'66

De progressieve samenwerking lijkt dus goed te verlopen. De partijtoppen zijn het eens, de fracties hebben eind '71 afgesproken onder een aantal voorwaarden nauwer samen te werken en de achterbannen worden geactiveerd doordat zij betrokken worden bij de discussies over het rapport van de commissie van zes. Toch blijken er wolken aan de progressieve hemel te staan. Enkele D'66-ers publiceren als bijdrage in de discussie een nota met vrij wezenlijke kritiek op het rapport-Mansholt, met name op de sterke rol die de overheid wordt toegedacht en de geringe aandacht voor de geestelijke aspecten van de problematiek:

'Maar onze benadering geeft speciaal zicht op

a. het bestaan van een vierde crisis (naast de drie van de commissie-Mansholt: de dreiging van de massale vernietiging door wapens, de kloof noord-zuid en de MIT-rampen, crises waarmee wij het eens zijn), namelijk de totale onmacht tot een eenheid van leven, tot persoon te worden voor de mensen.

b. de wegens die crisis dringend te stellen noodzaak de maatschappij-opbouw vooral bij de voet te beginnen (hoezeer dat ook een spanningsveld oplevert met de centralistische eisen wegens andere crises) en als centrale opgave die van het stellen van een participatie-maatschappij;(...)

Het advies van de commissie-Mansholt heeft een te sterke rol aan de overheid toebedeeld, waardoor de medebeslissingsruimte aan de voet niet voldoende uit

de verf is gekomen. En het kwam niet aan die uitwerking toe, omdat het de vierde crisis niet heeft erkend...'

Over de programmatische basis van de samenwerking blijkt dus bij D'66 geen volstrekte eensgezindheid te bestaan. Daarnaast wordt het allengs duidelijker dat met het compromis van Bid-dinghuizen slechts ogenschijnlijk overeenstemming bereikt was. Op het in mei '72 in Den Bosch gehouden congres komt de tegenstelling over de te volgen strategie weer naar voren. Opnieuw is men het over het doel eens: de noodzaak van een regeerakkoord met diep ingrijpende hervormingen in de bestaande maatschappelijke politieke en economische orde.

Een deel van de partij is inmiddels echter tot de overtuiging gekomen dat de bestaande samenwerking te zeer door de PvdA gedomineerd wordt en te innig is om ook aan buitenstaanders aanknopingspunten te bieden, waardoor het bereiken van een progressieve meerderheid vrijwel onhaalbaar dreigt te worden. Daarnaast speelt de angst voor het verlies van de D'66-identiteit een rol. Deels komen deze opvattingen voort uit de hiervoor al aangegeven moeilijkheden die het overleg tussen de drie partijen zowel op landelijk als op plaatselijk niveau opleveren. Daarnaast spelen de zakelijke argumenten van de 'lijn-Goudsmit' tegen het oppositie-akkoord een rol. Ten derde wordt aan de top onderschat hoezeer velen, zich inzetten voor D'66, aan de eigen partij gehecht zijn geraakt.

Tevens spelen persoonlijke factoren een rol, zoals de irritatie die het vaak solistische optreden van Van Mierlo wekt. Velen hebben daarbij het gevoel steeds overvallen te worden door de verdergaande samenwerking met PPR en PvdA, zonder dat daarbij de tijd gegund wordt de voors en tegens door te spreken.

Na het congres in Den Bosch merkt de Volkskrant hierover op:

'Deze problematiek is wellicht nog het minst moeilijk voor Van Mierlo zelf. Voor een jong politicus is het geen schande als blijkt dat bij hem nog niet geheel het vereiste evenwicht bestaat tussen zijn ontegenzeggelijk opmerkelijke capaciteiten en zijn tactische vermogens. Van Mierlo is de laatste tijd zijn eigen mensen al te ver vooruit of voorbij gehold. Dat heeft, zowel in de fractie als in de partij, irritatie, ergernis en opstandigheid gewekt.'

(Volkskrant, 8/5/1972)

De ergernis in de fractie leidt weliswaar niet tot persoonlijke twisten, maar wordt ook niet weggenomen, ondanks het feit dat begin mei '72 de fractie een hele dag in landelijke omgeving doorbrengt om de zaken uit te praten. Kort erop dient De Goede op het Bossche congres namelijk een amendement in op de hoofdbestuurresolutie over de progressieve samenwerking, dat een duidelijke bijstelling inhoudt van de koers die Van Mierlo en de zijnen voor ogen staat. Keesings Historisch Archief geeft het volgende verslag:

'Evenals op het congres in Biddinghuizen vorig jaar bleek op 6 mei, toen D'66 in Den Bosch congresseerde, verdeeldheid over de te volgen politieke strategie, die tot een progressieve meerderheid in Nederland zou moeten leiden. (...)

De voorzitter van de TK fractie Van Mierlo zei hierover in zijn congresrede, dat deze het resultaat moest zijn van een breed opgezet denkproces, dat op alle niveaus van het maatschappelijke en politieke leven diende te worden gevoerd en dat open moest staan voor ieder, die de wezenlijke hervormingen onderschrijft.

De wenselijkheid van verdere samenwerking met PvdA en PPR en de analyses van de commissie Mansholt vonden bij het congres instemming. Tegenstand ondervonden hoofdbestuur en fractieleider Van Mierlo bij de procedure, die zij voorstelden om progressieve groeperingen uit andere partijen bij het opstellen van een progressief akkoord te betrekken. Het bestuur stelde voor een verkenningcommissie in te stellen, die kandidaten voor een dergelijke commissie gaat opzoeken. Geprobeerd zal dan worden daarbij ook mensen uit andere partijen te betrekken.

Het TK-lid De Goede stelde een veel actievere strategie voor. Hij diende een amendement in, dat beoogde andere partijen als zodanig aan de bestudering van de problematiek, die door de commissie Mansholt aan de orde was gesteld, te laten deelnemen.

De Goede pleitte ook voor een scherper profiel van D'66 binnen de linkse samenwerking. Hij werd hierin gesteund door de fractievoorzitter van D'66 in de EK, Ir. Schwartz, die meende, dat de kiezers de indruk overhouden, dat D'66 door de PvdA wordt opgeslokt. Bijval kreeg De Goede ook van mej. Goudsmit. Het bestuur verzette zich tegen de denkbeelden van De Goede o.a. met het argument, dat een uitnodiging aan andere partijen zou resulteren in onderhandelingen aan de top, waarmee D'66 ongelooft zou uitdrukken in haar eigen opzet: een open discussie aan de basis van de partijen, die vanzelf zou leiden tot deelname van anderen.'

(Keesings Historisch Archief, 16/6/1972)

De aanhangers van 'de lijn Van Mierlo' stellen daarnaast dat het bijzonder onverstandig zou zijn van koers te veranderen, juist nu er flink schot zit in de progressieve partijvorming. Op dit moment nog met andere partijen om de tafel gaan zitten zou niet alleen vertragend werken, maar ook, zo zegt Gruijters 'hetzelfde zijn als vlak voor het huwelijk nog een keer vreemd gaan'. Gruijters is daarbij van mening, zoals hij in een artikel in de Haagse Post uiteenzet, dat degenen die bang zijn voor het verlies van de eigen identiteit van D'66 het fundamenteel bij het verkeerde eind hebben:

'Tijdens de verkiezingscampagne van begin 1967 heb ik op de vraag hoe lang het zou duren om de grote hergroepering van het Nederlandse partijwezen tot stand te brengen, herhaaldelijk geantwoord dat daarvoor mijns inziens acht jaar moesten worden uitgetrokken. D'66 - zo heb ik toen al betoogd - is geen blijvertje maar een aanzet.

Dat lag in de naam D'66, waarin het jaar op de tijdelijkheid van het aparte bestaan duidde, besloten. Wie van een 'identiteit van D'66' spreekt, heeft van het begin af ongelijk gehad. Zolang het een afzonderlijk bestaan leidt, hoort D'66 een permanent initiatief te zijn dat in de huidige politieke constellatie moet mikken op een federatie van alle progressieven. De organisatorische vorm is secundair, het programma en de mentaliteit zijn primair.

Nogmaals, ik heb het ze niet gevraagd, maar ook zonder dat ben ik ervan overtuigd dat alle dertien van de toen, op 30 april 1966, in de Prins Bernhardzaal van Kras aanwezigen zich op die stelling kunnen verenigen. Zij kwamen niet

bijeen om in het mausoleum van de Nederlandse politiek het bij voorbaat dood geboren kindje van weer een nieuw partijtje bij te zetten. Integendeel, zij mikten op een meerderheid. Dat die na zes van die toen geraamde acht jaren uiteindelijk in zicht komt is misschien meer een kwestie van geluk dan van wijsheid.

Maar ook al is de progressieve partijvorming zoals die zich nu voltrekt, niet in de eerste plaats het gevolg van consequent gericht handelen maar veel meer van de gegeven omstandigheden, dan nog is dat geen reden voor D'66 om er niet positief op te reageren. En nu plotseling te vluchten in een vermeende 'identiteit'.

(HP, 3/5/1972)

Het congres in Den Bosch komt uiteindelijk tot een uitslag die niemand tevreden stelt. Het amendement-De Goede verwerft 51% van de stemmen, terwijl 49% tegen is. Reglementair is de meerderheid echter te klein, zodat het amendement als verworpen wordt beschouwd. Het hoofdbestuursvoorstel wordt tenslotte met 55% voor, 38% tegen en 5% blanco aanvaard.

Daarmee heeft de bij de progressieve samenwerking gevolgde koers wel de meerderheid behaald, maar het is duidelijk dat Van Mierlo in feite een morele nederlaag heeft geleden. Verontrustend is daarbij vooral dat de interne tegenstellingen over de samenwerking met de PvdA langzamerhand het klimaat binnen D'66 ernstig beginnen te verzieken. Twee kampen lijken zich af te tekenen en het onderling vertrouwen dreigt een dieptepunt te naderen. Tegelijkertijd verkeert de partij ook nog in ernstige problemen vanwege een dreigend financieel débâcle.

Dit alles is aanleiding voor een aantal D'66-ers uit de verschillende 'kampen' (onder wie Anneke Goudsmit en partijvoorzitter Ruby van Essen) in onderling overleg een poging te wagen om de interne verdeeldheid te overbruggen. In een aantal gesprekken worden midden '72 de ontwikkelingen van de laatste jaren nog eens op een rijtje gezet om de vertroebelde atmosfeer te zuiveren en te bepalen welke rol voor D'66 in de toekomst weggelegd zou zijn. De conclusie van het beraad is duidelijk: de mentaliteit en doelstellingen van de partij zijn onveranderd gebleven. Over de voortzetting van de samenwerking met PvdA en PPR bestaat geen verschil van mening, over de manier waarop tot nu toe is samengewerkt heerst echter geen algehele tevredenheid. Het beraad resulteert in een advies aan de partij waarin o.a. wordt opgemerkt:

'Binnen die samenwerking mag en moet D'66 overigens voor haar eigen uitgangspunten (bijvoorbeeld een 'eerlijke' politiek, dat wil zeggen openbaar en controleerbaar) blijven vechten. Daarin zit noch iets onfatsoenlijks noch iets deloyaals. D'66 vindt dat de samenwerking op dit punt niet goed heeft gewerkt sinds de verkiezingen, voornamelijk omdat D'66 haar eigen mentaliteit daarbij te veel heeft vergeten. Er is te veel afgesproken aan de top (bestuur, overlegorgaan, alternatief kabinet en in de Tweede-Kamerfractie) dat niet openbaar en niet controleerbaar was. Het is dikwijls niet na te gaan hoe inhoudelijk over-

(Democraat, aug. '72)

eenstemming in het overleg wordt bereikt. Als compromissen worden gesloten – en bij samenwerking zal dat veelal moeten – moet duidelijk zijn hoe en waarom die werden gesloten.'

Verkiezingen 1972

Deze aanzet voor een verbetering naar binnen en naar buiten van het optreden van D'66 in de progressieve samenwerking wordt echter doorkruist door het voortijdige einde van het kabinet-Biesheuvel (eind juli '72). De verkiezingen die voor november zijn uitgeschreven eisen alle tijd en aandacht op en maken een periode van rust en bezinning in D'66 onmogelijk.

Ook op ander gebied heeft de val van de regering nadelige gevolgen. De grootscheeps opgezette discussie die aan de basis over het rapport-Mansholt moet worden gevoerd, moet wijken voor verkiezingsbijekomsten.

Het moment van de verkiezingen kan voor D'66 niet ongelukkiger zijn. Niet alleen is de partij intern in verwarring, maar ernstiger is nog dat D'66 voor de kiezers een groot deel van zijn identiteit vanwege de nauwe samenwerking met PvdA heeft verloren, terwijl de samenwerking zelf niet genoeg gevorderd is om de kiezer de indruk te geven dat de nieuwe progressieve volkspartij in oprichting is.

Het politieke belang van de kabinet-crisis zelf wordt echter van D'66-zijde onderstreept:

'De val van het kabinet-Biesheuvel is meer dan een politiek incident. Het is de afsluiting van een periode, gekenmerkt door een politieke stijl waarbij beslissingen worden genomen buiten de mensen om. Opeenvolgende kabinetten met een behoudend karakter zijn in gebreke gebleven een antwoord te geven op de vraagstukken van dit moment: de voortdurende inflatie, de stijgende werkloosheid, de uitdaging van de milieuproblematiek, de ongelijkheid van inkomens, vermogens en zeggenschap, enz. De dieper liggende oorzaak van dit falen is dat een effectief overheidsbeleid niet gevoerd kan worden zonder de mensen om wie het gaat bij de totstandkoming te betrekken. Kenmerkend voor de afgelopen periode was de grote vervreemding tussen burger en politiek. De oorzaak van de machteloosheid van behoudende kabinetten is dat zij zich tot gevangene hebben gemaakt van de bestaande machtsverhoudingen in onze samenleving. Zij aanvaardden klakkeloos een maatschappijvorm waarin enkelingen beslissen over de toekomst van velen en maken daar ook dankbaar gebruik van. De laatste regeringscrisis betekent daarom meer dan de ineensstorting van een slecht beleid. Het is een signaal dat het getij van de opkomende democratisering, de doorbreking van de bestaande machtsverhoudingen, niet meer kan worden gekeerd. Het is de ineensstorting van een bestel, gebaseerd op het voortduren van de ongelijkheid tussen de mensen.'

*(Congresstukken van
de AVL in Utrecht,
1 okt. 1972)*

Begin september komt het concept-verkiezingsprogramma van de progressieve drie, waarin het rapport van de commissie Mansholt duidelijk doorklinkt, onder de titel 'Keerpunt '72' uit. Ook bij de verdere behandeling van dit concept binnen de drie partijen weet D'66 haar invloed te doen gelden. Het PvdA-congres, dat een aantal wezenlijke wijzigingen wil aanbrengen,

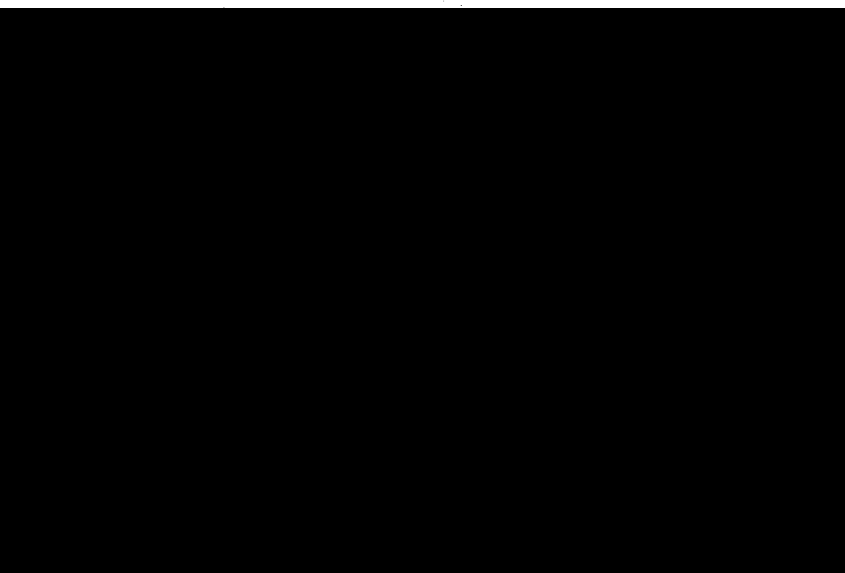
wordt gedwongen te kiezen tussen D'66 en de eigen overtuiging, waarop de socialisten aan het eerste de voorkeur geven. J. J. Vis geeft in zijn 'Kabinetsformatie 1973' het volgende verslag:

'Op 13 september kwamen PvdA, D'66 en PPR met het ontwerp van het gemeenschappelijke verkiezingsprogramma, onder de titel 'Keerpunt '72'. Uit het stuk bleken weliswaar een aantal forse meningsverschillen tussen de drie partijen, (zoals over de buitenlandse politiek en over de defensie) maar het verlangen om er uit te komen leek te overheersen. Geen van de partijen vertoonde een neiging om met een eigen programma te komen. De fractieleiders van de drie confessionele partijen lieten weten in Keerpunt '72 geen belemmering voor een gesprek te zien. Zij constateerden overigens wel duidelijke programatische verschillen tussen de beide combinaties.

Op drie afzonderlijke congressen, maar volgens een gemeenschappelijke besluitvormingsprocedure, stelden de drie progressieve partijen op 6 en 7 oktober hun verkiezingsprogramma's vast. Het waren dagen die politiek Nederland zich nog lang zou herinneren, want het congres van de PvdA, bijeen in het Haagse congresgebouw, amendeerde het concept-programma van de progressieve drie met een opmerkelijk aantal radicale punten. Zo stelde een meerderheid van het congres voor het totale huurwoningenbestand te socialiseren, evenals de banken, verzekeringsinstellingen en basis-industrieën, alsmede de uitgaven voor ontwikkelingshulp te verhogen van 1,5 procent van het nationaal inkomen tot twee procent. De grootste veranderingen voltrokken zich echter in de paragrafen over de defensiepolitiek en de NAVO. Nederland zou de kernwapens eenzijdig van het grondgebied moeten verwijderen, de NAVO zou moeten verklaren nooit als eerste kernwapens te zullen gebruiken en Nederland zou zijn NAVO-lidmaatschap afhankelijk moeten stellen van de voorwaarde dat de verdragsorganisatie binnen vier jaar zou moeten voldoen aan een aantal eisen, zoals uitstoting van dictatoriale regimes. De partijleiding, fractievoorzitter Den Uyl en een aantal leden van de Tweede-Kamerfractie, verklaarden zich tegen deze punten maar wisten het congres niet van aanvaardig af te houden. Op de avond van de zesde oktober was de progressieve combinatie ernstig ondergraven. D'66 zou fundamentele bezwaren tegen deze punten opperen – dat stond wel vast.

In de nacht van 6 op 7 oktober werd echter in een slopende bijeenkomst van

*De drie hoofdpersonen,
verantwoordelijk voor het
tot stand komen van het
Progressief Akkoord: Den
Uyl, Van Mierlo, en
De Gaay Fortman.
(Foto: ANP)*

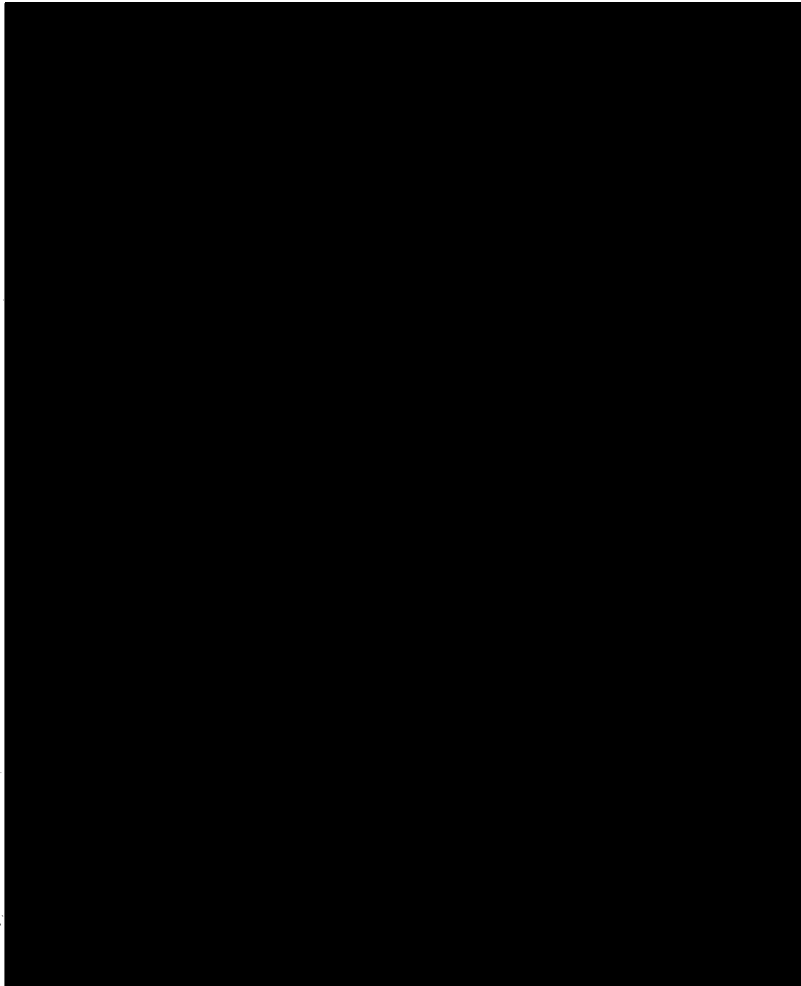
delegaties van de drie partijen een reeks compromissen opgesteld die grote overeenkomst vertoonde met het oorspronkelijke ontwerpprogramma. Dat was logisch want de delegaties bestonden voor een groot deel uit dezelfde politici die enkele weken tevoren het oorspronkelijke concept hadden opgesteld. Verrassender was dat het congres van de PvdA de volgende dag zonder veel bezwaren akkoord ging met de compromisvoorstellen. De ruk naar links bleek een kortstondige rukwind te zijn – het congres gaf de voorkeur aan voortzetting van de samenwerking met D'66 boven handhaving van een aantal eigen punten. De rol van de PPR, qua politieke opstelling in een aantal opzichten nog wat radicaler dan de meerderheid van het PvdA-congres, was betrekkelijk ondergeschikt. De partij bezette in de Tweede Kamer toen nog slechts twee zetels en gedroeg zich dienovereenkomstig. Ook de binnenlandse punten werden grotendeels 'teruggedraaid': geen socialisatie van huurwoningen, banken, verzekeringen en basisindustrieën. Ook de paragraaf ontwikkelingshulp werd weer in de oorspronkelijke versie teruggebracht: anderhalf procent van het nationaal inkomen per jaar.'

*(J. J. Vis,
kabinetsformatie 1973,
Utrecht/Antwerpen)*

Het grote gewicht dat D'66 bij de progressieve samenwerking in de schaal legt, krijgt echter nauwelijks aandacht in de verkiezingscampagne.

Eenzijdig valt er niet aan te ontkomen dat de kiezer de progres-

*Tijdens het congres in
Utrecht is Hans van
Mierlo gekozen tot
lijsttrekker. (Foto: ANP)*

sieve samenwerking gelijkstelt met de PvdA, die immers op haar eentje meer dan drie keer zo groot is dan de twee andere partijen te zamen. Vooral de VVD hamert erop dat D'66 slechts een bijwagenvunctie vervult om zo de 'socialistenangst' tegen D'66 op te roepen en de liberale kiezers op het eigen, conservatieve, spoor te krijgen.

Anderzijds benadrukt ook D'66 zelf, uit politiek 'amateurisme' en wellicht overdreven loyaliteit aan de progressieve samenwerking, het eigen profiel niet te sterk tegenover de kiezer. Hierdoor slaagt zij er niet in het beeld over te brengen van de 'ideeënlocomotief'-D'66, die de grote progressieve trein naar het verlangde vernieuwingsdoel trekt. Tenslotte speelt ook mee dat de interne tegenstellingen binnen D'66 zo hoog zijn opgelopen dat de partij naar buiten toe veel aan overtuigingskracht heeft ingeboet. Op het in oktober gehouden D'66-congres blijkt deze verdeeldheid opnieuw en komt duidelijk naar voren bij de verkiezing van de lijstaanvoerder. Voor het eerst krijgt Hans van Mierlo een tegenkandidaat in de persoon van Anneke Goudsmit, die er in slaagt meer dan een derde van de stemmen te verwerven.

Na een opnieuw mislukte poging van de progressieve drie om met de confessionele partijen voor de verkiezingen tot bindende afspraken te komen, begint de verkiezingscampagne. J. J. Vis geeft in zijn hierboven genoemde boek het volgende beeld:

'De verkiezingscampagne had een ongewoon karakter. De belangstelling steeg snel en werd veel groter dan men aanvankelijk had verwacht. Vooral de grote groep jeugdige kiezers (de achttienjarigen mochten voor het eerst naar de stembus) toonde zich zeer geïnteresseerd. Dat gaf aan de campagne een karakter dat men in geen jaren had meegemaakt. Vooral de jonge lijsttrekkers Wiegel en De Gaay Fortman trokken volle zalen. Van Mierlo, die tijdens de twee vorige verkiezingen sterk in de aandacht had gestaan, kreeg weinig attentie ook al omdat hij (te) laat zijn intrede in de campagne deed.

De lijsttrekker van PPR, Bas de Gaay Fortman, trok vermoedelijk samen met Wiegel de meeste jonge kiezers. Hij voerde een geïmproviseerde campagne die veel leek op het soort campagne dat D'66 in 1967 en 1971 had gevoerd. De jonge lijsttrekker trok veel publiciteit met een aantal stunts - een nacht slapen in een sloopwoning - en liet zich niet zoveel gelegen liggen aan de progressieve samenwerking.

De polarisatie trok diepe sporen in de campagne. Na een paar weken beheersten vier politici het verkiezingsbeeld: aan de rechterkant Wiegel en Biesheuvel, aan de linkerkant De Gaay Fortman en Den Uyl. Gematigder figuren als Van Mierlo, Andriessen en Drees raakten snel op de achtergrond. Het waren de voortekenen van de sensationele verkiezingsuitslag, die overigens door geen van acht politieke enquêtes die sinds juni waren gehouden, werd voorspeld.

Op 29 november kwam de grote sensatie uit de stembus:

De PvdA	steeg van	39 zetels in 1971 naar	43 zetels
De VVD	steeg van	16 zetels in 1971 naar	22 zetels
De PPR	steeg van	2 zetels in 1971 naar	7 zetels
De ARP	steeg van	13 zetels in 1971 naar	14 zetels

IMPASSE (1971-1972)

De CPN	steeg van	6 zetels in 1971 naar	7 zetels
De BP	steeg van	1 zetel in 1971 naar	3 zetels
De KVP	zakte van	35 zetels in 1971 naar	27 zetels
D'66	zakte van	11 zetels in 1971 naar	6 zetels
De CHU	zakte van	10 zetels in 1971 naar	7 zetels
DS'70	zakte van	8 zetels in 1971 naar	6 zetels

De Nederlandse Middenstandspartij, die voor de verkiezingen twee zetels bezette (eigenlijk 1 want interne partijruzies leidden al snel tot een fractiesplitsing waarna het lid De Jong als onafhankelijke zitting had), verdween geheel uit de Kamer. De Rooms Katholieke Partij Nederland haalde 1 zetel. De overige partijen bleven gelijk: SGP (3 zetels), PSP (2 zetels), GPV (2 zetels).

Het is moeilijk na te gaan wat de kiezers tot deze aardverschuiving heeft bewogen. Toch liggen twee factoren voor de hand: de verjonging van het kiezerskorps en de deconfessionalisering. Deze twee factoren zijn vermoedelijk in sterke mate cumulatief, ze compenseren elkaar niet. De geboortegolf en de ontzuiling kwamen samen in de stembussen, sterker dan in 1967 het geval was en sterker dan in 1971.

Uit de enquêtes die drs. Marcel van Dam op de verkiezingsavond via de tv presenteerde, bleek overduidelijk welke grote rol de jonge kiezers hebben gespeeld. De PvdA haalde ruim 22% uit deze nieuwe voorraad - minder dan de PvdA op grond van haar aandeel op de totale kiezersmarkt toekwam. Maar de VVD haalde veel meer jonge kiezers weg dan overeenstemde met haar totale percentage. Bijna 18% van hen stemde op Wiegel. Relatief nog veel beter bij de jonge kiezers lag de partij van Bas de Gaay Fortman: ruim 15% van de jonge kiezers tekende voor de PPR, terwijl het aandeel op de totale kiezersmarkt voor deze partij slechts 4,8% bedroeg. Bij de verkiezingen in 1971 haalde de PPR nog maar 4% bij de jonge kiezers. Een jeugdige lijsttrekker is een belangrijke trekpleister voor de jeugd. De partijpolitieke opstelling van de PPR was in 1972 niet anders dan in 1971.

Hoe slecht het de politicus vergaat die de greep op de jeugd verliest leerde Van Mierlo. In 1971 haalde D'66 nog 14% bij de jonge kiezers, in 1972 nog geen 6%.

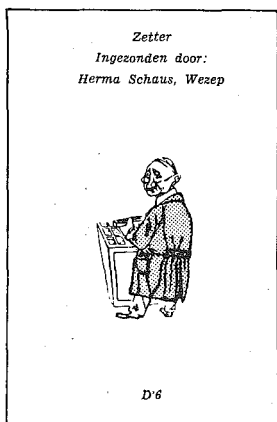
(J. J. Vis,
kabinetsformatie 1973)

(VN, 9/12/1972,
Democraat. febr. 1973)

Het nuchtere commentaar van de Democraat op de verkiezingsuitslag. (Democraat, febr. 1973)

TJA, HET KAN VERKEREN

*Maar tussen droom en daad
staan wetten in de weg en praktische bezwaren
en ook uw keus, die niemand kan verklaren
maar die beslist, wanneer u stemmen gaat.*
(vrij naar Elsschot)

Hoofdstuk 6: Crisis (1972-1974)

Voortbestaan van D'66 noodzakelijk?

De klap komt hard aan. Met enige achteruitgang was weliswaar rekening gehouden (Van Mierlo verwachtte een verlies van drie zetels), maar dat de kiezers het 'bijwagen'-beeld en de openlijke onenigheid in de partij zo streng zouden afstraffen, was bepaald niet door iedereen voorzien.

Een bescheiden uittocht van ontevreden en vindt vervolgens plaats.

In de top van de partij wordt de nederlaag echter niet als vernietigend beschouwd:

'De politieke partij Democraten '66 kampt niet met een verkiezingskater, wel met 'verwarring en een grote dadendrang'. Deze omschrijving van D'66 voorzitter Ruby van der Scheer is niet uit de lucht gegrepen. Verwarring, omdat de tol van vijf Kamerzetels verlies voor de progressieve samenwerking hoger was, dan zelfs de grootste pessimisten in de partij taxeerden.

'De grote dadendrang' dwarrelt 's morgens met de post naar binnen. Talloze brieven van afdelingsbesturen, D'66-raadsleden en gewone leden met suggesties tot de wederopbouw van een partij, die zelf nog niet wéét of de hele achterban dat wel wil.

Ruby van der Scheer ziet het allemaal niet zo somber in: 'Ik heb het gevoel – door de vele reacties die ik krijg – dat alle handen jeuken om aan de slag te gaan. Mensen bellen, sturen concepten en vragen of het bruikbaar is. Veel reacties komen namens afdelingen binnen. We moeten gaan kijken naar wat bruikbaar is. Het antwoord op de vraag wat het fundamentele bestaansrecht van D'66 is moet door de hele partij worden gedragen.'

*(Haagsche Courant,
3 dec. 1972)*

Degenen die de moed dreigen te verliezen steekt de Haagse Post een hart onder de riem. Op grond van een analyse van de politieke situatie stelt het blad dat D'66 nog een wezenlijke taak te vervullen heeft:

'De progressieve drie hebben gewonnen, maar nog te weinig om een gat in een zacht pakje boter te trappen, laat staan om een regering te vormen. En de partijen, die overduidelijk als winnaars uit de stembus zijn gekomen, belichamen een aanpak van de politiek, die ons weinig sympathiek is.

Want hoever de PPR en de VVD programmatisch ook van elkaar af staan, Wiegel en De Gaay Fortman hadden althans in deze campagne niet alleen gemeen dat ze jong ogen, maar vooral dat ze meer een beroep doen op emoties dan op het verstand van de kiezer.

Daarom ook moet D'66 geen gevolg geven aan het défaitisme van sommige Democraten, die op woensdagavond 29 november het parool wilden uitgeven: Opheffen maar. D'66 heeft het Nederlandse volk beloofd, dat de partij weer zou verdwijnen als de sanering van de Nederlandse politiek voltooid zou zijn. Zover is het nog niet, al zijn we lekker op weg. Maar voorlopig is de activiteit van de Democraten hoogst noodzakelijk om de politieke tweedeling in ons land te verwezenlijken.

D'66 heeft, door vermoeidheid of door overmaat aan loyaliteit, in deze campagne schromelijk verzuimd een eigen facie te vertonen. Dat hééft de partij wel – ze kan (citaat van het uit het parlement getuimelde Kamerlid Nypels) het

'groene hart van de progressieve drie' zijn – maar in de afgelopen maanden is ze hart noch hoofd geweest. Ze heeft de afgelopen jaren, niet verblind door emoties, historie of ideologie, eerder dan andere partijen 't zicht op nieuwe problemen ontwikkeld en daarvoor vergaande, rationele oplossingen uitgewerkt. Daar moet ze mee doorgaan, om zodoende mee te helpen aan het vormen van een meerderheid van verstandige hervormers. Wat niet betekent *gematigde* hervormers; daar zijn de problemen te ernstig voor'.

(HP, 6/12/1972)

Terwijl Nederland moeizaam aan een nieuwe regering geholpen wordt (voor de ingewikkelde en vaak weinig verkwikkelijke gang van zaken hierbij zij verwezen naar het eerder geciteerde boek van J. J. Vis), bezint D'66 zich niet voor het eerst in haar korte bestaan over haar plaats en toekomst in de Nederlandse politiek:

'In Noordwijkerhout hebben de voormannen van het verslagen D'66 hun wonden gelikt en elkaar over en weer verwijten naar het hoofd geslingerd. Maar dankzij o.a. het bindend vermogen van oud-voorzitter G. Ringnalda, die de bijeenkomsten in Noordwijkerhout leidde, werd een nieuw geloof gevonden, waarvan de gespreksdeelnemers schertsend zeiden: *'Wij zijn van het Noordwijkerhoutje'*. Ringnalda maakte een analytisch verslag, waarin hij concludeert: *'D'66 is opgericht om partijvernieuwing en mentaliteitsverandering in de politiek dwingend aan de orde te stellen. Het proces is op gang gebracht. Het heeft zich zelfs sneller doorgezet dan aanvankelijk voor mogelijk werd gehouden. Maar juist daardoor is de politieke verwarring zo groot. Door die verwarring is het volstrekt onzeker welke kant de partijvernieuwing en de mentaliteitsverandering zullen uitgaan. Om hieraan mede richting te geven is het voortbestaan van D'66 gewenst. Er is geen reden om, nu wij de eerste fikse klap te incasseren hebben gekregen, het bijtje erbij neer te leggen. Wij D'66-ers dragen alle verantwoordelijkheid voor de huidige politieke chaos. Daarom willen wij blijven meewerken naar een oplossing hiervoor.'*

Ringnalda schetst vervolgens het dilemma, waarvoor D'66 staat in de vaststelling van twee feiten:

- a. D'66 blijft streven naar een meerderheidsregering en een vooruitstrevende volkspartij en in dat streven zijn de PvdA en de PPR althans voorlopig de aangewezen partners;
- b. D'66 moet er tegelijkertijd op gericht zijn het eigen profiel op markante wijze over het voetlicht te brengen.

Hans Gruijters, die een voornaam aandeel had in de Noordwijkerhoutse raadslagingen, lanceert deze week een eigen rapportje onder de titel 'Profileren en organiseren'. Hij spreekt over een onontkoombare spanning, waaraan D'66 onderhevig is. Gruijters: *'Als we nieuwe dingen willen bedenken, zullen we dat onafhankelijk moeten doen, want anders worden we maar door andermans dogma's en ideologie'tjes gehinderd in onze analyse en het trekken van conclusies. Maar als we eenmaal een programma hebben vastgesteld op basis van deze conclusies, als we weten welke kant we op willen, dan moeten we met anderen samenwerken om het te realiseren. Dat is de spanning waarin D'66 leeft.* Dat punt zal telkens, op elk congres, aan de orde komen. We moeten niet teveel naar de ene, maar ook niet teveel naar de andere kant overhellen. Want zodra je gaat zitten op je eigen gelijk, dan word je een soort PSP. Die heeft ook oplossingen en die zegt ook hoe het precies moet. Bij de PSP is dat roepen in de woestijn. Dat kun je in je eentje doen, maar als je die woestijn vruchtbaar wilt maken, als je wilt bevloeien om planten te krijgen, dan heb je anderen erbij nodig.'

(VN, 10/3/1973)

De twee hierboven genoemde uitgangspunten worden voor het in maart '73 te houden congres vervat in een resolutie, waarin alle fractieleden zich kunnen vinden. 'De strijd gaat door, de samenwerking gaat door, maar in die samenwerking moet meer ruimte zijn om D'66 herkenbaar te maken voor de kiezers', aldus vat Van Mierlo de inhoud samen. Het streven blijft gericht op de vorming van een progressieve volkspartij en het overleg tussen de drie progressieve fracties wordt voortgezet, maar het stemgedrag van D'66 zal bepaald worden aan de hand van het eigen programma en het regeerakkoord. Dit laatste zal slechts doorslaggevend zijn wanneer er een progressief kabinet komt. Van een oppositie-akkoord, zoals na de verkiezingen van '71, is dus geen sprake meer.

De behoefte aan meer herkenbaarheid komt op het in Breda gehouden congres duidelijk tot uiting. Om de eigen visie van D'66 op de politiek te benadrukken, wordt besloten het inmiddels als achterhaald beschouwde beleidsplan '71-'75 te vervangen door een nieuw basisprogram, waarin de 'Club-van-Rome-problematiek' en het advies van de Commissie-Mansholt verwerkt zullen moeten worden.

Van de meningsverschillen die op de vorige congressen zo duidelijk naar voren kwamen is in Breda weinig meer te bespeuren. Alleen bij de verkiezing van een nieuwe voorzitter komen wrovel en teleurstelling over de verloren verkiezingen naar boven. De zittende voorzitter Ruby van Essen moet het veld ruimen voor het Noordhollandse Staten-lid Jan ten Brink, de voorman van de groepering die de eigen politieke stellingname van D'66 meer aandacht wil geven. Het politieke gewicht van deze troonswisseling is echter beperkt: onder grote ovaties wordt Ruby van Essen vervolgens als vice-voorzitter het hoofdbestuur weer binnengehaald. Aldus zijn de gelederen gesloten en kunnen hoofdbestuur en werkgroepen aan de slag in de hoop dat het verloren terrein weer herwonnen kan worden.

De formatie van het kabinet Den Uyl

Begin mei '73 is Nederland na een formatie met de record-duur van 164 dagen voorzien van een progressief kabinet:

'Als oorzaak van de lange duur werd veelvuldig het besluit van de drie progressieve partijen aangewezen om niet na de verkiezingen in coalitie-onderhandelingen te treden met partijen, waarmee niet voor de verkiezingen overeenstemming was bereikt. Hun programma, Keerpunt '72, was daardoor 'onaantastbaar' en 'gefixeerd' geworden. Aangezien de drie progressieve partijen over 56 van de 150 TK-zetels beschikten, was steun uit andere partijen - m.n. de christen-democratische - nodig voor een linkse regering. De christen-democraten wilden deze steun slechts geven, indien er op basis van 'gelijkwaardigheid' en 'wederkerigheid' over programmatische zaken en de personele bezetting van het kabinet gesproken kon worden.

Om twee redenen was de positie van de christen-democraten echter een zwakke.

In de eerste plaats waren zij hun machtspositie in de Nederlandse politiek kwijtgeraakt. Nog in 1967 hadden KVP, ARP en CHU in de Tweede Kamer 69 van de 150 zetels; in 1972 was dit aantal gedaald tot 48. Tot en met 1967 was het vanzelfsprekend, dat de christen-democratische partijen regeerden; zij bepaalden of er met links dan wel met rechts werd geregeerd. In 1971 was dat al moeilijker geworden. Toen was hun zetelaantal gedaald tot 58 en de steun van het nieuw opgetreden DS'70 was nodig om een rechtse meerderheid te creëren.

Na de verkiezingen van 1972 hadden de christen-democraten hun vrije keuze tussen links en rechts – en daarmee hun machtspositie – verloren. Een coalitie met de VVD zou een minderheidsregering opleveren, steunend op 70 kamerzetels; zou men DS'70 er bij betrekken, dan kwam men op de krappe meerderheid van 76 zetels. Er was echter geen enkele reden om aan te nemen, dat een dergelijke meerderheid minder aan interne spanningen zou lijden, dan in de periode Biesheuvel het geval was geweest, vooral ook omdat in christen-democratische kring velen een dergelijke combinatie niet van harte, of in het geheel niet, wilden ondersteunen.

Daarin lag nl. de tweede reden voor de zwakke positie van de christen-democraten – zij zijn onderling zeer verdeeld, zoals tijdens de kabinetsformatie duidelijk gebleken is. De CH-TK-fractie viel af als partner voor een linkse regering en de AR-fractie viel uiteen in twee vrijwel even omvangrijke groepen van voor- en tegenstanders van het kabinet-Den Uyl.

Door het slinken van hun omvang vormden de christen-democraten niet langer het vanzelfsprekende zwaartepunt in elke regeringscombinatie; zij moesten, nu zij hun machtspositie in het parlement verloren hadden, ook hun machtspositie in het regeringscentrum ontruimen. Al zijn aan de combinatie van PvdA, PPR en D'66 interne wrijvingen ook niet vreemd, niettemin stond met deze groeperingen een homogeen blok gereed om de positie van de christen-democraten als zwaartepunt van de regering over te nemen.

Formateur Burger deed een poging een links kabinet te vormen, aangevuld met christen-democraten, op basis van het linkse programma en het christen-democratische programma 'voor zover daarmee niet in strijd'. Hij slaagde daar bijna in, maar helemaal kreeg hij de christen-democraten toch niet over de drempel. Op 4 april gaf hij zijn opdracht terug.

De informateurs Van Agt en Albeda brachten de oplossing. Zij kregen van de progressieven de concessie los, dat het in de formatie-Burger geactualiseerde Keerpunt van de progressieve drie en het eveneens tijdens de formatie-Burger opgestelde Program op hoofdzaken van de christen-democraten op nevenge-schikte wijze grondslag voor het kabinet zouden vormen.

*(Keesings Historisch
Archief, 18/5/1973)*

Het is Hans van Mierlo geweest, die de aanzet voor deze oplossing gegeven had, waarmee eindelijk de weg werd vrijgemaakt voor de eerste progressieve regering sinds 1966.

Maar ook om andere redenen kan D'66 tevreden zijn met het nieuwe kabinet. Het feit dat ook AR- en KVP-ministers er zitting in hebben, lijkt de voorbode van een oversteek van progressieve confessionelen naar de toekomstige progressieve volkspartij, vooral ook omdat de overwegend conservatieve CHU nu in de oppositie is beland.

Vanwege de verkiezingsnederlaag kan D'66 slechts één ministerszetel verwerven: Hans Gruijters wordt de nieuwe bewindshoofd op volkshuisvesting en ruimtelijke ordening. Daarnaast zijn D'66 drie staatssecretariaten toebedeeld; die van buiten-

landse zaken (Laurens-Jan Brinkhorst), financiën (Aar de Goede) en justitie. Anneke Goudsmit die voor deze post was voorgedragen, bedankt uiteindelijk voor de eer. In haar ogen krijgt zij van de minister (Van Agt) onvoldoende garanties voor de uitvoering van een aantal voor D'66 zeer belangrijke punten, o.a. wat betreft de abortus-wetgeving – de 'Bloemenhove-affaire' zal haar later in het gelijk stellen –. Jan Glastra van Loon wordt tenslotte de D'66-staatssecretaris voor justitie.

De intensieve bemoeienissen van Van Mierlo met de formatie hebben echter ook een schaduwzijde: het is hem vaak onmogelijk geweest het noodzakelijke contact met zijn fractiegenoten te onderhouden, wat een zekere vervreemding teweeg brengt. Te zamen met nog wat oud hartzeer uit de tijd van de politiek-strategische meningsverschillen maakt dit dat de samenwerking in de fractie nogal wat te lijden heeft. Al met al leidt dit in juni '73 tot het besluit dat Van Mierlo als fractievoorzitter zal aftreden en opgevolgd zal worden door Jan Terlouw. Hoewel deze wisseling van de wacht geen uiting is van een fundamentele koerswijziging, betekent zij toch een ondersteuning van het streven naar een duidelijker eigen stellingname van D'66. De afgestreden fractievoorzitter (die overigens wel kamerlid blijft) is immers door de ontwikkelingen van de laatste jaren bijna vanzelfsprekend geïdentificeerd met de nauwe progressieve samenwerking, terwijl zijn opvolger meer de nadruk legt op het eigen karakter van D'66.

Het einde van de progressieve volkspartij

Kort na deze wisseling van de wacht maken ontwikkelingen buiten D'66 echter een voortijdig eind aan de discussie over de progressieve volkspartij. De congressen van PPR en PvdA besluiten namelijk in september 1973 de vorming van de nieuwe partij in de ijskast te zetten. Nu de buit binnen is – flinke winst bij de verkiezingen, een progressief kabinet en Den Uyl in het Catshuis – blijkt de bereidheid bij PvdA en PPR om de eigen partij te laten ontploffen als sneeuw voor de zon verdwenen:

'Het congres van de Partij van de Arbeid heeft zich gisteren kritisch opgesteld tegenover haar zusterpartijen in de progressieve concentratie, de PPR en D'66. Het congres liet de huidige samenwerking echter onverlet. Tegen middernacht gingen de afgevaardigden met 5470 tegen 4648 stemmen akkoord met een Gronings voorstel om de samenwerking te laten zoals zij is. Dat wil zeggen: slechts overleg tussen de partijtoppen. Het voorstel van het partijbestuur om de huidige samenwerking om te zetten in een federatie was daarmee van de baan. Duidelijk is, dat de socialisten voorlopig weinig voelen voor de oprichting van een grote progressieve volkspartij, waarin links Nederland tenslotte gebundeld moet worden. De drie progressieve partijen spraken in 1971 en 1972 af samen naar de vorming van zo'n partij te streven.

Vooral in de linkervleugel van de PvdA bleek de progressieve volkspartij weinig populair. De erfgenamen van Nieuw Links vrezen, dat zo'n partij niet socialistisch zal zijn. 'Een partij met nog minder socialisme in de pap dan de

huidige PvdA hoeft van mij niet', riep één der afgevaardigden.

De tegenstanders van verdergaande samenwerking met PPR en D'66 hadden de wind in de zeilen vanwege recente uitlatingen van PPR-voorzitter Wouter van Dam. Hij liet weten weinig voor een federatie, laat staan een nieuwe partij, te voelen, omdat de partijen bij afzonderlijk optreden mogelijk meer kiezers zullen trekken.

Met andere woorden: de PPR geeft de voorkeur aan het eigen gezicht. Per slot van rekening sprong de partij bij de verkiezingen van november vorig jaar van twee op zeven zetels.

De opstelling van de radikalen bleek, zoals te verwachten, tegen het zere been van menige PvdA-afgevaardigde. 'Wij zijn geen loopse teef die achter onwillige honden aan draaft,' riep een vertegenwoordiger uit de provincie Groningen.

Anti-gevoelens kwamen ook tot uiting jegens D'66, waarin de linkervleugel van de PvdA vooral een partij van burgerheren ziet. Het D'66-bestuur liet onlangs weten niet geïnteresseerd te zijn in een federatie. De Democraten zien meer in een snelle oprichting van een progressieve volkspartij, die openstaat voor allen.'

(Volkskrant: 18/9/1973)

Al met al verkeert D'66 eind 1973 min of meer in een politiek vacuüm: het 'wenkend perspectief' van de progressieve volkspartij is weggevallen, een nieuw programma is nog niet opgesteld en de partij heeft net een nieuwe politieke leider gekregen, die nog de nodige bekendheid moet krijgen. Voor de buitenwacht beschikt D'66 daardoor nauwelijks meer over enige werfkracht. Bij tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen die in oktober '73 in Zaanstad en Amersfoort gehouden worden komt de partij nog gehavender uit de strijd dan in november '72 en daalt ten opzichte van dat jaar in Zaanstad van 5,2 naar 1,3% en in Amersfoort van 4,3 naar 2,5%. D'66 blijkt daarbij ook het voornaamste slachtoffer van de polarisatie die zich al bij de kamerverkiezingen gemanifesteerd had en zich nu doorzet. Haar genuanceerde benaderingswijze wordt vermalen in de strijd tussen Wiegels en Den Uyl. Uit verschillende enquêtes blijkt bovendien overduidelijk dat de neergang geen plaatselijk verschijnsel is, maar dat ook landelijk voor een sterk dalende aanhang gevreesd moet worden.

In sommige plaatsen verliest men nu alle moed. Zo besluit de vier man sterke Rotterdamse raadsfractie dat de kansen om met een vertegenwoordiging van voldoende omvang in de nieuwe raad te komen zo miniem zijn, dat zij van deelname aan de komende verkiezingen afziet.

Het is dan ook in een verre van opgewekte stemming dat eind november '73 het congres in Utrecht bijeenkomt. Sommigen zijn van mening dat 'het experiment-D'66' nu als mislukt beschouwd moet worden. De partij doet er in hun ogen beter aan te verdwijnen, aangezien het nooit de bedoeling is geweest om D'66 als de zoveelste splinter in de Nederlandse politiek te laten voortsukkel.

Uit de rede die de nieuwe fractievoorzitter op het congres houdt blijkt dat hij deze mening bepaald niet deelt:

'Ik som op wat sinds 1966 is bereikt, mede, soms grotendeels door, ons.

a. Bestuurders zijn gemakkelijker bereikbaar geworden voor actiegroepen en burgers zonder relaties.

Openbaarheid van bestuur komt nu voor.

Het begrip openheid wordt niet meer weggelachen.

b. Er is een begin van democratisering, in bedrijfsleven, opleidingsinstituten, universiteiten, e.d.

c. Het milieuprobleem is herkend, de industriële groei is in discussie, het belang van meerjarenplanning wordt ingezien.

d. Verschillen in politieke opvattingen zijn duidelijker geworden.

e. Er is een kabinet dat Keerpunt als belangrijk uitgangspunt hanteert en in Keerpunt zitten een heleboel van onze wensen en ideeën.

Er is dus best iets bereikt. We zijn er niet voor niets geweest. Electoraal zitten we echter slecht. Wat doen we nu? Wegwezen?

Mijn antwoord is: om de dooie dood niet. Dat is mogelijkheid één. En ik vind dat we hem moeten verwerpen. Ik zal u zeggen waarom ik dat vind.

D'66 heeft altijd gezegd het eeuwige leven niet voor zichzelf te wensen. Maar dat betekent niet dat we onze ondogmatische aanpak, onze monomane drang tot democratiseren, ons zoeken naar persóónsgerichte oplossingen wilden opgeven. Het betekende dat we bereid waren deze mentaliteit, deze benadering, over te hevelen naar een groter verband, naar een grote progressieve volkspartij (P.V.P.), waarin het een belangrijke stroming zou zijn.

Zo'n P.V.P. komt er voorlopig niet. Het congres van de P.P.R. en het congres van de P.v.d.A. hebben hem voorlopig in de ijskast gezet. Dat is hun goed recht. Het moet mogelijk zijn om op genomen beslissingen terug te komen.

Maar het heeft wel consequenties voor D'66. Want het enige directe alternatief voor de verloren P.V.P. zou voor onze partij zijn: opgaan in de PvdA.

Dat alternatief is onaanvaardbaar.

De PvdA is landelijk een goede bondgenoot voor een progressief beleid, maar lokaal vaak te conservatief, historisch nog te sterk gericht op een bepaalde groep, zit voor een krachtig milieubeheer vooral in gemeenten en provincies vaak nog te vastgebakken in de oude patronen van werkgelegenheid en industriële expansie. De PvdA heeft belangrijke minderheden en soms zelfs meerderheden die persoonlijke verantwoordelijkheid t.o.v. centralistische maatregelen onderwaarderen, heeft in het algemeen niet dezelfde opvattingen over de participatiemaatschappij als wij.

U begrijpt mij goed. Ik zeg deze dingen niet uit nijd tegen de PvdA. Integendeel. Juist omdat we veel gemeen hebben, juist omdat we programmatisch het dichtst bij elkaar staan, is het nodig de verschillen met deze partij aan te geven. Over het verschil tussen ons en de VVD hoef ik niet uit te weiden. Als de heer Wiegel twee zinnen heeft uitgesproken kan een kind van zes dat verschil al aangeven, of hoe oud moet een kind zijn om het woord portemonnaie te kennen.

Wat is nu de tweede mogelijkheid?

Die is niet: gewoon doorgaan zonder iets te veranderen. Want er is buiten ons iets veranderd. Het perspectief van de PVP is voorlopig van de baan, en de kiezers hebben te kennen gegeven dat D'66 zijn eigen politieke opvattingen minder zorgvuldig verborgen moet houden, wil men op ons stemmen.

Daarom zie ik als tweede, en feitelijk enige, mogelijkheid dat wij, zelfbewuster dan voorheen, onze eigen plaats in het politieke krachtenveld afbakenen. Die plaats is er. We nemen hem al lang in, maar we hebben het zelden durven uitspreken. Je wordt er namelijk zo echt een partij van en dat strijdt met onze hunkering naar de beweging.

Toch valt er niet aan te ontkomen. Het kindje kan niet altijd schone verwachtingen blijven wekken door te bewegen in de moederschoot. Eéns moet het op eigen benen gaan staan.

Een niet-socialistische, progressieve partij, dat zijn we. Je kunt proberen er een naam aan te geven, bij voorbeeld sociaal-liberale partij, maar deze woorden zijn zo beladen dat ik de voorkeur geef aan de naam die we hebben: Democraten. Daarin weerspiegelt zich onze diepste drijfveer: democratie. Ik ben me ervan bewust dat deze opvatting, dat D'66 zijn eigen, niet socialistische progressieve plaats moet opeisen in het politieke krachtenveld, door verschillende mensen zal worden uitgelegd als een ruk naar het midden. Zij menen dat progressief identiek is met socialistisch.

Dat zal me dan een zorg zijn. Ik heb de laatste tijd heel wat snierende opmerkingen gehoord over D'66, met de strekking dat we niet progressief genoeg zouden zijn. Als je analyseert waar het om gaat zijn er dikwijls centralistische maatregelen in het geding of het gaat er om dat we geen uitspraken willen onderschrijven die niet hard te maken zijn.

Ik hoor het nooit als het democratisering betreft, of mondigheid van de burger, of beheer van de aarde.

Het soort progressiviteit dat betekent een afbouw van de individualiteit of heel flink zijn met woorden, kun je van me houden. Progressiviteit die alleen de functie heeft om te tonen hoe progressief je bent, houdt vernieuwing waar die nodig en mogelijk is, alleen maar tegen.'

*(Congresrede Terlouw:
Utrecht: 24/4/1973)*

Opnieuw beginnen

De woorden van Terlouw steken het congres een hart onder de riem. Een resolutie, waarin Terlouws standpunt is vastgelegd, krijgt vrijwel unanieme steun. De op grond van de Bredase resolutie aan het congres voorgelegde aanzet voor het nieuwe basisprogram zal nu verder worden uitgewerkt en aan een volgend congres worden voorgelegd.

De Volkskrant geeft het volgende commentaar:

'De mogelijkheid van een grote progressieve partij is dit weekeinde officieel als een voorshands niet te verwezenlijken ideaal afgeschreven. Het Partij van de Arbeid-congres begon daar al eerder mee. Dat bleek zelfs niets voor enigerlei federatieve samenwerking tussen de progressieve drie te voelen. Zaterdag volgden PPR en D'66. Ook zij legden, evenals de Partij van de Arbeid, weer de nadruk op het 'eigen gezicht'.

Bij de PPR waren het vooral pioniers van het eerste uur die zich herinnerden, dat zij met die ene grote progressieve partij toch een belangrijk stuk partijvernieuwing wilden verwezenlijken. De huidige PPR is echter de partij van Bas de Gaay Fortman die ineens als 'radicale voorhoede-partij' de wind in de zeilen kreeg. De uitslagen van de onlangs gehouden plaatselijke verkiezingen in Zaanstad en Amersfoort waren iets minder gunstig voor de PPR. Maar op het congres van de radicalen overheerste toch nog onverminderd het behaaglijke gevoel, dat het zo met het eigen gezicht wel goed gaat en dat het al te veel gevraagd zou zijn om dat in een groot progressief geheel te laten verdwijnen.

Koesterde de PPR het eigen gezicht uit weelde, D'66 deed dat uit nood. Van de progressieve drie is D'66 de partij geweest, die de vlag van de ene grote progressieve partij het langst omhoog heeft gehouden. Ook de democraten hebben die nu echter, als gevolg van de houding van de PvdA en PPR, noodgedwongen moeten strijken. Zij deden dat te meer met spijt, omdat D'66, in tegenstelling tot de PPR, allermindst reden heeft om zich behaaglijk te voelen. De democraten zijn de laatste tijd zozeer in de vernieling geraakt, dat het nu uiteindelijk zelfs om de moeilijke keus tussen opheffen of opnieuw beginnen ging. De overgrote meerderheid van het D'66-congres bleek voor doorgaan te voelen, maar dan ook weer met een eigen gezicht.

Dat eigen gezicht van D'66 zal, volgens Jan Terlouw - die het als de nieuwe

leider op dit congres overtuigend maakte – dat van een niet-socialistische progressieve partij moeten zijn. Of daar een markt voor is, zal in de naaste toekomst moeten blijken. De D'66-kiezers zullen mensen moeten zijn, die zich vooral getrokken voelen door de gedachte van de participatiemaatschappij. Niet elk progressief beleid geeft de garantie, dat er iets wezenlijks met de machtsstructuren zal veranderen. Als het enkel om verplaatsing van macht naar het staatscollectief zou gaan, staat de burger nog even onmachtig als nu. Een partij als D'66, die dat wil voorkomen en sterk de nadruk wil leggen op de inspraak en de medezeggenschap van de burger, zou bij de vormgeving van een progressief beleid zeker nuttig en belangrijk werk kunnen doen.'

(Volkscrant: 26/11/1973)

De belangrijke rol die de Volkscrant D'66 toekent, wordt echter bemoeilijkt door het feit dat, ondanks de eenstemmigheid die de partij nu vertoont, vele opzeggingen de gelederen behoorlijk blijven uitdunnen. Hier en daar zijn zelfs hele plaatselijke afdelingen ter ziele gegaan of overgestapt naar andere groepingen. Daarbij komt nog dat de partijfinanciën, ondanks enkele reddingsoperaties, er nog steeds beroerd voor staan. Al met al verloopt de programmatische come-back minder voorspoedig dan gewenst, zoals blijkt uit de stukken voor het congres van maart '74 dat in Tiel gehouden wordt:

'Nu was sinds de totstandkoming van het beleidsplan de programmatische activiteit binnen de partij praktisch tot het nulpunt gedaald en dat was een bedenkelijke situatie voor een partij als D'66. Het is dan ook een goede zaak geweest dat tijdens het congres in Breda werd besloten de programmatische activiteiten weer op gang te brengen.

Hoewel in eerste instantie werd beslist dat men in november 1973 resultaten wilde zien, is men er later mee akkoord gegaan dat het maart 1974 werd. Wel wilde men al in november 1973 kunnen discussiëren over uitgangspunten en doelstellingen.

Uiteraard was het zeer begrijpelijk dat men terwille van het 'eigen gezicht' snel met een nieuw programma wilde komen; erkend moet echter worden dat het betreffende besluit niet van realiteitszin getuigde. Een programma schrijft men nu eenmaal niet van de ene op de andere dag; zeker niet als het merendeel van de landelijke werkgroepen niet meer goed funktioneert. Een tijdsbestek van acht maanden (waarbinnen ook nog de zomervakantie valt) is toch te kort gebleken om een volledig uitgebalanceerd programma te produceren.

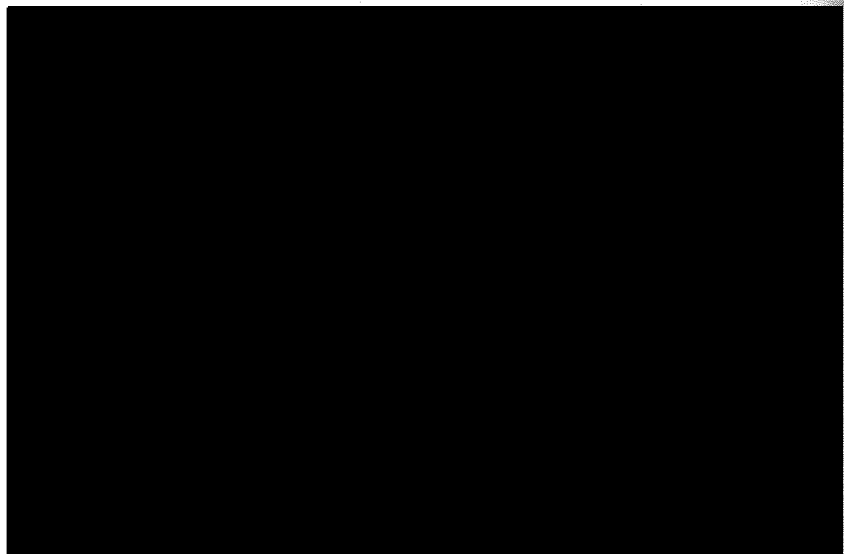
Het hoofdbestuur en de programmacommissie zijn er na veel moeite weliswaar in geslaagd een groot aantal werkgroepen opnieuw te activeren, maar de tijd is toch wel te kort geweest om uitgebreide discussies binnen de partij te laten plaatsvinden over het gebodene. Eigenlijk mogen werkgroepen alléén geen programma tot stand brengen: ze kunnen wel ideeën aandragen, maar geen politiek gezicht bepalen voor een partij. Dit kan alleen gebeuren door de leden zelf in de afdelingen en de regio's.

Het voorgaande betekent overigens niet dat de pogingen om D'66 programatisch weer tot leven te brengen volledig zijn mislukt. Het is verheugend te constateren dat in eigen kring het besef is teruggekeerd, dat de denkbeelden van D'66 wel degelijk bestaansrecht hebben en nu eigenlijk nog meer dan vroeger. Aan de andere kant moeten we constateren dat de constellatie nog ontbreekt om een programma te lanceren van hetzelfde niveau en gezag als het oude programma en het beleidsplan.'

(Democraat: febr. 1974)

Naast deze problemen rond organisatie en program worstelt de

*Mevr. van Essen en
fraktievoorzitter Jan
Terlouw kijken met een
zoekende blik de zaal in
tijdens het congres in
Tiel, maart 1974
(Foto: ANP)*

partij ook nog met het probleem dat de meningen intern verdeeld zijn over de vraag wat de nieuwe onafhankelijke koers van de partij precies moet inhouden. Partijvoorzitter Ten Brink gaat hier als volgt op in bij zijn rede tot het congres in Tiel:

'Grofweg zie ik op dit moment in onze partij twee stromingen.

De ene stroming beschouwt de nieuwe onafhankelijke opstelling van D'66 als een noodzakelijk kwaad, een gedwongen keuze uit lijfsbehoud. Zij wensen het verbleekte perspectief van partij-vernieuwing toch niet helemaal uit te vegeen. Ze zijn bereid onze zelfstandigheid op ieder moment opnieuw op te geven, als er nieuwe mogelijkheden opdoemen voor een doorbraak naar een grote progressieve concentratie'.

Ze zijn in de partij gebleven, omdat er nog geen beter voertuig is voor hun denkbeelden over partijvernieuwing en progressieve politiek dan D'66. Maar voor hun lidmaatschap en hun activiteit stellen ze wel een belangrijke voorwaarde: dat de zelfstandige koers niet ten koste gaat van de bestaande samenwerking met de andere progressieve partijen, waarbij de één invult: PvdA en PPR, de ander daar op grond van plaatselijke of persoonlijke ervaringen, de PSP nog aan toevoegt.

Zij menen dat die samenwerking een verworven waarde is, een minimum voorwaarde voor een progressieve politiek op langere termijn.

De andere stroming heeft van harte voor de zelfstandigheid gekozen. Die kwam voor hen geen seconde te vroeg – ofwel reeds aanzienlijk te laat. Van hen was op 24 november de hoorbare zucht van opluchting afkomstig. Voor hen is het verdwenen uitzicht op partijvernieuwing een aanvaarde realiteit, grotendeels te wijten aan het terugkrabbelen van de anderen. Voor hen is de samenwerking met PvdA en PPR weliswaar nog waardevol en duidelijk gebonden aan afspraken, maar op langere termijn niet meer zo vanzelfsprekend. Voor hen geldt ook dat de identiteit – ik heb dat woord tot nu toe weten te vermijden – van onze partij in de eerste plaats gestalte moet krijgen, door het aangeven van de afstand tot de PvdA'.

*(Rede Ten Brink:
Tiel, maart 1974)*

Naast de opstelling van het nieuwe program en de discussie over

Organisatorische en financiële problemen

de plaats van D'66 wordt in deze periode ook hard gewerkt aan de organisatie en de financiële positie van de partij. Sinds '70 is de roep om organisatorische verbeteringen steeds sterker geworden. Zo betoogt vice-voorzitter Verhaar na de verkiezingen van '71 in de Democraat dat de belangrijke positie die D'66 in de Nederlandse politiek heeft ingenomen, ook organisatorische consequenties heeft:

'Een tweetal verkiezingen voor de Tweede Kamer heeft uit het idee, dat in de zomer van 1966 werd geboren, een serieuze partij doen groeien. Een partij die de volgende keer het lijstnummer 'vijf' zal voeren en die daarmee het niveau heeft bereikt van de bewegingen als de ARP, die in een eerdere fase van de Nederlandse politieke geschiedenis een belangrijke rol vervulde in de besluitvorming. Dit alles legt de leden van D'66 een aantal verplichtingen op die hier zullen worden besproken. Er zullen twee zaken moeten worden afgezworen: De eerste is: het institutionele wantrouwen.

De andere: de poging tot vrijblijvendheid.

Er zullen moeten worden ontwikkeld en aangeleerd, de volgende zaken: goed organiseren, verantwoord communiceren, verantwoord voorbereiden, de maatschappij modern doordenken en verantwoordelijkheid dragen.(...) Het is logisch dat in de aanvangsperiode van D'66 wantrouwen in de instituties groot was en is. Het is logisch want anders waren we nooit begonnen.

Het is nu nodig in eigen organisatie vertrouwen te schenken in anderen. Vertrouwen is immers de basis van de samenleving waarheen we onderweg zijn.

In de oude structuur was de macht in handen van weinigen en velen mochten volgen. Dit heeft geleid tot een instelling van vrijblijvendheid die we echter in D'66, als we echt in onze ideeën geloven, moeten verliezen. We zullen dan vele anderen moeten overtuigen van het juiste en noodzakelijke van wat ons bezielt.

Dit is eigenlijk onze opdracht in D'66 nu in 1971.

Dat betekent dat we snel moeten zorgen voor een grote en goede organisatie. Te veel hebben we immers gemerkt bij onze laatste campagne dat elk goed plan, elk goed idee kan mislukken bij een onvoldoende organisatie.'

(Democraat, juni 1971)

Onweersproken blijft dit betoog echter niet. Een toekomstig hoofdbestuurder geeft in een reactie het volgende commentaar:

'Dat door de vice-voorzitter zo misprezen wantrouwen, hebben we dat nu juist niet zo hard nodig? Dat steeds weer opkomend wantrouwen dwingt iedereen tegen wie dit uitgesproken wordt, binnen of buiten D'66, altijd weer tot 'bezinning'. Men moet altijd weer met argumenten proberen dit wantrouwen om te zetten in vertrouwen en is dat nu net niet de kern van de zaak?

De organisatie hoort zakelijk in orde te zijn en hoeft hier niet onder te lijden, maar a.u.b. laat D'66 zijn 'gezonde wantrouwen' behouden. Het is m.i. een onmisbare katalysator. Onze voortdurende vrijblijvendheid. Ook dat is iets wat onmisbaar is. Vrij blijven, wat is efficiënter dan dat. Het geeft ons de mogelijkheid tot flexibiliteit en aanpassing. Alle andere partijen, ja alle, gaan mank aan gebrek aan vrijheid, kunnen daardoor niet snel tot de kern van de problemen doordringen en door hun vastgeworteld zitten in alle mogelijke vormen van establishment kunnen ze geen slagvaardig antwoord geven.'

(Democraat, aug. 1971)

Opvattingen als deze geven aan dat de verandering in mentaliteit t.a.v. de organisatie die Verhaar bepleit veel weerstand ondervindt, ook bij degenen die direct met de partijorganisatie te

maken hebben. Veel verandering op dit gebied is er dan ook niet te bespeuren. Daarbij komt nog dat de meningsverschillen over de progressieve samenwerking en de demoralisatie die op de nederlaag van '72 volgt, de opbouw van een hechte organisatie, gebaseerd op onderling vertrouwen en een grote inzet, bepaald niet vergemakkelijken.

Daarnaast gaan er stemmen op om de besluitvormingsmechanismen binnen de partij te verbeteren. De door een aantal partijleden onbevredigend ervaren gang van zaken bij de voorbereidingen van het besluit met de PvdA en PPR samen te werken, en het slechte verloop van de daarop volgende congressen in Biddinghuizen en Den Bosch, versterken de roep om veranderingen op dit terrein. Zo leidt de snelle, volgens sommigen te snelle, koerswijziging ten aanzien van de progressieve samenwerking tot het voorstel een 'ledenparlement' in te stellen om de basis van de partij al in een vroeg stadium bij dergelijke belangrijke zaken te betrekken:

'In het afgelopen jaar hebben zich een aantal zaken voorgedaan waaruit duidelijk bleek dat het voor het Hoofdbestuur in de huidige structuur van D'66 niet altijd zo gemakkelijk is om voldoende ruggespraak met de partij te houden en toch snel tot besluiten te komen. De al dan niet open deelneming via de afdelingen is een langdurig proces, waarvoor niet altijd genoeg tijd beschikbaar is en dat ook maar een beperkt aantal keren per jaar in gang gezet kan worden. Afdelingsvergadering kan men nu eenmaal niet al te dikwijls uitschrijven en er zijn ook veel belangrijke plaatselijke kwesties te bespreken. Congressen kunnen al evenmin onbeperkt worden gehouden en vergen bovendien een vrij lange voorbereiding. De ervaring heeft inmiddels geleerd dat het aantal te behandelen onderwerpen per congres aan een maximum is gebonden. Er is een duidelijke behoefte aan een snelle en doeltreffende methode om de partij te betrekken bij belangrijke actuele zaken waarmee de Kamerfractie of het Hoofdbestuur geconfronteerd worden.

De Staatsrechtcommissie bepleit daarom de instelling van een D'66 parlement, een vertegenwoordigende vergadering, waarmee Hoofdbestuur en Fractie belangrijke zaken, waarvoor geen tijd is om ze op een congres te behandelen, kunnen overleggen. Dit parlement zou ook het Hoofdbestuur en de Fractie om alle gewenste inlichtingen moeten kunnen vragen en controle op de taakuitoefening van het Hoofdbestuur kunnen uitoefenen.

Niet iedereen zal zich verheugen over een dergelijke stap naar een meer indirecte vorm van democratie, die de instelling van een vertegenwoordigend lichaam nu eenmaal is. Het voorgestelde parlement zou echter niet in de plaats komen van de directere vormen als congres en raadpleging via de afdelingen. Het is alleen bedoeld als aanvulling daar, waar nu leemten bestaan.'

(Democraat, juni 1971)

De slechte congressen van Biddinghuizen en Den Bosch geven mede aanleiding tot een open brief van een aantal D'66-prominenten (onder wie een ex-voorzitter en negen voormalige hoofdbestuursleden), waarin o.m. gesteld wordt:

'Wij hebben de stellige indruk, dat de wijze van besluitvorming binnen D'66 niet meer voldoet. De besluiten, die tijdens onze congressen worden genomen,

(Democraat, juni 1971)

zijn te veel beïnvloed door de plaats waar het kongres wordt gehouden en de hoge toegangsprijzen. Bovendien is in Den Bosch opnieuw gebleken, dat in de afdelingen en de regio's niet tijdig kon worden gepraat over de moties en resoluties, waarover het kongres moest besluiten. Op die manier voel je je als kongresganger overvallen door de voorstellen, van welke kant die ook komen. Wij stellen voor, initiatieven te ontplooien om een betere voorbereiding van besluiten en meer adequate representatie van de leden mogelijk te maken.'

Van dit laatste komt echter weinig terecht. Wel wordt geprobeerd verbeteringen aan te brengen in de voorbereiding en het reglement van de congressen, maar aan het principe van de Algemene Leden Vergadering die voor iedere D'66-er toegankelijk is, wordt niet getornd. Uiteindelijk geven de meeste leden toch de voorkeur aan een structuur die de 'directe democratie' het meest benadert, ondanks alle nadelen die daaraan verbonden zijn, boven een systeem waarin congressen door afgevaardigden bemand worden.

Meer succes hebben de pleidooien voor een partij-parlement met adviserende bevoegdheden. Na interne discussies, die door de onderbreking ten gevolge van de verkiezingen van '72, twee jaar in beslag nemen, besluit het congres in eind '73 een dergelijke adviesraad in te stellen, die uit vijftig, regionaal verkozen, leden zal bestaan. Op dit Utrechtse congres worden ook enkele andere wijzigingen in de partijstructuur aangebracht, die tot doel hebben het zwaartepunt binnen de partij vooral te leggen bij de regio's (die meestal overeenkomen met de provincies). Zo zal het hoofdbestuur niet meer in zijn geheel door de Algemene Leden Vergadering, maar vooral voor het grootste deel door de regio's verkozen worden. De achterliggende gedachte bij deze besluiten is dat zo interne communicatie in de partij verbeterd zal worden.

Naast deze formele wijzigingen in de partijstructuur zet zich in deze jaren ook de tendens door dat het hoofdbestuur zich vooral concentreert op de partijorganisatie en niet zozeer op de politiek. Zoals Hans Gruijters stelt in zijn rapport 'Profileren en organiseren' dat hij begin '73 opstelt over de moeilijkheden waarin de partij is komen te verkeren: 'De partij heeft behoefte aan een bestuur dat in de eerste plaats de organisatie ter hand neemt... Mensen, die op een meer politieke wijze nuttig willen zijn, moeten in andere posten in de partij tot hun recht komen'. De grote aandacht voor organisatorische problemen wordt mede afgedwongen door de jammerlijke financiële situatie waarin de partij is beland. Het probleem is vooral, zoals een hoofdbestuurslid het in '72 formuleert: 'In D'66 leeft nog steeds de vraag of de partij nu wel voor lange tijd is opgezet. Een gevolg van die vraag is dat er tot nu toe eigenlijk met enige zorgeloosheid is omgesprongen met de financiën. Nadat al eerder een bijzonder beroep op de leden is gedaan om een financieel tekort

weg te werken, blijkt begin '73 het vermogenstekort opnieuw opgelopen te zijn tot f 100.000,-. Bij een ongewijzigde exploitatie zou dit tekort in het restant van '72 vermoedelijk oplopen tot f 200.000,-. Drastische bezuinigingen zijn onvermijdelijk, waarbij de grootste uitgavenpost, het partijsecretariaat, het meest getroffen wordt. Dit is juist in de voorgaande jaren gereorganiseerd en verder geprofessionaliseerd, en daarbij verplaatst van de Keizersgracht naar de Langestraat in Amsterdam. Mede onder invloed van de verkiezingsresultaten van '71 (die D'66 immers tot een middelgrote partij promoveerden) is het secretariaat echter ietwat te ruim opgezet. Zo noemt de Financiële Commissie de huur van het nieuwe pand 'buitensporig hoog' en daarom wordt er gezocht naar mogelijkheden voor onderverhuur. Daarnaast worden 1500 leden (van de ca. 6000) uit het bestand verwijderd omdat zij over '71 geen contributie betaald hebben. Naast deze besnoeiingen op de exploitatie is een nieuw beroep op de vrijgevigheid der leden noodzakelijk om het tekort aan te zuiveren. Ondanks de crisis waarin D'66 op dat moment verkeert, blijkt deze financiële reddingsactie in de herfst van '73 een goed resultaat (bijna 120.000,- gulden) op te leveren, waarmee de partij voorlopig uit de grootste geldzorgen is.

Dieptepunt

De kort na het congres plaatsvindende Staten- en Gemeenteraadsverkiezingen maken echter plotsklaps een eind aan het werk aan een nieuwe programmatische en partijpolitieke plaatsbepaling. Zij hebben een voor D'66 rampzalige uitslag. Ondanks de nieuwe koers en het harde werk van het lokale partijkader weet D'66 niet meer dan bijna 1% in de wacht te slepen. De Haagse Post geeft een beeld van de campagne aan de ontreddende basis:

'De leraar Van Dijk, die ook nog een eigen bedrijf runt, is vier jaar terug met twee partijgenoten in de Arnhemse raad gekozen.

Van Dijk en zijn kornuiten hebben continu zo'n 15 uur per week in het raads-werk gestoken. Een puike fractie, door de Arnhemsche Courant bestempeld tot de beste, en De Nieuwe Krant, erfgenaam van Het Vrije Volk, beaamde dat min of meer. Een geestdriftige start met goede nota's en uitstekende voorstellen, en een betrekkelijk grote groep mensen die de gekozenen terzijde stonden.

Streven naar openheid en democratisering had zo zijn functie in Arnhem, waar de Partij van de Arbeid nog knap autoritair en ouderwets is; wethouder Hekkelman bekrachtigde onlangs zijn verkiezing tot lijsttrekker met de trotse woorden: 'De regent gaat het helemaal maken.' Maar de zittende Democraten vonden één ambtsperiode welletjes en Van Dijk bepleitte op een afdelingsvergadering, waar 8 mensen aanwezig waren (van wie 3 raads- en 3 bestuursleden), afzien van deelname aan de raadsverkiezingen.

'We waren altijd tegen splinters, moet je dan proberen één zeteltje vast te houden? Dat meedoen aan alle verkiezingen heeft zo'n intellectuele en lichamelijke drainage veroorzaakt, mensen raken oververmoeid en overspannen, omdat alles op de schouders van een paar mensen neerkomt. Ik heb gezegd: we zitten

nou in de regering, we hebben Keerpunt '72, laten we maar landelijk een vuist maken om dat uit te voeren.'

'De afkalving van de afdeling was een geleidelijk proces. Die stapte er eens uit, die ging verhuizen, de familie Ubbink vertrok naar Hilversum, we hadden een militaire piloot, een verdomd enthousiaste vent, maar die ging weer naar Apeldoorn. Er ging veel uit, maar er kwam nooit iets bij. De kern werd almaar kleiner en harder.

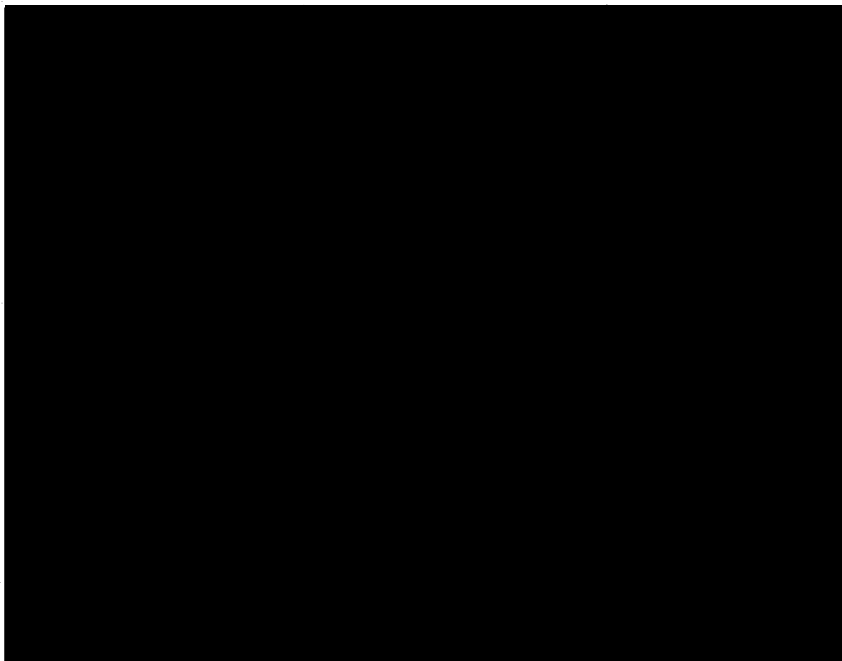
Na sanering van het ledenbestand bleef een man of 35 over, en dat is nu al een paar jaar constant. Er wordt een eigen Democraten-Journaal uitgegeven, 'och, dat doe je met vrienden, familie, kinderen, ik vind dat niet erg, ik had vaak de indruk dat in D'66 veel mensen het vuile werk niet wilden opknappen, dat heeft waarschijnlijk te maken met het milieu waar ze uitkwamen.'

Jan Feenstra staat op de nominatie om lijsttrekker te worden bij de raadsverkiezingen; de vier beschikbare kandidaten hebben zelf een advies opgesteld. 'Want we weten hoe het gaat bij D'66: als we de leden vragen stembiljetten in te vullen, krijgen we er twee terug.' Zijn naam zal straks op de biljetten prijken, als de partij toch meedoet. Die vergadering van acht man had indertijd besloten van niet. Maar daarop reisden partijvoorzitter Jan ten Brink en bewindsmann Brinkhorst naar Arnhem om de moed der wanhoop erin te houden, en de 20 leden die toen present waren maakten het besluit ongedaan.

'De zuigkracht raakte weg. Alle D'66-ers zeggen, dat Keerpunt voor een groot deel ons werk is, maar dat zegt de mensen niks. Het gaat om je image, het image van Van Mierlo ging tanen, en het image van de partij werd dat ze bij de PvdA hoorde.'

'Ik heb altijd de angst gehad dat het niet kon duren. Je ideeën zijn door anderen overgenomen, of gedeklasseerd, en je vernieuwt je ideeën niet zo makkelijk. Je werd het graf in geprezen. Mijn kennissen praatten alleen nog in de verleden tijd over ons: Wat waren jullie toch een goeie partij; dat is wel lullig. En mijn collega's zeggen al: nou komen jullie zeker weer in de VVD. Maar als ik bij andere partijen op vergaderingen kom, voel ik me daar niet thuis. De mensen die er al eerder uit zijn gestapt, zijn dakloos. Er is geen alternatief. Maar bij een splinter horen is ook geen alternatief...'

*Mies Bouwman reikt de Overijsselse Persprijs uit aan D'66-Statenfractievoorzitter Sol Schuyer.
(Foto: ANP)*

Met een stuk of acht Democraten trekken we ons uit het gewoel terug om in de rieten kuipstoeltjes in een hoek van de hal over de partij te praten. 'Old soldiers never die,' zegt er één, 'maar op een gegeven moment moet je je afvragen of je genoeg achterban hebt. Dat moment komt nu.'

Dan treedt iemand aan met de uitslag voor Arnhem: 1,0 procent. 'Dat is anderhalf procent te weinig voor een raadszetel,' is de slotsom. En galgenhumor: 'Hessel, jij wou toch op een onverkiesbare plaats? Je kunt lijsttrekker worden.' De electorale historie van D'66 in Arnhem: 1967 Kamer 5,1 - 1970 Staten 9,1 - 1970 Raad 8,2 - 1972 Kamer 4,5 en nu dit. 'We zijn kleiner dan de PSP en dan het GPV.'

(Haagse Post: 6/4/1974)

De klap van de verkiezingen komt ook daarom zo hard aan omdat de D'66-fracties dikwijls uitstekend werk in de Provinciale Staten hebben verricht. In Overijssel krijgt de D'66-fractie zelfs de 'Persprijs Overijssel 1974' voor hun werk in de Staten. Een opvallende gebeurtenis waarvan De Volkskrant de achtergrond schetst:

'De jongste *Brandpunt*-enquête heeft het nog eens bevestigd: de rol van D'66 lijkt te zijn uitgespeeld. De meeste Overijsselse politici zullen ongetwijfeld juichen, maar velen die verder met de Staten in die provincie te maken hebben, zien de verkiezingsuitslag op 27 maart minder blij tegemoet.

De drie-mansfractie van de Democraten in die Staten dreigen na de verkiezingen niet of nauwelijks terug te komen op basis van de landelijke ontwikkelingen. De pers in Overijssel tracht bijna dagelijks het dreigende 'onheil' te keren. Statenjournalisten, die vier jaar lang het provinciaal bestuur op de voet volgen en derhalve tot de categorie 'ingewijden' mogen worden gerekend, vatten eind vorig jaar het plan op om gezamenlijk een advertentie in de Overijsselse kranten te plaatsen. Daarin zou moeten staan, dat de journalisten, van verschillende politieke richting en werkend voor kranten van velerlei kleur, unaniem van mening zijn dat D'66 de stem van de kiezers verdient.

In hun redactionele kolommen voeren de journalisten dagelijks pleidooien voor de D'66-fractie. Het *Dagblad van het Oosten*, de krant met PvdA'er Dick Houwaart als hoofdredacteur: 'Ingewijden zijn bevreesd dat, wanneer D'66 niet terugkomt in de Staten, het peil van de openheid en openbaarheid zal verminderen en alles naar de toestand van voor vier jaar zal terugkeren. Zij zijn dan ook bereid op de democraten te stemmen, maar hun aantal is gering. Men vergeet zo snel wat de democraten hebben gedaan. D'66 heeft zich met grote ijver ingezet voor het modern provinciaal bestuur. Deze inzet moet worden afgemaakt.'

Een andere krant meldde: 'D'66 blaast Staten nieuw leven in. Drie D'66-ers hebben met hun komst in de Staten de grauwsluijer van gezapigheid fors weggetrokken. En het is de enige fractie die voor vuurwerk zorgt en volkomen dwars ligt, maar dan wél in positieve zin. Uitstekend geïnformeerd, gedocumenteerd, vlijmscherp en door iedereen gevreesd in discussies, vriend en vijand geven het toe. Voor niet-ingewijden in de provinciale politiek klinkt het bijna ongelooflijk, maar D'66 heeft op bijna alle belangrijke problemen van de afgelopen vier jaar haar stempel gezet.'(...)

De openlijke voorkeur van de pers voor de democraten zet natuurlijk bij de andere partijen kwaad bloed. Een VVD'er verzuchtte tijdens de laatste begrotingsbehandeling, dat het optreden van D'66 wel weer fors zou worden uitgemeten. Hoofdredactioneel commentaar van *Tubantia*: 'In ieder geval is de presentatie van het D'66-beleid zo, dat het gemakkelijk de krantenkolommen bereikt. Van de werkwijze van die fractie kunnen de anderen nog wat leren'.

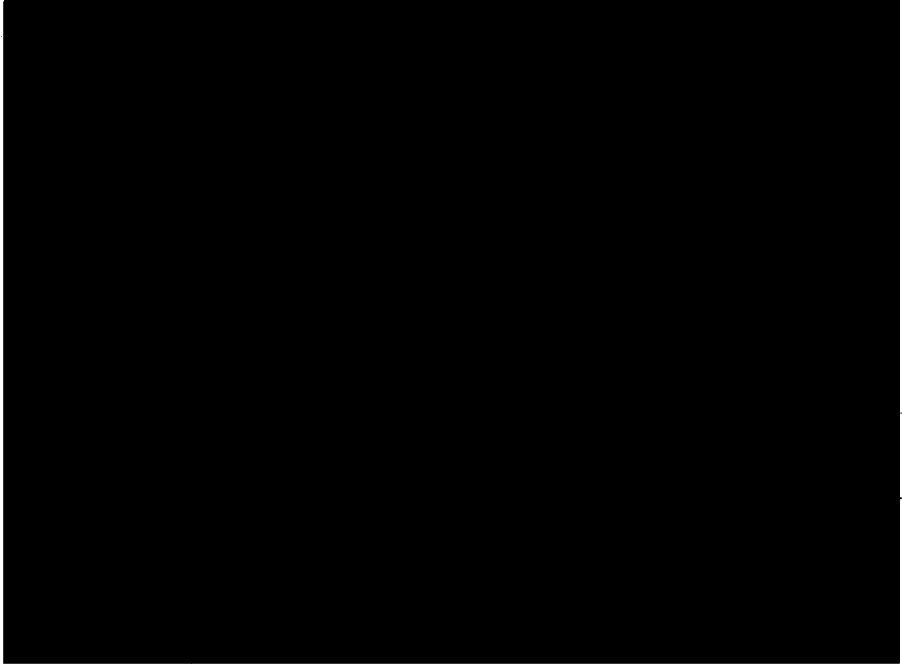
Het eenzame gevecht tegen de aanleg van een weg door het natuurgebied Twi-

ckel, dat D'66 na jaren vechten won en het idee om door de oprichting van een eigen ontwikkelingsbureau, gevoed met middelen uit de provinciale elektriciteitsmaatschappij, iets te doen aan de zwakke economische positie van de provincie, zijn de belangrijkste wapenfeiten. De lof is unaniem, van *Zwolse Courant*, *Tubantia*, *Dagblad van het Oosten*, *Deventer Dagblad* en de regionale omroep Noord en Oost en zelfs van de *Twentsche Courant*, van oudsher een KVP-krant.

(*Volkscrant*: 14/3/1974)

D'66 slaagt er echter niet in een zetel in de Overijsselse Provinciale Staten te behouden.

De Gemeenteraadsverkiezingen, die enige maanden later plaats vinden, geven eenzelfde, rampzalig, beeld. Bijna nergens is D'66 nog vertegenwoordigd.

(Uit: *Van Agt en de dingen die voorbij gaan*, Peter van Straaten, Amsterdam, 1978)

Opheffen?

Voor de buitenwacht betekenen deze verkiezingen het einde van D'66. Politieke commentatoren haasten zich om de doodsoorzaken te analyseren. Bijna iedereen wijt het verval in sterke mate aan het verlies aan eigen gezicht ten gevolge van de progressieve samenwerking. NRC/Handelsblad gaat in een artikel onder de kop 'Opkomst en ondergang van een beweging' daarnaast in op wat deze krant een 'slepende, fatale ziekte' noemt, nl. de tweeslachtigheid t.a.v. de vraag: 'wat moeten wij worden, een beweging of een politieke partij?'

'Veel leden en kiezers van het eerste uur zijn op de magneet van die antipolitieke instelling afgekomen. Hoewel de kritiek oppervlakkig tegen de bestaande politieke partijen werd gericht, was er in werkelijkheid een diep emotioneel bezwaar tegen politiek als systeem: het gevecht om de macht, de noodzakelijke compromissen, de corrumpering van doelen op korte termijn, als

offer aan het eindresultaat. D'66-ers wensten geen vuile handen te krijgen, en zij wilden alles heel goed doen, zoals ouders die op latere leeftijd kinderen krijgen, in hun ethische overspannenheid bang zijn om fouten te maken. De generatie die nooit had gekozen, waarover politici altijd klagelijk hadden uitgeroepen dat zij zich niet voor politiek interesseerde, wenste ook toen niet in de arena te komen. Niet uit electorale overwegingen, maar uit idealisme en politieke onvolwassenheid.

Een onhoudbare positie die nog enige tijd aangenaam bleef in de euforie van het succes. Maar intern kondigden de tekenen des verderfs zich al aan. De tijd die gebruikt had moeten worden voor consolidatie, werd besteed aan het samenstellen van steeds meer rapporten, nota's en verklaringen. D'66 beantwoordde politieke aanvallen op de 'onduidelijkheid' en 'gezichtsloosheid' met nieuwe stapels stencils en programmapunten. In geen andere partij hebben zo veel intelligente mensen zo veel gezinnen tekort gedaan als in deze club (behalve op congressen, die soms kinderspeeltuinen leken).

De jaren die gebruikt hadden moeten worden om een hecht kader op te bouwen, werden besteed aan het oplossen van wereldproblemen. Het bleef een partij met te weinig leiders en te weinig leden en soms leek het wel een groep met uitsluitend leiders. Hoe kwam dat? Een mogelijke verklaring is dat alle doctorandussen, adjunct-directeuren, wetenschappelijke hoofdamttenaren – staffunctionarissen, maar typisch géén mensen uit de top – desnoods in de dagtaak onder een hiërarchie wilden zuchten, maar dat in geen geval in de vrije tijd accepteerden. Politiek als vrije tijdsbesteding, gecombineerd met intellect en idealisme, uitgeoefend in een sfeer van dictatoriale democratie – dat moest wel leiden tot frustraties, ruzies en conflicten. In naam van de openheid werden pers en televisie altijd gretig toegejuicht bij de hanegevechten. Niemand realiseerde zich klaarblijkelijk, dat D'66 bij de simpele kiezer een indruk van totale chaos en onenigheid moest achterlaten...

(NRC/Handelsblad:
6/4/1974)

In D'66 wreekte zich wat scherpe politici van andere partijen al lang hadden signaleerd: een gebrek aan fundamentele overeenstemming, die niet voortkomt uit de hersenen, maar uit de buik.'

Nu de kiezer afscheid heeft genomen van D'66 rijst de vraag of D'66 ook afscheid moet nemen van de kiezer. Terwijl de partijorganisatie alvast tot een minimum wordt teruggebracht – zo worden alle vaste medewerkers van het secretariaat ontslagen – worden in de zomer van '74 vier mogelijkheden overdacht: een snelle opheffing; een opheffing op termijn (dit i.v.m. de positie van de D'66-bewindslieden en de fracties); een besluit de partij niet op te heffen totdat er zicht is op een voortzetting van de D'66-ideeën in andere vorm; en tenslotte een hernieuwde poging D'66 er weer boven op te helpen.

Ten behoeve van het congres dat in september 1974 een uitspraak zal moeten doen zetten een aantal bekende partijleden hun opvattingen op papier voor de Democraat:

Paula Wassen

'Ik ben ervan overtuigd dat wij een progressief soort liberalisme hebben vertegenwoordigd, dat als een komplement gezien kan worden van het progressieve socialisme – gekenmerkt onder andere door relatief méér oog voor maatschappelijke veranderingen ten gevolge van technologische en andere ontwikkelingen, méér gehecht aan individuele vrijheid en verantwoordelijkheid, minder in beslag genomen door herverdeling ten behoeve van de maatschappelijk zwakkeren en minder wantrouwend ten opzichte van andere groeperingen. Maar ik

maak me op dit moment geen enkele illusie over de kansen van een progressief liberale stroming om in de Nederlandse politieke verhoudingen van dit ogenblik als partij met tenminste 15 zetels over het voetlicht te komen. De mensen die het eerste kader zouden kunnen vormen zijn verliezers of hebben invloed in traditioneel gevestigde partijen. Deze laatsten zullen daar alleen uittreden als hen het werken echt onmogelijk wordt gemaakt. Die situatie lijkt mij niet aan de orde. Wie niet wil afhaken – en ik hoop dat dat er velen zijn – zal over zijn bezwaren tegen tenminste één traditionele partij moeten heenstappen, en daar samen met andere geestverwanten opnieuw inspirerend aan het werk gaan. Dat wordt voor mij de Partij van de Arbeid’.

Anneke Goudsmit

‘Resumerende: het congres moet naar mijn mening besluiten

1. D’66 op te heffen per de datum van de installatie van de nieuwe Tweede Kamer na de eerstvolgende verkiezingen.
2. Alle partijactiviteiten te staken, behalve die welke in verband met het bestaan van de Wetenschappelijke Stichting nodig zijn.
3. De Wetenschappelijke Stichting te laten voortbestaan als daar de nodige mankracht en het nodige enthousiasme voor blijkt te bestaan.

Erwin Nypels

‘Hoe het ook zij, ik doe een dringend beroep op het septembercongres om nog geen definitief besluit over D’66 te nemen waardoor aan de leden die in de lopende parlementaire periode willen doorwerken, de mogelijkheid hiertoe wordt ontnomen.

De binnen D’66-kring ontwikkelde ideeën zijn te waardevol om nu al definitief op de rommelzolder te gooien. Men moet zich verder goed realiseren dat door feitelijke opheffing van de partij zonder dat al een verantwoord alternatief is gevonden de meeste partijleden politiek dakloos worden; hier geldt het spreekwoord over die oude schoenen, u weet wel’.

Jan Terlouw

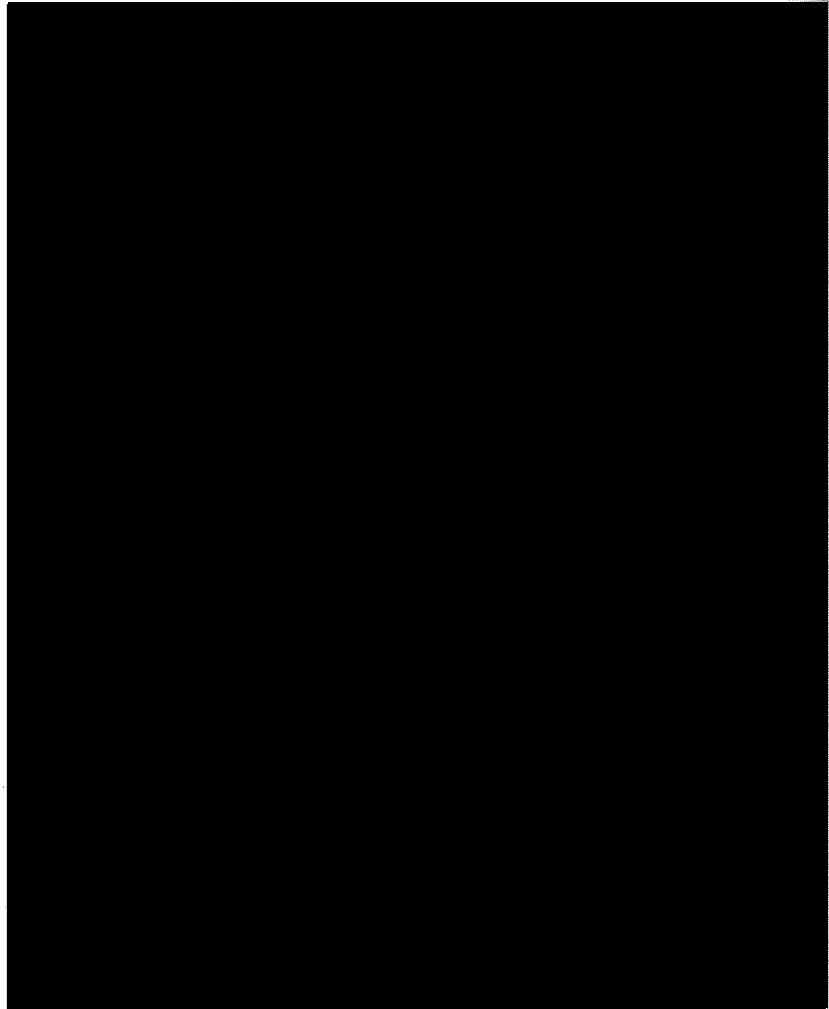
‘Kort samengevat: ik heb geen behoefte aan voortzetting van een splinterpartij D’66. Aan de andere kant zou ik het erg jammer vinden als allen die via D’66 in de afgelopen jaren politiek actief zijn geworden terugkeren naar hun televisie of hun tuintje. Bovendien hoop ik dat zich in de (nabije) toekomst ontwikkelingen in partijpolitiek Nederland zullen voordoen waardoor bundeling mogelijk wordt van politieke opvattingen die korthedshalve als progressief-liberaal zouden kunnen worden omschreven. En serieuze poging op het geëigende moment tot zo’n bundeling, kan op mijn steun rekenen’.

(Democraat: juni 1974)

Het congres dat september ’74 in het Amsterdamse Marcanti plaats vindt krijgt een wonderlijke uitslag. De beraadslagingen krijgen zo nu en dan een emotioneel verloop; zo laten een aantal partij-prominenten een lijst circuleren met het opschrift: ‘Leden van D’66 die hun lidmaatschap opzeggen wanneer het congres besluit door te gaan’. Na heftige discussies ondersteunt een ruime meerderheid (242 voor, 188 tegen) een motie om de partij staande de vergadering op te heffen. Voor opheffing is echter een twee-derde meerderheid nodig en die wordt niet gehaald. Bij het afsluiten van het congres vat Gruijters de nu ontstane situatie als volgt samen: ‘Het is duidelijk dat D’66 statutair nog bestaat, het hoofdbestuur zal begrepen hebben dat het niet al te veel meer kan uitrichten’.

D’66 gaat haar winterslaap in. Het jaarverslag over 1975 geeft

*Wordt D'66 opgeheven?
Wachtend op de uitslag
v.l.n.r. Erwin Nypels,
Chel Mertens, Aar de
Goede, Jan Glastra van
Loon, Ruby van Essen,
Hans Gruijters.
(Foto: ANP)*

een beschrijving van de toestand waarin de partij in het jaar na het congres organisatorisch verkeert:

'Vanuit organisatorisch oogpunt is het afgelopen jaar voor D'66 gekenmerkt door een bijna totale passiviteit. Dit geldt het sterkst voor het partijapparaat op plaatselijk niveau. In grote delen van het land is er zelfs geen sprake meer van enige partijstructuur, daar een groot aantal van de afdelingen en regio's zich officieel opgeheven hebben. Van de overgeblevenen is het overgrote deel een stille dood gestorven of in een diep coma geraakt, wat ook wel begrijpelijk is als men bedenkt dat de partij in 1975 nog ongeveer 350 betalende leden had. Acties worden niet meer ondernomen, leden niet meer geregistreerd, besturen vergaderen niet meer. Er komen nog slechts hier en daar discussiegroepjes van (ex-)leden bij elkaar, zonder dat daarbij echter van een formele organisatie sprake is. Verder is alleen daar waar D'66 onder eigen vlag of in een samenwerkingsverband nog een vertegenwoordiging in een raad heeft, sprake van enige activiteiten. Gepoogd is via een werkgroep tot een contactpunt op landelijk niveau voor deze groepen te komen, waar de gemeenschappelijke problemen besproken konden worden. Na een aantal bijeenkomsten is dit initiatief echter voorlopig doodgeloopen.

Op landelijk niveau staan de zaken er ietwat, maar niet veel, beter voor. Nadat op het vorige congres duidelijk was geworden dat de meerderheid van de leden van mening was dat de activiteiten van het Hoofdbestuur tot het minimum teruggebracht moesten worden, heeft het Hoofdbestuur zijn plannen tot inkrimping van het landelijke secretariaat in versterkte mate uitgevoerd, zodat er nu zelfs geen sprake meer kan zijn van een partijsecretariaat in de gebruikelijke zin van het woord. Na de verhuizing uit de Langestraat zijn de telefoonnummers opgegeven en is de apparatuur opgeslagen bij de vice-voorzitster. De secretariaatswerkzaamheden bestaan nu nog uit het legen van de postbus, het beantwoorden van brieven en verzoeken om informatie, en het bijhouden van de ledenadministratie. In maart is er een ledenbrief verzonden met informatie over de stand van zaken in de partij. Deze werkzaamheden worden door de bestuursleden zelf uitgevoerd, aangezien de partij niemand meer in dienst heeft voor het secretariaatswerk.

Het Hoofdbestuur is een aantal malen bijeengekomen (gemiddeld één keer per maand) en heeft drie vergaderingen gehouden met de Eerste- en Tweede Kamerfracties en bewindslieden over de toekomst van de partij. Het Hoofdbestuur is de afgelopen periode niet volledig geweest, omdat een aantal leden aftraden naar aanleiding van het vorige Congres, en het, vanwege het verdwijnen van de regio's, onmogelijk was tot vervanging te komen.

(Democraat: okt. 1975)

Alleen de stichting Wetenschappelijk Bureau draait mede dankzij overheidssubsidies nog door en kan de fracties blijven ondersteunen.

Fracties

De parlamentsfracties ondervinden van alle beroering in en rond de partij uiteraard de nodige weerslag. Vanaf 1971 begint er enigszins de klad in te komen in de tot dan voortreffelijke samenwerking van de Tweede Kamer-fractie. Ten dele is dit het gevolg van het feit dat het bindmiddel van de eerste jaren – het gevoel 'de revolutie te moeten maken voor zij uitbreekt' – langzamerhand in de alledaagse parlementaire praktijk wat loslaat.

De nieuwe fractie, die na de verkiezingen van 1971 elf leden telt, krijgt niet de kans tot een hechte eenheid te groeien, vanwege de onenigheid over de progressieve samenwerking. De controverse over de vraag of het progressief akkoord ook een oppositie-akkoord is, wordt in de boezem van de Tweede Kamer-fractie, die als eerste met de praktische gevolgen ervan geconfronteerd wordt, vanzelfsprekend het sterkst gevoeld. Hans van Mierlo kan, als meest uitgesproken exponent van een der vleugels, niet de rol van de samenbindende voorzitter vervullen. Ook maakt het progressief akkoord het de nieuwe fractie moeilijk een eigen identiteit te ontwikkelen, omdat het parlementaire werk zo nauw gecoördineerd moet worden met de PvdA en PPR: moties en amendementen worden gezamenlijk ingediend en over zaken als stemgedrag en interpellaties wordt tevoren overleg gepleegd.

Voordat de fractie van elf in deze moeilijke omstandigheden een eigen evenwicht vinden kan, worden eind 1971 nieuwe verkiezingen gehouden, die D'66 met een bijna gehalveerde fractie van zes leden in de Tweede Kamer terugbrengen. Van dit zestal

nemen twee leden (Gruijters en De Goede) na bijna een half jaar zitting in het kabinet; twee anderen verlaten in de loop van '74 de politiek. Wilbers aanvaardt bij CRM een ambtelijke functie en Anneke Goudsmit komt eind 1971 in aanvaring met haar fractiegenoten, vanwege een amendement inzake de abortuswet. De meerderheid van de fractie is tegen de indiening omdat aldus de positie van de betrokken bewindsman (Van Agt) en daarmee die van het kabinet in gevaar zou kunnen komen. Anneke Goudsmit beroept zich op het oorspronkelijke denkbeeld van D'66 dat parlement en regering tegenover elkaar dienen te staan en dat er geen nauwe band moet zijn tussen regering en meerderheid in het parlement. Het probleem is echter dat dit zgn. dualistische systeem in Nederland niet in praktijk is en dat een daaruit voortvloeiende, meer onafhankelijke, opstelling van regeringsfracties politiek zeer moeilijk te verwezenlijken is. De werkelijkheid wint het in dit geval van de wenselijkheid en Anneke Goudsmit trekt hieruit haar consequenties. Erwin Nypels en Govert Nootenboom nemen de leeggekomen plaatsen in (laatstgenoemde had ook zitting in de fractie '71-'72).

Intussen is Van Mierlo als fractievoorzitter opgevolgd door Jan Terlouw, die niet bepaald met weemoed aan deze periode terugdenkt: 'het was een vreselijke tijd. Toen ik het meemaakte ging het nog wel, maar achteraf denk ik: het was vreselijk. Het was een tijd van desintegratie, want eigenlijk waren we in september '73 al weg in het land. Die desintegratie zag je ook in de fractie: het verloop was groot; Jan Beekmans werd lid van de PvdA, en Imkamp ging steeds meer zijn eigen gang. Die fractie was niet tot eenheid te brengen. Ik had me vanaf het begin voorgenomen om D'66 de geschiedenis niet in te laten gaan als een soort Boerenpartij, die na een paar jaar in elkaar geklapt is. Ik dacht bij mezelf: 'de partij is weg, die krijgen we nooit hersteld met mij, die geen mens kent, als fractievoorzitter, maar we zitten hier nog drie jaar en we zullen in die tijd zo fatsoenlijk mogelijk ons werk doen. Ik probeer de fractie bij elkaar te houden tot '77 en dan verdwijnen we!' Dat is me overigens niet geheel gelukt. Nootenboom ging uit de fractie in '76 om te proberen met het DAC (Democratisch Actie Centrum) opnieuw aan de bak te komen. Hij heeft me daarmee bitter teleurgesteld. De fractie was zeer verdeeld over de toekomst van de partij. Eigenlijk was Erwin Nypels de enige die constant heeft gezegd: we moeten met D'66 als D'66 verder gaan.'

De problemen waarin de partij verkeert, hebben nog ernstiger gevolgen voor de andere D'66-parlementsfractie: die van de Eerste Kamer. Nadat de verkiezingen voor de Provinciale Staten van '70 een middelgrote fractie van zes leden hebben opgeleverd, leiden de slechte resultaten van '74 ertoe dat de D'66-fractie gehalveed wordt, om tenslotte in '77 geheel uit de senaat

te verdwijnen. Hoewel D'66 van meet af aan voor opheffing van de Eerste Kamer gepleit heeft, is toch het algemeen gevoel dat de partij daarin vertegenwoordigd moet zijn 'omdat we het ons niet kunnen permitteren niet mee te doen' aldus Paula Wassen, die tot '74 fractievoorzitter is. Haar opvolger Bert Schwarz zet in de Democraat het D'66 standpunt hieromtrent uiteen:

'Wij vinden – en we hebben dat nooit onder stoelen of banken gestoken – dat de Eerste Kamer moet worden opgeheven. Wij ontkennen niet dat de Eerste Kamer af en toe echt wat nuttigs doet. De Eerste Kamer doet echter ook een hele hoop onnuttig werk. De begrotingsbehandelingen (of beleidsdebatten) zijn in belangrijke mate een doublure van wat in de Tweede Kamer gebeurt en dat kost enorm veel tijd. De kamerleden herkauwen wat aan de overkant is gezegd en de bewindslieden kennen de antwoorden uit het hoofd. De Algemene Beschouwingen zijn ook een verschrikking.

Waar de Eerste Kamer wel nuttig werk aan verricht is de tweede behandeling van wetsontwerpen. Officieel mag de Eerste Kamer dan weinig invloed hebben, maar de ambtenaren op de tribune luisteren en dingen die daar gezegd worden kom je dan volgend jaar bij de Rijksbegroting in de toelichting tegen. Er wordt ook geluisterd naar mensen van formaat in de Eerste Kamer die op hun terrein eens iets te zeggen hebben.'

(Democraat, jan. 1978)

Ook de bewindslieden in het kabinet ondervinden de gevolgen van het feit dat hun partij op sterven na dood lijkt te zijn. Hans Gruijters heeft daar de minste moeite mee, omdat hij van mening is dat hij, als minister, verantwoording draagt ten opzichte van het parlement. De rol van 'boodschappenjongen van de partij' wenst hij niet te vervullen. Een van de conclusies die Gruijters uit zijn ministerschap trekt en die belangrijk is voor de toekomst, is dat D'66 bij de nieuwe kabinetsformatie moet proberen een zetel in de sociaal-economische driehoek te verwerven. In een interview met de Haagse Post legt hij uit waarom:

'Het debat stukt op 't patroon van de besluitvorming. Het beleid komt tot stand in een discussie tussen een groep mensen waar ik niet bijhoor – dat is de kern van de zaak. Het kabinet bestaat namelijk niet uit zestien ebenbürtige ministers. Er zijn vier 'echte ministers', dan is er een aantal vakministers, waarvan sommigen een heel belangrijk gebied hebben (en daar behoort ik toe, CRM, Verkeer, Defensie; groot budget, veel bezigheden).

Het beleid wordt bepaald door de sociaal-economische vraagstukken en die worden altijd al beslist in een 'driehoek met een Kop', oftewel de ministers van Financiën, Sociale Zaken en Economische Zaken plus de minister-president en die vormen als zodanig in hun onderlinge besluitvorming (die uiteraard vaak uiterst moeilijk tot stand komt, omdat de ministers niet altijd dezelfde ideeën hebben, om 't zacht uit te drukken) een zo harde kern, dat – wat je daar ook verder als minister-die-niet-tot-die-vier-behoort tegenin te brengen hebt en hoezeer ze ook op een gegeven moment doordrongen zouden raken van de waarde van je argumenten, van de zin van de oplossingen die je voorstelt – ze geven niet meer toe, want hun onderling overleg is al zo moeizaam tot stand gekomen en is daarom zoiets waardevols geworden dat je om Jan Schaefer (staatssecretaris) maar eens te citeren voor de kat z'n kont lult.'

(Haagse Post)

Hoofdstuk 7: Wederopstanding (1975-1977)

Het ontslag van Glastra van Loon

In mei 1975 raakt D'66-staatssecretaris Glastra van Loon in conflict met zijn minister Van Agt. Glastra van Loon heeft in interviews ernstig kritiek gespuid op het functioneren van het ministerie van Justitie. Zijn ervaringen als staatssecretaris hebben hem duidelijk gemaakt dat in onze verambtelijkte samenleving het grote probleem van de staatkundige orde – meer nog dan de klassieke D'66 punten: gekozen minister-president en districtenstelsel – de vraag is: hoe kan de overheid zo georganiseerd worden dat de burgers meer betrokken zijn bij de besluitvorming over hun eigen lot en belangen. Zoals Glastra van Loon aan toont in het boek dat hij na zijn aftreden schrijft, 'Kanalen graven', is de realiteit van het moment dat de individuele burger ondergeschikt is gemaakt aan de bureaucratische organisatie, met haar planmatige opzet, standaardisatie en specialismen. Wie daar buiten valt, komt er niet aan te pas.

Als staatssecretaris is Glastra van Loon daarom contacten gaan zoeken in het werkveld op de terreinen waar hij verantwoordelijk voor is: gevangeniswezen, kinderbescherming en vreemdelingenbeleid. In een interview met de *Democraat* legt hij later uit welke problemen deze opening naar onderen gaf:

'Die contacten met de basis betekenden veel voor mij, maar het departement vond dat vervelend. Een staatssecretaris moet zijn informatie uitsluitend via zijn ambtenaren krijgen. Dat was het standpunt van het ministerie, en later begreep ik dat dat eigenlijk op alle niveaus speelt. Een wethouder die er eigen zegslieden uit het veld op na houdt wordt ook wantrouwend door zijn eigen ambtenaren bekeken. Op justitie is dat toen een echte rel geworden met officiële brieven aan de secretaris-generaal, waarin ik schreef dat ik bereid was verslag uit te brengen van die gesprekken en de relevante informatie daaruit in te brengen binnen het overleg ten departemente. Het hielp niet. Ik stond alleen.'

(Democraat: jan. 1980)

Minister Van Agt grijpt de uitspraken die Glastra van Loon in de interviews gedaan heeft aan om het vertrouwen in hem op te zeggen. Om het voortbestaan van het kabinet en haar eigen positie daarin niet in gevaar te brengen, legt D'66 zich bij het ontslag neer. Henk Zeevalking wordt bereid gevonden het staatssecretariaat over te nemen.

Het ontslag van Glastra van Loon heeft echter onverwachte gevolgen. Het vacuüm waarin hij zich plotseling en onvrijwillig bevindt geeft hem de mogelijkheid zich volledig in te zetten voor de wederopbouw van D'66. Tijdens het congres in september '74 had hij al tegen opheffing gepleit met als voornaamste argumenten dat 'er nog een enorm stuk politiek werk te doen is' en 'omdat D'66 kan beschikken over een over het land verspreide groep mensen en een stuk organisatie waardoor die mensen voor

elkaar bereikbaar zijn'. Daar komt nog bij dat uit opiniepeilingen blijkt dat bijna een-derde van de Nederlandse kiezers niet tevreden zou zijn met uitsluitend een keuze tussen PvdA, CDA en VVD.

Jan Glastra van Loon: 'In het argument dat het beter was D'66 op te doeken om ruimte te maken voor een nieuwe partij, geloofde ik niet. We hadden toch nog steeds een kader van ruim 300 man, die alleen maar geactiveerd moesten worden om als een komeet weer een hele staart mee te trekken. Ook in andere partijen stonden mensen voor onze ideeën open; om iets van die ideeën te verwezenlijken moesten we weer macht zien te krijgen. De korte-termijndoelstelling van ontploffing van het partijpolitieke stelsel was mislukt. De D'66-doelstellingen konden nu alleen maar via een lange-termijnstrategie verwezenlijkt worden. Daarvoor was een zelfstandige positie in het politieke krachtenveld nodig: de vierde stroming. Ik was van meet af aan ervan overtuigd dat dit een zaak van lange adem zou worden.'

Glastra van Loon gaat op twee manieren aan de slag. Allereerst trekt hij het land door om bij overgebleven leden de stemming te peilen. De reactie is bemoedigend. Daarnaast neemt hij het initiatief om een aantal partij-prominenten bijeen te roepen die enkele keren in het Amsterdamse Pulitzer hotel bijeenkomen: de vier bewindslieden (Gruijters, De Goede, Brinkhorst en Zeevalking), Jan Terlouw, Hans van Mierlo, en later ook Jan ten Brink en Erwin Nypels. In deze 'Pulitzer-groep' wordt besproken of D'66 inderdaad door moet gaan. Het is zeker nog niet zo dat het gehele gezelschap van de mogelijkheid van een herleving van D'66 overtuigd is. Wel maken de bijeenkomsten Glastra van Loon duidelijk dat hij op een aantal medestanders zal kunnen rekenen die bereid zullen zijn al het mogelijke te doen voor de wederopbouw. Tevens wordt gediscussieerd over de vraag wat er anders moet, vergeleken bij het verleden, als de partij door zou gaan. Bijna iedereen is ervan overtuigd dat D'66 in dat geval meer dan alleen een program-partij moet worden. Dit leidt ertoe dat bij de herleving meer nadruk gelegd zal gaan worden op de eigen ideologische basis. Het eerste hoofdstuk van het huidige partijprogramma, de 'uitgangspunten', zijn hiervan het uiteindelijke resultaat.

De activiteiten van Glastra van Loon blijven niet zonder resultaat. Eind november 1975, een jaar na het opheffingscongres, komt in Leiden weer een congres bijeen, waar een 'harde kern' van 200 leden aanwezig is. Over opheffing wordt niet meer gesproken. Voorstanders hiervan hebben immers allang elders hun heil gezocht. Vrijwel unaniem aanvaardt men een resolutie om de partij opnieuw te activeren en een eigen verkiezingsprogramma op te stellen. Eind 1976 zal aan de hand van de resultaten beslist worden of het zin heeft om door te gaan en aan de verkie-

zingen van mei 1977 deel te nemen. Een aantal enthousiastelingen, daartoe door Glastra van Loon opgetrommeld, worden in het uitgedunde hoofdbestuur gekozen om aan de wederopbouw mee te werken. Glastra van Loon wordt zelf als vice-voorzitter verkozen, met de afspraak dat hij Ten Brink na een jaar zal opvolgen.

In zijn congresrede geeft Terlouw de strategie aan die minimaal nodig is voor een succesvolle weg omhoog uit het dal. Allereerst constateert hij: 'Als er een gat in het midden is, dan springen anderen daar maar in, wij horen daar niet'. Vervolgens noemt hij een viertal punten die zijn voortgekomen uit de Pulitzerbesprekingen:

- 'geen regeerakkoord voor de volgende periode, onderhandelen vanuit het nulpunt is onderhandelen met de macht nul: dat is geen onderhandelen, dat is er onder door gaan,
- regeren met de PvdA niet te schuwen als aan een aantal voor of na de verkiezingen geformuleerde voorwaarden is voldaan,
- de VVD maakt steeds duidelijker dat zij geen moderne liberale, maar een conservatieve partij is, met zo'n partij is regeren niet mogelijk,
- indien we in de oppositie terechtkomen, wordt die oppositie volstrekt onafhankelijk gevoerd.'

Vanwaar nu deze ommekeer; dit besluit dat het vrijwel door iedereen afgeschreven D'66 toch weer moet proberen zijn plaats in het politieke krachtenveld te veroveren? De Haagse Post geeft de volgende verklaring:

'Nu de meest overtuigde liquidatoren allang hun heil hebben gezocht in de Partij van de Arbeid, het rijkgeschakeerde Gat-in-het-Midden, of de politieke dakloosheid - de helft van de Tweede-Kamerfractie vertoeft op deze wijze 'in de diaspora' - zijn de achterblijvers zich weer gaan bedenken op de functie van D'66. Daarbij hebben ze een aantal belangrijke ontdekkingen gedaan.

Er is nu wel een overwegend progressief samengestelde regering in Nederland, maar niets garandeert dat na de volgende verkiezingen 'redelijk links' opnieuw aan het bewind zal zijn. In de Partij van de Arbeid wordt een toenemende spanning geconstateerd tussen bewindslieden en kader: zal de gematigdheid van de eersten het linkse maximalisme van het kader in bedwang kunnen houden? En over de Politieke Partij Radikalen, ooit zo enthousiast omhelsd, heeft men al helemaal zijn twijfels. Ten Brink spreekt van 'de kleine radicale engel die voortdurend uit haar eigen self-made puriteinse hemel dreigt te worden gedonderd - wie in de PPR kan straks nog de druk van de al te radicale achterban weerstaan?', - en Terlouw over een partij 'die zulke bevlogen profeten in haar midden heeft, maar voortdurend aanvechtingen heeft zich met het badwater ook van het kind te ontdoen'...

D'66 blijft zich verantwoordelijk voelen dat Nederland 'redelijk links' geregeerd zal worden. En het besef ontstond dat een partijtje dat zichzelf al 'tot nul had gereduceerd' in een weg-met-ons mentaliteit, daar in ieder geval niet aan kon bijdragen. Het was de onverhoeds van het toneel verdwenen staatssecretaris Jan Glastra van Loon die op pad ging. Hij was overigens de man die zaterdag de grootste ovatie oogste inclusief geroffel der voeten. Zijn ontslag heeft

(HP: 6/12/1975)

velen erop geattendeerd dat het met het breken van vastgeroeste machtsposities en het bereiken van openheid in Nederland toch niet zo vlot is gelopen als men had gehoopt'.

In socialistische kringen wordt de koerswending van D'66 over het algemeen weinig positief beoordeeld. Vrij Nederland, van meet af aan geen warm voorstander van D'66, haalt weer eens fors uit op een deze keer wel erg botte wijze:

'De mateloze pretentie was gebleven, de pretentie die levendig herinnerde aan de jaren, waarin de Democraten '66 ons *'het systematisch uitroken van al diegenen die ons wel even zullen vertellen wat goed voor ons is'* beloofden. Tien jaar later, nu deze partij inderdaad meer rook dan vuur is gebleken, sprak fractievoorzitter J. Terlouw met onaangetast zelfvertrouwen over een *volgende* regeringsperiode, waarin D'66 (recente peiling: één zetel) enkel en alleen maar met de PvdA (dezelfde peiling: vijfenvijftig zetels) gaat regeren, als er aan een aantal voorwaarden wordt voldaan.

D'66 anno 1975: een partij van lectoren en directeuren, voorgezeten door een zenuwarts met foute billen en op regeringsniveau gerepresenteerd door lieden als de neurasthenicus Gruyters en de maconnieke dommekracht Zeevalking. Enfin, *'het antwoord van jong Nederland op de apathie en de regentenmentaliteit van het establishment'*...

De genoemde zenuwarts is J. ten Brink uit IJmuiden en behalve foute billen had hij ook een fout colbert, een foute pantalon, een fout overhemd en, niet te vergeten, een fout politiek standpunt'.

(VN: 6/12/1975)

Nieuw programma

Als eerste stap op weg naar een eventuele verkiezingsdeelname buigt het hoofdbestuur zich over de vraag wat D'66 nu wezenlijk aan de Nederlandse politiek kan bijdragen. Eerst wordt, als grondslag voor het verdere werk, een maatschappij-analyse opgesteld, 'een diagnose die aangeeft welke problemen onze maatschappij schept voor hen die er in leven en zullen leven'.

Jan Glastra van Loon vertelt, in een interview in de Democraat (januari '80) er het volgende van:

'Daarna is in regelmatige contacten met een grotere groep dat nieuwe beleidsprogramma tot stand gekomen, waar een aantal grondgedachten in zijn gekomen, die fundamenteel andere perspectieven openen dan in wat er tot dan toe aan programma's was geleverd. We hebben natuurlijk gebruik gemaakt van oudere programma's, daar ook dingen uit overgenomen. We zetten ons ook niet af tegen wat de partij daarvoor had gedaan, al werd de filosofie van de partij toch wel nieuw. Het klimaat van de zestiger jaren was niet alleen voorbij, maar ook de gedachte dat je met één explosieve daad een grote vernieuwing teweeg kon brengen. Nu moesten we als partij met lange adem zien door te dringen in de politiek en daarin veranderingen teweeg brengen. Vandaar ook bredere maatschappelijke analyse en hervormingsdoelstellingen, die vooral hierin verschillen met de eerdere filosofie, dat we scherper niet alleen maar de gebreken van de verzorgingsstaat aan de orde stellen, maar ook de oorzaken van die gebreken.'

Toen is ook de principiële discussie over de naam van de partij gevoerd?

'Ja, er waren nogal wat mensen die volledig opnieuw wilden beginnen. Breken met het verleden. Ik vond en vind nog dat we onze "oude" naam, *Democraten '66*, niet mogen verloochenen.

Wat de zestiger jaren aan vernieuwing hebben gebracht is ten dele een verlate reactie op de oorlog. Maar wat die oorlog weer meebracht was de ontdekking dat er centrale waarden zijn in je leven die je alleen maar kunt bereiken en vasthouden in relatie met mensen die je vertrouwt. Je ontdekte dat die relaties van essentiële betekenis voor je waren. Voor een groot gedeelte is die verworvenheid bij veel mensen weer weggedrukt door de na-oorlogse ervaringen; alles ging weer zijn oude gangetje in het oude spoor, tot een nieuwe generatie in de zestiger jaren dat weer naar boven haalde als een protest tegen dat technocratisch, bureaucratisch gewichtig doen. Dat was een revolutie, waarin D'66 ontstond, toen nog met de ideeën van staatkundige hervormingen. 'Pas in deze tweede ronde zijn we toegekomen aan de dingen die in die groepen misschien niet expliciet, maar toch impliciet leefden. Toen bepaalden zaken als behoud van het milieu en emancipatie van de mens het gistingproces, terwijl die nu het fundament zijn voor de politieke activiteit. Juist daarom zou ik het droevig vinden als de partij van mening zou zijn dat zij in haar naam het jaartal 1966 niet meer met recht, reden en ere droeg. We zijn alleen maar progressief in mijn ogen voorzover we de filosofie van de zestiger jaren verder ontwikkelen en in blijven gaan tegen de restauratieve krachten, belichaamd in andere partijen'.

(Democraat: jan. 1980)

De discussie rond het nieuwe program sterkt de deelnemers in hun vertrouwen dat D'66 aan de vormgeving van de samenleving kan bijdragen. Een half jaar na het congres in Leiden vat Jan Glastra van Loon de in D'66 levende ideeën in 15 stellingen samen:

1. D'66 heeft zich van het begin af gericht op het openbreken van besloten groepen,
  - onverschillig hoe zij in elkaar zitten: als regentenbolwerken, als bureaucratieën of als belangengroepen,
  - onverschillig waar zij zich bevinden: in het plaatselijk of landelijk overheidsbestuur, in particuliere ondernemingen of in politieke partijen.Dat streven heeft effect gehad. Het is echter nog allerminst voltooid.
2. D'66 is zich van meet af aan bewust geweest van het feit dat niet alleen bestaande muren van macht moesten worden afgebroken, maar ook nieuwe organisatievormen moesten worden opgebouwd:
  - organisatievormen die de burgers meer betrekken bij de besluitvorming over hun lot en hun belangen,
  - organisatievormen die niet alleen de technisch-economische, maar ook de sociale doelmatigheid van het werk tot zijn recht laten komen.Ook die taak is nog allerminst voltooid.
3. D'66 heeft zich steeds ingezet voor een langere termijn behandeling van problemen, voor meerjaren-ramingen van kosten en baten van lopende en nieuwe activiteiten en voor meerjaren-planning ten behoeve van een samenhangend beleid.(...)
4. De problemen van onze democratie zijn nu anders dan in 1966. Democratische instellingen mogen niet worden misbruikt door kleine groepen om macht aan zich te trekken.
De kunst van democratisering is macht weg te geven, niet macht te verzamelen.
5. D'66 is doordrongen van de noodzaak van maatschappijvernieuwing. Het wil die vernieuwing echter niet
  - door ingrepen van bovenaf, buiten de mensen om,
  - volgens één standaardmodel door wie dan ook in elkaar gezet.

D'66 waardeert de verscheidenheid van mensen positief. Het ziet deze als de voornaamste bron van maatschappelijke vernieuwing.

6. D'66 kan de vernieuwing van de maatschappij niet los zien van de ontplooiingsmogelijkheden van het individu. Vergroting van zijn ontplooiingsmogelijkheden moet zowel het doel zijn van maatschappijvernieuwing als ook het essentiële middel om te komen tot een nieuwe maatschappij.

7. D'66 wil een realistisch op vernieuwing gericht beleid. Het erkent dat de ontplooiingsmogelijkheden van het individu niet onbeperkt zijn. Het erkent ook dat zij voor een belangrijk deel afhangen van de omgeving in de ruimste zin van het woord: zowel het sociaal-culturele milieu waarin dat individu functioneert, als ook de ruimtelijk geordende omgeving en het 'milieu' in enge zin. Tussen het individu en zijn omgeving bestaat een wisselwerking die de kwaliteit van het menselijk bestaan bepaalt.

Het scheppen van sociaal gunstige voorwaarden en een zorgvuldig beheer van ons bedreigde milieu hebben daarom voor D'66 de hoogste prioriteit – boven produktiviteitsstijging en vergroting van de consumptie van door mensen voortgebrachte goederen.

8. D'66 erkent ook dat onze welvaart voor een heel groot deel afhankelijk is van export. En dus van onze concurrentiepositie op de wereldmarkt. Het zal daarom een op versterking van die positie gericht beleid steunen.

Dit vereist de ontwikkeling van hoogwaardige technologie en van een daarop gebaseerde produktie. Hiervoor is op zijn beurt een hoog ontwikkeld en eveneens op vernieuwing gericht dienstenapparaat nodig (onderwijs, gezondheidszorg, sociale diensten, vervoer en communicatie, veiligheid, enz.).

9. De ontwikkeling van techniek en industrie moet worden onderworpen aan voorwaarden ten behoeve van de sociale en natuurlijke omgeving van de mens. Die ontwikkeling mag echter niet worden geremd door overwegingen van werkgelegenheid in de produktie-sector (op straffe van aantasting van een onmisbare bron van onze welvaart: onze exportmogelijkheden).

Veeleer zal de toepassing van arbeidsbesparende technieken in onze produktie-sector moeten worden gebruikt voor verbetering en voor uitbreiding van het werk in onze sociale en culturele dienstensector.(...)

10. Ons industrie- (en technologie-)beleid moet worden afgestemd op de comparatieve voor- en nadelen van ons land in *wereldverband*. Voor de ontwikkeling van dit beleid zijn centrale stuurmechanismen nodig. Maar ook rendabele bedrijven en ondernemingen.(...)

11. Ons sociale en culturele beleid kan in belangrijke mate in eigen *nationaal verband* worden ontwikkeld. Het moet gericht zijn op het zich welbevinden van de individuele leden van onze maatschappij en hun ontplooiingsmogelijkheden dienen.

In tegenstelling tot de produktie-sector is deze sector noodzakelijk arbeidsintensief. Het werk is gekenmerkt door contact-rijkdom en door relatief betere en natuurlijkere mogelijkheden tot participatie. De uitvoering kan hier ook in veel verdergaande mate worden gedecentraliseerd dan in de produktie-sector.

12. Het structurele werkgelegenheidsvraagstuk mag niet worden beperkt tot mannen. Het moet worden aangepakt door een betere verdeling van het werk:

- tussen mensen (mannen en vrouwen),
- in de tijd in ieders leven (geen ophoping van onderwijs en opleiding aan het begin van ieders leven, geen uitstoting op de pensioengerechtigde leeftijd),
- tussen produktie- en dienstensector.

Ook het onaantrekkelijke werk moet eerlijker verdeeld worden.

13. Arbeidsverdeling op basis van specialisatie levert produktiviteitsverhoging en arbeidsbesparing op. Specialisatie heeft echter ook functieverarming van de arbeid tot gevolg en leidt tot eenzijdige afhankelijkheid van de afnemer (consument, cliënt, patiënt, enz.) van specialistische deskundigen.

De schadelijke gevolgen van specialisatie zijn het grootst in de dienstensector

(onderwijs, gezondheidszorg, sociale diensten). Dat komt o.a. doordat het werk in die sector diep ingrijpt in de persoonlijke levenssfeer van de 'afnemers'. (...) D'66 zal voorstellen doen en zich inzetten voor een zowel menselijk als maatschappelijk betere verdeling van het werk, voor het wegnemen van de oorzaken van menselijke slijtage in het arbeidsproces en voor versterking van de positie van de afnemer/consument/cliënt in de diensten- en de productie-sector.(...)

(Democraat: juli 1976)

In de strategie van het hoofdbestuur voor de wederopbouw van de partij staat de politieke discussie centraal. Daarvan zal het succes van een eventuele verkiezingsdeelname immers het meest afhangen. Het hoofdbestuur brengt in de Democraat van juli '76 verslag uit van de gang van zaken op het organisatorische vlak na het Leidse congres:

'De wederopbouw van de partij werd geënt op de voortgang van de politieke discussie. Dit hield in dat in de eerste maanden, tot aan het verschijnen van het eerste rapport, het HB bewust niet geprobeerd heeft overal in het land weer afdelingen en regio's te activeren en op te richten.

Evenmin werden grootscheepse ledenwerf- en publiciteitscampagnes opgezet. Wel werd door het gehele land een netwerk opgebouwd van contactpersonen, die ervoor moesten zorgen dat de politieke discussie weer op gang kwam, en die voorlopig als organisatorische schakel tussen het HB en de leden konden functioneren.

Ook zijn weer twee andere, vanouds bekende, landelijke commissies actief: de financiële en de organisatorische commissie. Wat nog ontbreekt is een redactie voor de Democraat, zodat deze voorlopig nog onder verantwoordelijkheid van het HB zal uitkomen.

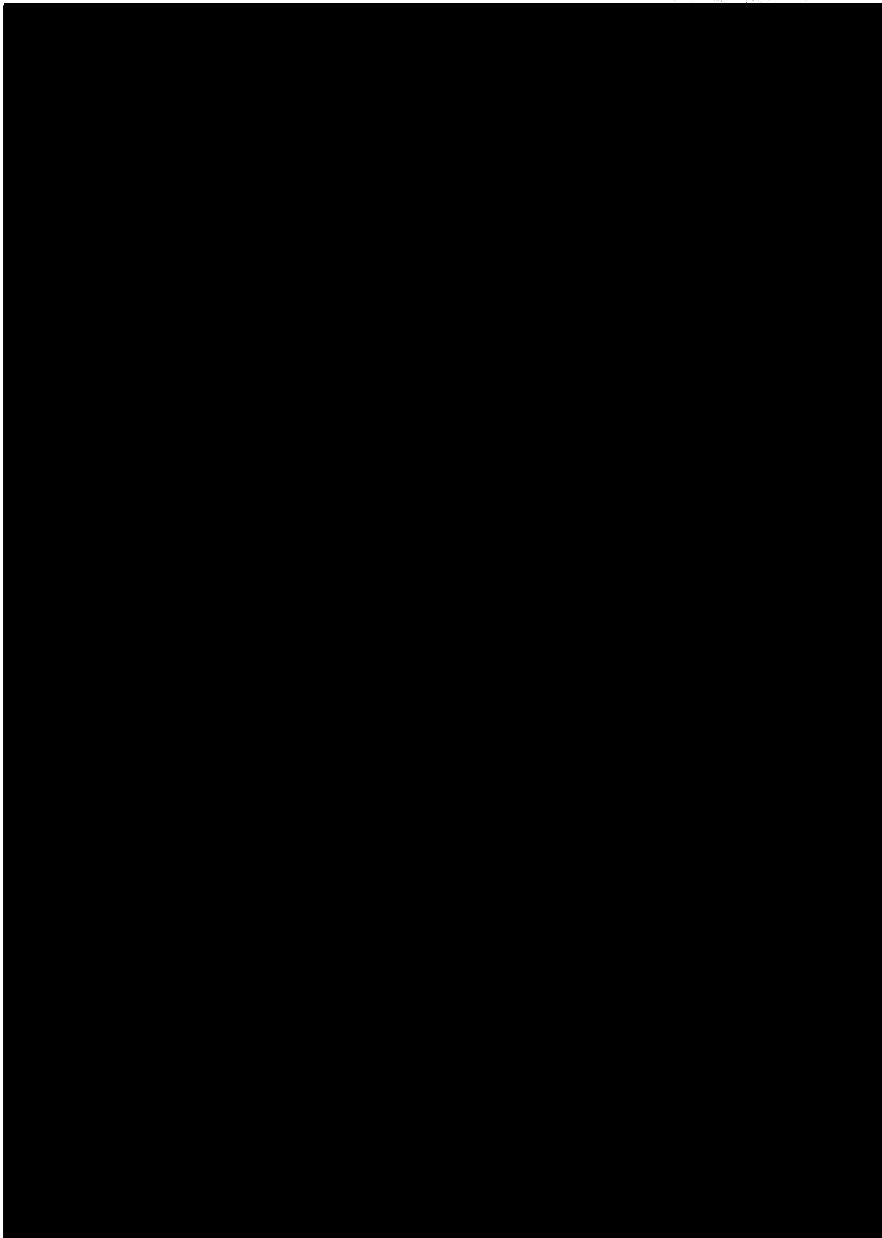
Eyeneens ontbreekt nog – en dat is een veel ernstiger gemis – een landelijk secretariaat. Hoewel het ledenaantal stijgt en de leden over het algemeen meer dan de vereiste contributie betalen, is hiervoor nog niet voldoende geld. Voorlopig zullen wij dus met de huidige gebrekkige riemen moeten blijven roeien.'

(Democraat: juli 1976)

Deze stijging van het ledental verloopt opvallend snel, wanneer men bedenkt dat er geen ledenwerf-campagnes gehouden worden. Nog geen half jaar na het Leidse congres van november '75 is het aantal betalende leden al verdubbeld. De Democraat geeft in april '76 een overzicht van het ledenbestand:

Friesland:	5	Rijswijk	10
Groningen: Stad	20	Leiden	33
Ommelanden	28	Gouda	14
Drente	16	Diversen	47
Overijssel	32	Noord-Holland: Het Gooi	15
IJsselmeerpolder	5	Amstelveen	11
Gelderland	48	Amsterdam	61
Noord-Brabant	31	Haarlem	19
Limburg	12	Alkmaar	13
Zeeland	9	Kop & West-Friesland	10
Utrecht: Stad	20	Diversen	39
Provincie	82		
Zuid-Holland: Drechtsteden	14	Totaal	667
Rotterdam	21		
Den Haag	52		

(Democraat: april 1976)

*(Uit: Van Agt en de
dingen die voorbij gaan,
Peter van Straaten,
Amsterdam, 1978)*

Naast de opstelling van het program en de organisatorische wederopbouw worden ook de mogelijkheden onderzocht om met andere groeperingen tot samenwerking te komen, met het doel het vernieuwde D'66 een zo breed mogelijk draagvlak te geven. De belangrijkste gesprekspartners zijn het Democratisch Actie Centrum (vooral bestaande uit ex-D'66-ers, aangevuld met enige ex-DS'70-ers) en de groep Resoluut, onder leiding van de voormalige KVP-voorzitter De Zeeuw (deze stapte uit de KVP toen deze partij niet bereid bleek zich om te vormen tot een progressieve, niet-confessioneel gebonden partij). Uiteindelijk

hebben deze gesprekken weinig resultaat. Wel doen de tekenen van wederopleving binnen D'66 een aantal DAC-leden besluiten op hun schreden terug te keren.

De samenwerking met Resoluut die in de eerste helft van '76 nog zo veelbelovend leek, loopt uiteindelijk op niets uit. Keesings Historisch Archief geeft achteraf het volgende verslag:

'Voor de algemene ledenvergadering van D'66 van 6 nov. vorig jaar had het bestuur van de partij voorgesteld op de kandidatenlijst ruimte te bieden aan vertegenwoordigers van de groep-Resoluut. Volgens het bestuur van D'66 moest de samenwerking met Resoluut worden voortgezet. Doel zou moeten zijn tot verdergaande afspraken te komen in de richting van een samengaan van beide groeperingen, met het oog op de gezamenlijke deelname aan de verkiezingen.

Dr. De Zeeuw verklaarde echter op 2 nov., dat naar zijn mening de samenwerking moest leiden tot een nieuwe partij met een nieuwe naam bij de komende TK-verkiezingen. D'66 zou moeten breken met haar verleden en de 'links-liberale' identiteit verwisselen voor een nieuw gezicht, dat samen met Resoluut bepaald moest worden.

Dit laatste was voor D'66 niet aanvaardbaar, waarop van de zijde van Resoluut de besprekingen over samenwerking werden afgebroken.

Op 13 nov. vond een vergadering van Resoluut plaats, waarop met grote meerderheid besloten werd de groep op te heffen. Een belangrijke overweging hierbij was, dat de groep geen enkele basis had kunnen scheppen. Ook was van invloed de weigering van D'66 te praten over opheffing van deze partij om daarna samen een nieuwe partij op te richten.

Op 24 febr. van dit jaar deelden dr. De Zeeuw en twaalf anderen, die zich eerder in de confessionele politiek bewogen hadden, mede, dat zij tot de PvdA waren toegetreden.'

(Keesings Historisch
Archief: 13/5/1977)

**'Uw vruchten zijn
wel rijp, maar gij
zijt niet rijp voor
uw vruchten'**

D'66 zal dus uit eigen kracht moeten putten om bij de verkiezingen van mei '77 een geloofwaardig perspectief te bieden.

Iets van dat perspectief wordt zichtbaar in de bijdrage van Jan Terlouw aan de Algemene Beschouwingen van oktober '76. Ingaande op de conclusie uit het rapport over 1975 van het Sociaal en Cultureel Planbureau dat Nederland in de periode na 1970 conservatiever is geworden, zegt hij o.a.:

'De malaise, het gevoel van onzekerheid en ongerustheid voor de toekomst, zit 'm niet in het materiële vlak. De westerse mens lijdt aan afstomping, aan automatisering, aan vervreemding van zichzelf, van zijn medemensen en van de natuur.

In dat proces, zegt Erich Fromm, heeft de mens zichzelf veranderd in een ding, het *leven* is ondergeschikt geworden aan het bezit, 'het zijn' wordt overheerst door 'het hebben'. Terwijl de wortels van de westerse cultuur, zowel grieks als hebreuws, de *vervolmaking van de mens* tot doel van het leven maakten, houdt de moderne mens zich bezig met de *vervolmaking van de dingen* en met de kennis om deze te vervaardigen.

Het lijkt er op dat ten lange leste de westerse mens begint in te zien, of liever aan te voelen, dat zijn monomane hang naar bezit, naar produktie en consumptie, een werkelijke rijping tot volwaardig mens-zijn, een werkelijke aanvaarding van het leven, in de weg staan. Nu het aantal mensen dat alle materiële goederen bezit toeneemt, staan ook steeds meer mensen met lege handen.

Diezelfde mensen. Ze staan te meer met lege handen, omdat datgene wat de westerse cultuur aan niet-materiële waarden bezat voor een groot deel is losgeslagen.

– De machtswillekeur van hoogleraren is ingeperkt, maar ook de zo positieve eerbied voor de briljante leermeester is daarmee verdwenen.

– De frustrerende druk van de gemeenschap om totaal ontwortelde huwelijken toch in stand te houden, is weg; maar ook verkommeren steeds meer kinderen in het niemandsland tussen twee ouders die het gevecht om vrede wat al te gemakkelijk opgaven.

– De kerken kunnen de mensen niet meer klein houden, waaraan zij zich vroeger nogal eens schuldig maakten; maar zij die God dood verklaarden hebben verzuimd de ontredderde gelovigen een andere 'zin van het leven' voor te houden.

Terwijl de materiële voorzieningen toenamen, is er in het veld van de niet-materiële waarden veel gekapt en weinig geplant. Onderwijs, zegt u, is verreweg de grootste begrotingspost. Dat is zo, maar het overgrote deel van ons onderwijs is *materieel gericht*. Dit kabinet heeft zoveel gedaan aan de sociaal-culturele sector, kan men tegenwerpen. Zeker, maar de sociaal-culturele sector ontwikkelt zich in hoofdzaak volgens maatstaven die zijn ontleend aan de productiesector, in plaats van omgekeerd.

Wie vroeger om een kopje melk verlegen zat ging het lenen bij de buurvrouw. De techniek heeft in die situatie verandering (en verbetering) gebracht. We hebben nu een koelkast. Maar hiermee is ook een brokje menselijk contact verloren gegaan en daar is niets voor in de plaats gekomen. Dat hebben we verzuimd te doen.

Iemand wiens kind vroeger ziekteverschijnselen vertoonde liep in ongerustheid naar de burens om raad, of om van zijn telefoon gebruik te maken. Nu heeft hij zelf telefoon en binnen tien minuten staat de ambulance voor de deur. Dat is natuurlijk een grote verbetering en ik zou het niet graag missen, maar er is ook iets door weggevallen. We hebben verzuimd dat weggevallene opnieuw in te vullen.

We hebben elkaar niet meer nodig. Machines en organisaties, perfecter dan mensen, hebben de taken overgenomen, en we hebben niets gezocht om de kilte die daardoor ontstaat te verjagen. Dat hebben we verzuimd.

Technocratie en bureaucratie hebben de plaats ingenomen van contacten tussen mensen onderling en tussen mens en cultuur. Beter, efficiënter, goedkoper. We willen ze niet meer missen. Maar we zullen moeten leren er mee te leven, zullen moeten eisen dat technocratie en bureaucratie ondergeschikt zijn aan de mens. Het gaat om de mens, niet om de machine, niet om het systeem.

Al 500 jaar voor Christus sprak Zarathustra: 'Uw vruchten zijn wel rijp, maar gij zijt niet rijp voor uw vruchten'. Inderdaad, de straaljager, de maanraket, de computer, het sociale stelsel, het zijn rijpe vruchten, prachtige producten van het menselijk kunnen. Helaas, wij zelf blijken niet rijp om er mee te kunnen leven, *wij* zijn niet rijp voor onze rijpe vruchten. We kunnen niet leven met onze verworvenheden. Is het dan verwonderlijk dat het Sociaal Culturele rapport moet constateren dat de mensen – ondanks de gestegen welvaart – ontevredener, ongelukkiger en banger worden?

Men spreekt van misbruik van de sociale wetten – een randverschijnsel. Geen randverschijnsel is de toename van ziekten (niet ziekteverzuim), van onvrede met de situatie, van stijging van het gebruik van medicijnen. We hebben het allemaal beter, ja zeker. En we zijn meer ziek. We hebben een prachtig stelsel van sociale verzekeringen opgebouwd, en we zijn meer ziek. We hebben een peperdure organisatie voor de volksgezondheid, en we zijn meer ziek. We hebben uitgekookte diëten, kennis van voedingsleer, een farmaceutische industrie, trimbanen en sportvelden, en we zijn meer ziek. We kunnen niet leven met onze verworvenheden, we zijn niet rijp voor onze rijpe vruchten, we wor-

den er ziek van.

Of de mens er tegen kan zijn verantwoordelijkheden tot een minimum terug te zien gebracht, of hij het de moeite waard vindt om in een ziekenhuis als nr. 316 zijn leven met een week verlengd te zien, of hij rijker wordt van nog een jaar langer onderwijs in iets wat het bestaande systeem weer een stap verder zal brengen, we hebben het ons niet afgevraagd. Misschien hebben we te ijverig aan de systemen gebouwd, we zijn vergeten te kijken of ze wel naar menselijke maat zijn gesneden – de mensen moeten maar in de systemen passen.

De systemen zijn perfect, feilloos, sluitend, en in al hun volmaaktheid vaak belachelijk. Scholen, ziekenhuizen, tehuizen voor ouden van dagen, werven met voorbeeldige ijver cliënten om maar aan hun subsidies te komen. Toneelgezelschappen eindigen het seizoen met dure produkties om dezelfde reden. Allerlei gesubsidieerde instellingen zijn als de dood om geld over te houden, omdat anders het jaar daarop hun subsidies worden gekort. Mensen dienen systemen, systemen dienen computers, computers dienen de industrie, de industrie dient het materialisme, waaronder de westerse cultuur gebukt gaat...

Dit kabinet is niet een materialistisch kabinet, in de zin dat het geen oog zou hebben voor het belang van de sociaal-culturele sector. En het is onredelijk te zeggen dat deze Regering de ondernemers vette kluiwen toewerpt vanuit verholen kapitalistische begeerten. De Regering slaagt er in aannemelijk te maken dat zij herstel van de produktiesector wenst om haar spreidingsdoelstellingen (inkomen, kennis, macht) mogelijk te maken.

Wat ons teleurstelt is dat de Regering grijpt naar de oude middelen, alsof de problemen van een oude, al bekende soort zijn. Dat zijn ze niet, noch in de sociaal-culturele sector (waar eerder sprake is van een labiel evenwicht dan van sociale stabiliteit), noch in de industriële sector.(...)

De ondergrens voor projecten die gebruik kunnen maken van het investeringsrekeningsysteem is gelegd op f10 miljoen. Geen voorstellen zijn gedaan voor concrete maatregelen voor het middelgrote en kleine bedrijf.

Van het speerpuntenbeleid moet verwacht worden dat het zich zal richten op dezelfde grote technologieën die ook vroeger al werden gesteund: nucleaire technologie (natriumkoelsystemen voor SNR, reactorvaten), vliegtuigindustrie, satellieten. Teleurstellend voor iemand die al jaren pleit voor versterking van het middelgrote en kleine bedrijf, steun voor deze bedrijven van de overheid óók in het bewerken van nieuwe markten, een op deze bedrijven gericht aankoopbeleid van de overheid zelf, het vormen van kleine, dynamische groepen, die per aandachtgebied stimulerend kunnen werken op technologische vernieuwing, marktverkenning en -bewerking, toekomstverkenning t.b.v. kleinere bedrijven.

Het niveau van welvaart, en daardoor van welzijn, zal in overwegende mate worden bepaald door de mate van technologische en industriële vernieuwing die we kans zien te realiseren. Zolang ik adem heb en het recht dit spreekgestoelte te beklimmen zal ik het blijven herhalen.'

(Democraat: okt. 1976)

Het betoog van Terlouw levert veel positieve reacties op en maakt duidelijk dat D'66 weer een eigen plaats kan innemen in de Nederlandse politiek. Voor zichzelf heeft Terlouw echter de beslissing genomen niet als lijsttrekker bij de komende verkiezingen te zullen optreden. In de Democraat legt hij uit waarom:

'In mei 1977, de maand van de verkiezingen, zal het zes jaar geleden zijn dat ik in de Tweede Kamer kwam. Na ruim twee jaar werd ik fractievoorzitter, ongewild, door de omstandigheden gedwongen.

Nu zijn er over zeven maanden verkiezingen. Een nieuwe D'66-Tweede Ka-

merfractie zal waarschijnlijk geen grote machtsfactor vormen, maar krijgt wel de taak om, ongebondener dan nu, met veel meer bewegingsvrijheid dan de huidige fractie, het post-socialistische liberalisme, of de vrijzinnige democratie zo u wilt, opnieuw op te bouwen.

Ik heb er lang en grondig over nagedacht of ik me kandidaat zou stellen voor het lijsttrekkerschap. Met grote moeite, maar wel met overtuiging, heb ik besloten dat niet te doen. De doorslaggevende overweging daarbij is geweest dat ik na de jaren die in mei '77 achter ons zullen liggen, een periode waarin het wegvallen van het contact tussen 'basis' en fractie een sterke aanslag heeft gedaan op mijn motivatie, tijd nodig heb om mijn gedachten te ordenen en mijn motivatie op het vroegere peil terug te brengen. Zonder zo'n periode van afstand nemen acht ik mij niet in staat om vier jaar lang de inspiratie en overtuigingskracht op te brengen die nodig zijn om die nieuwe fractie de vlam te laten zijn van waaruit een groot vuur zal ontbranden. Ik weet dat ik met deze beslissing velen van u teleurstel. Enerzijds ben ik dankbaar voor het vertrouwen dat daaruit blijkt, anderzijds maakte dat de beslissing de moeilijkste die ik ooit heb moeten nemen.'

(Democraat, sept. 1976)

De beslissing van Terlouw zet een domper op de hoopvolle verwachtingen van de D'66-ers, zonder deze overigens geheel de bodem in te slaan. De voorbereidingen voor het congres en program worden voortgezet en het hoofdbestuur blijft aansturen op deelname aan de verkiezingen, zoals blijkt uit de volgende verklaring:

'Het Hoofdbestuur van D'66, dat al enige tijd wist dat Jan Terlouw ernstig aarzelde om zich bij de volgen verkiezingen opnieuw kandidaat te stellen voor de Tweede Kamer, acht zijn voorlopig vertrek uit de politiek een verlies voor de partij en voor de nationale politiek. Het rekent er echter op, dat een vernieuwd D'66 in de toekomst des te meer van zijn vernieuwde krachten zal kunnen profiteren en het is vast besloten om dat mogelijk te maken.(...)

Het Hoofdbestuur wordt in die overtuiging gesterkt door een toenemende winst van nieuwe leden en door groeiende blijken van belangstelling voor zijn beleidsprogramma. Het verwacht dat het congres op 6 november a.s. het signaal zal geven voor de volledige herleving van de partij die in het huidige tijdsgewricht niet kan worden gemist.'

(Democraat, sept. 1976)

'Terlouw moet blijven'

Tegelijkertijd wordt echter nog een laatste poging gewaagd om Terlouw op zijn beslissing te doen terugkomen. Als klapstuk stellen de kandidaten voor de Tweede Kamer een motie op waarin een 'zowel redelijk als hartstochtelijk beroep' op Jan Terlouw wordt gedaan om toch als lijsttrekker op te treden. Daarnaast gebeuren er, nadat Terlouw zijn besluit bekend heeft gemaakt, een aantal opmerkelijke dingen:

Jan Terlouw: 'Het verhaal dat ik bij de Algemene Beschoouwingen had gehouden rond het thema de vervreemding in de samenleving en de rol van de technologie, leverde een fantastische respons op, niet uit de Kamer, maar uit het land. In een radiuitzending had ik daarover ook gesproken en dat leverde zo'n 400 nieuwe leden op. In de tweede plaats had ik mijn lidmaatschap van de VARA opgezegd na een heftig conflict met deze omroep, omdat zij de herrijzenis van D'66 uiterst negatief becommenta-

rieerde; ook dat leverde veel positieve reacties op – men zei: 'kijk, hij maakt zich los van de PvdA'.

In de derde plaats heeft een TV-programma van de NCRV, waarin de kijkers mochten bepalen wie er als gast zou optreden, een belangrijke rol gespeeld. Toen ik meedeelde dat ik niet als lijsttrekker beschikbaar was, had ik gezegd dat ik op radio noch TV commentaar wilde geven. Maar op die dag belden de kijkers de NCRV op om mij 's avonds in het programma te krijgen. Bij wijze van uitzondering ben ik op die uitnodiging ingegaan. Hans Sleuwenhoek vroeg me waarom ik wegging. Ik gaf als reden op dat ik dacht dat er voor D'66 weinig kans bestond om een grote partij te worden. Toen zei hij: als er nu eens 1000 man je zouden schrijven dat je moest blijven? Mijn antwoord 'zoiets is makkelijk te organiseren' werd echter weggedraaid in de slotmuziek van het programma. Het gevolg was dat er op Sleuwenhoeks suggestie minstens 500 brieven zijn binnengekomen: allerlei mensen die me schreven dat ik moest blijven. Maar al die dingen bij elkaar deden me nog niet van besluit veranderen. Toen kwam dat congres van 6 november in Tivoli met het hartstochtelijk en redelijk beroep: Mijn reactie was toen: dat kan ik niet alleen doen, dan zullen ook jullie je te barsten moeten werken. Dat leidde tot een enorme 'va banque': ik zou blijven als er 66.666 handtekeningen kwamen en 1666 nieuwe leden – dat was een verspreking, ik wou natuurlijk zeggen 1966. Als dat in drie maanden tot het volgend congres zou lukken, dan was het duidelijk dat de partij weer tot leven was gekomen.'

Het congres in Tivoli, dat ook definitief besluit aan de verkiezingen deel te nemen, ontketent een enorm enthousiasme binnen D'66. Jan Vis doet in de Democraat verslag:

'Het Utrechtse Tivoli kun je nauwelijks een inspirerend gebouw noemen. Het is als noodgebouw opgezet en sindsdien natuurlijk blijven staan. Een entourage, die niet veel goeds beloofde. En toch zou D'66 daar op zaterdag 6 november een vreemde hergeboorte beleven.

Hoeveel bezoekers zouden er komen? Ik denk dat iedereen wel zijn calculatie heeft gemaakt: als het er minder dan 200 zouden zijn, zou je de hele onderneming kunnen afschrijven. Boven de 200 zouden de vooruitzichten onzeker maar niet apert kansloos zijn – en op véél meer kon je toch eigenlijk niet hopen.

Maar wat gebeurde? De zaal liep vlot vol. Eerst werden de pessimistische verwachtingen overtroffen, toen de minder pessimistische en tenslotte zelfs de meest-optimistische: 750 congresgangers.

Daarna gebeurde er nog iets vreemds: al die 750 demonstreerden een enthousiaste eensgezindheid. Wat we deden had wel met politiek te maken maar nauwelijks met de traditionele D'66-politiek. Geen sprekers die zich verdrongen voor de interruptie-microfoons, geen gezeur over punten en komma's in het programma, geen procedure-narigheden. Het was duidelijk: iedereen was naar Utrecht gekomen om de partij weer rechttop te zetten en dat ook heel duidelijk aan de buitenwereld te laten zien. We hielden een congres om de kiezers te laten zien dat we terugkwamen en heel wat zouden gaan aanrichten.

Er gebeurde nog iets vreemds: al die D'66-ers die zichzelf jarenlang zo nuchter en emotieloos hadden gevonden zagen er niet tegen op Jan Terlouw hartstochtelijk op het schild te tillen. Hij wilde eigenlijk niet – maar eigenlijk wilde hij niets liever dan het nog eenmaal proberen. Zelden heeft een politicus een partijcongres zo fors aangepakt als Jan Terlouw die middag deed – en bijna nooit heeft een congres zich zo dankbaar en geroerd laten aanpakken.

Af en toe maak je in de politiek mee dat een congres een eigen leven gaat leiden, dat het verstand direct op het hart is aangesloten. Dat gebeurde die zaterdagmiddag met ons congres. Ik heb sceptische partijgangers met tranen in de ogen zien staan.

Het congres heeft ons veranderd. De tocht door de woestijn is afgelopen, we komen weer in de bewoonde wereld – de wereld waar we de nieuwe partijleden zullen opzoeken en al die handtekeningen voor Jan Terlouw zullen halen.

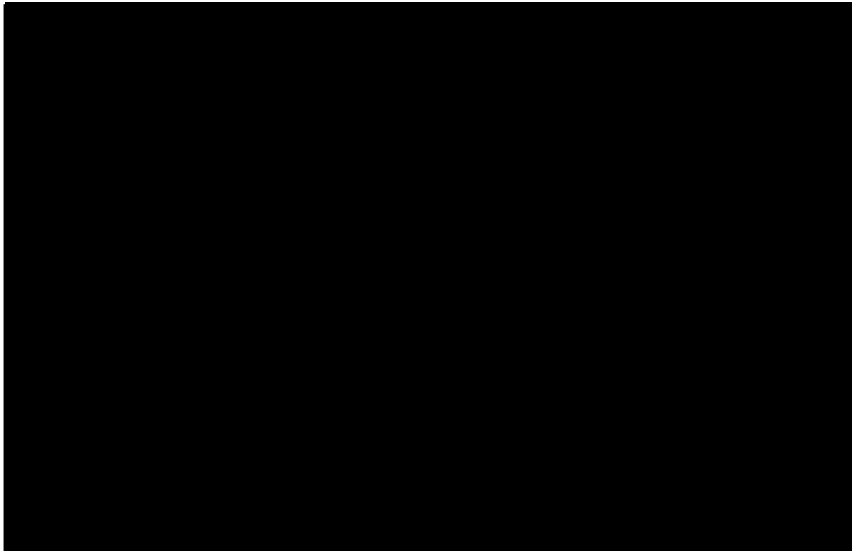
Laten we de opwindning van het congres even vergeten. Maar laten we de inspiratie van die zaterdagmiddag vasthouden. De kansen zijn beter dan we dachten. Het gaat er alleen maar om ze te pakken. Als ons dat voor het volgende congres (op 5 februari) lukt, dan kunnen we bij de verkiezingen van mei nog heel wat bijzonders laten zien.'

(Democraat: nov. 1976)

Terlouw's uitdaging brengt een koortsachtige activiteit in de partij teweeg. Vooral het vergaren van de 66.666 handtekeningen blijkt geen geringe opgaaft. In stad en land trekken leden gewapend met handtekeningenlijsten langs de deuren of posteren zich in drukke winkelstraten. Nadat D'66 zich in het eerste jaar van haar wederopstanding met het eigen program en de partijorganisatie beziggehouden heeft, richt zij zich nu over het hele land tot de kiezers met de vraag: vindt u ook dat Jan Terlouw moet blijven? Tienduizenden handtekeningen worden zo binnengehaald. Toch blijkt 66.666 wel erg veel te zijn en het wordt een race tegen de tijd.

Minder moeite kost het 1666 nieuwe leden binnen te krijgen. Nu het wederopgestane D'66 besloten heeft aan de verkiezingen deel te nemen en een koortsachtige activiteit aan de dag legt, blij-

Jan Glastra van Loon op pad. (Foto: ANP)

ken weer heel wat mensen in de partij een politiek onderdak te zien. Zo komt ook de basis van D'66 in versneld tempo verder tot leven, wat blijkt uit de (her)oprichting van vele afdelingen. Het Parool geeft hiervan een beeld:

Nieuw élan

'Die 1666 nieuwe leden zijn er al lang. Het dubbele aantal is zelfs al bereikt. De 66.000 handtekeningen zijn er nog lang niet, maar met man en macht wordt er aan gewerkt. Terlouw heeft het slim bedacht: het verzamelen van de handtekeningen lijkt de D'66-ers een vreemde kick te geven.

De activiteiten in Nijmegen zijn slechts een voorbeeld van het nieuwe élan, dat door D'66 gaat. Behalve in de Karelstad wordt in dezelfde week ook de afdelingen Delft en Winterswijk nieuw leven ingeblazen. Het is vaak het werk van enkele enthousiast gebleven, oude getrouwen.

In Nijmegen is dat Ed Schiks, 50 jaar en gemeente-ambtenaar. Twee maanden geleden was hij het enige overgebleven 'werkende lid' van de partij. Na de oproep van Terlouw op het landelijk congres plaatste hij voor f 300,- uit eigen zak in een plaatselijk blad een advertentie, waarin hij de sluimerende D'66-sympathisanten onder stad- en streekgenoten mobiliseerde. Binnen enkele weken waren er weer 70 leden. 'Bijna allemaal nieuwe gezichten, vrijwel niemand van vroeger,' vertelt Ed Schiks, 'en veel actieve mensen.'

Het laatste punt voor de eerste pauze is belangrijk: de 66.000 door Terlouw gewenste handtekeningen. Contactlid Paul Wessels uit Gennep vraagt het woord. Hij zegt bang te zijn dat de 66.000 handtekeningen niet gehaald zullen worden voor de 5e februari, de deadline-datum van het congres. 'En ik weet dat Terlouw niet zal sjoemelen. Woensdagavond zal Jan in de TV-uitzending van D'66 zeggen, dat hij ècht géén lijsttrekker zal worden als de 66.000 handtekeningen er niet liggen,' weet het contactlid uit 'inside-information'.

Deze mededeling betekent een keerpunt in de vergadering. Er ontstaat een sfeertje van: nu-dan-gaan-we-er-toch-met-z'n-allen-tegenaan. Afgesproken wordt dat elk lid in Nijmegen vijf handtekeningen-lijsten krijgt toegestuurd, waarmee hij woensdagavond na de TV-uitzending langs de deuren moet gaan. Er melden zich staande de vergadering elf mensen voor deze huis-aan-huis-actie.³

Parool/.../1977

'Een gewone partij in plaats van een bevlogen beweging'

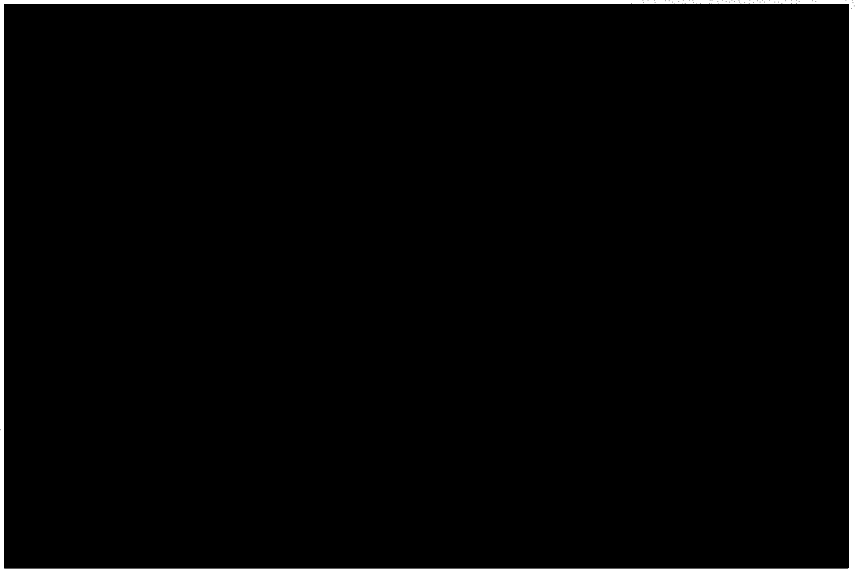
Het leergeld dat D'66 heeft moeten betalen bij de snelle ineenstorting van de partij maakt dat nu direct al aan een degelijke organisatie wordt gewerkt. Een efficiënt secretariaat gaat in Den Haag (i.p.v. Amsterdam) van start en de communicatie tussen de verschillende partijorganen en fracties wordt aanmerkelijk verbeterd door o.a. de instelling in mei '77 van een Adviesraad. Deze dient enerzijds als klankbord voor hoofdbestuur en fractie, anderzijds geeft hij de mogelijkheid om ook tussen de congressen door de aan de basis levende ideeën tot uitdrukking te brengen.

Op het congres van februari '77 dat wederom in Utrecht plaatsvindt wordt de oogst van de door Terlouw ontketende actie bekend gemaakt: bijna 90.000 handtekeningen en 4410 leden.

De Haagse Post schetst het volgende beeld van het nieuwe D'66:

'De doodgewaande partij is ook blijkens de opiniepeilingen weer tot leven gewekt. Van 0,7 procent in september 1976, via 1,5 in november en 1,6 in januari naar 4,2 procent in februari, en ook volgende peilingen duiden op tenminste het behoud van zes kamerzetels.

*Terlouw is lijsttrekker.
(Foto: Han Singels)*

Dit houdt niet in dat Terlouw de oude kiezersschare van D'66 weer achter zich verenigd heeft. Opmerkelijk veel mensen die in '72 op de PPR of de PvdA stemden nemen zich volgens Rooie Haan/Nipo/De Hond voor nu hun stem op D'66 uit te brengen, respectievelijk 11,4 en 2,9 procent. Voorts is er enige toeloop vanuit de VVD: 2,3 procent, terwijl er uit het confessionele kamp nauwelijks afvalligheid is in de richting van D'66.

Het herleefde D'66 vertoont andere karaktereigenschappen dan de partij van Hans van Mierlo: breder van samenstelling, hechter van organisatie, niet langer wars van ideologie.

Alle regio-contactpersonen melden dat de partij nu haar leden uit meer lagen van de bevolking recruteert. Zeeland: 'Uit onvrede met het behoudende karakter van de VVD hebben we hier nogal wat managers gekregen. En je ziet ook dat steeds meer boeren lid worden.' Achterhoek: 'Het zijn nu minder de jonge academici, meer een dwarsdoorsnede van de bevolking. Meer ouderen vooral. Wij spreken mensen aan die zich nog nooit met politiek bemoeid hebben.'

Groningen: 'Het zijn de laatste tijd vooral jonge ex-VVD'ers of iets in die gooi. In haar totaliteit wordt de partij minder radicaal.' Arnhem: 'We krijgen nu ook ongeschoolden, mensen uit de arbeidersklasse. De sfeer is aangener. In het verleden gaven de beter gesitueerde academici de toon aan. Als dan iemand iets zei die niet zo deskundig was dan kreeg hij vaak een studentikoze sneer.'

Algemeen is men van zins de partij na de verkiezingen organisatorisch hecht op poten te zetten. Men wil af van de provisorische structuur die paste bij de partij die zichzelf zo spoedig mogelijk overbodig wilde maken. Nu al worden in dit opzicht veranderingen ten goede geconstateerd. Twente: 'Het is een verademing hoe soepel alles nu verloopt vanuit de landelijke centrale.' Friesland: 'Door de slechte administratie was er vroeger een groot gebrek aan onderling contact. D'66 is nu serieuzer, minder ludiek en daardoor saamhoriger.'

D'66 is van een bevlogen beweging geworden tot een gewone partij.'

(HP: 14/5/1977)

Elseviërs Magazine ziet daarentegen weinig nieuws in het herrezen D'66:

'Voor de ruim duizend verliefde D'66-congresgangers die afgelopen zaterdag de Utrechtse feestzaal Tivoli bevolkten, is dat geen vraag meer: D'66 is terug van weggeweest. In dezelfde zaal had Terlouw drie maanden geleden zijn eisen

op tafel gelegd voor het lijsttrekkerschap: 66.000 handtekeningen onder 'D'66 moet doorgaan' en 1666 nieuwe leden.

Zaterdag verklapte hij dat zijn vader hem die avond had opgebeld. 'Jan, ben je krankzinnig geworden?' Het ledental, nu ruim 4400, was snel gefikst, de handtekeningeneis leek te hoog gegrepen. 'Ik voelde me met al die niet-volle lijsten die binnenkwamen, steeds meer een ziek psychisch geval.'

Het nieuwe D'66 lijkt opvallend sterk op het oude D'66 en heeft vermoedelijk om die reden achterwege gelaten om na elf jaar de naam te veranderen in D'77. De kandidatenlijst voor de Tweede Kamer levert het eerste bewijs. De eerste tien plaatsen worden vrijwel stuk voor stuk bezet door Democraten van het eerste uur. En naar aloud politiek gebruik worden de beste posities na Terlouw ingenomen door bewindslieden (Brinkhorst en Zeevalking) en zittende of oud-Kamerleden (Nypels en Engwirda). Alleen het hoofdbestuurslid Chel Mertens heeft zich hiertussen weten te wringen, maar die heeft zich dan ook elf jaar het vuur uit de sloffen gelopen. De 'subtop' wordt op nummer elf aangevoerd door Suzanne Bischoff van Heemskerck, dochter van de opperstalmeester van de koningin.

De politieke plaatsbepaling vormt het tweede bewijs dat het nieuwe D'66 niet wezenlijk verschilt van de oude club. De ontploffingstheorie staat niet meer in het vaandel. Die kreet werd enkele jaren na de oprichting doorgestreept. Van Mierlo koos toen op een verkiezingsbijeenkomst, 'met het pistool op de borst' en VVD-leider Geertsema aan de trekker, voor de PvdA. Zonder pistool doet het huidige D'66 hetzelfde.

Partijvoorzitter Jan Glastra van Loon: 'Als coalitiegenoten voor een volgende regeringsperiode komen voor ons (...) alleen in aanmerking de PvdA/PPR en het CDA in combinatie met elkaar.' Hij krijgt luid applaus, en nog harder wordt er geklapt als hij zegt: 'Een coalitie met de VVD is door de verschillen in programma en in politieke opstelling uitgesloten.'

Tijdens de discussie probeert een enkeling de onafhankelijkheid van D'66 helemaal zonder voorkeuren te bewerkstelligen. 'We moeten niet zitten drammen met wie we wel en met wie we niet willen samenwerken. We moeten helemaal onafhankelijk naar de kiezers toe. Dáár zijn we enthousiast voor geworden. We moeten eerst volwassen worden voordat we verliefd zullen zijn,' roept het kandidaat-bestuurslid Johan Meijer.

Hij krijgt een keihard applaus. Het hoofdbestuur vreest op dat moment het ergste.

Vice-voorzitter Jan ten Brink tegen EM: 'De partijtop heeft zich erop voorbereid om te voorkomen dat dit congres zich tegen samenwerking met de PvdA keert. Er zitten hier veel oude maar ook veel nieuwe D'66-ers en de sfeer is er een beetje naar om een motie tegen de PvdA rustig aan te nemen. De mensen zijn als de dood voor een omarming door de PvdA, hoewel ze graag het beleid van het kabinet-Den Uyl in grote lijnen willen voortgezet zien.'

Het bestuur wint het met vlag en wimpel. De kogels van staatssecretaris Brinkhorst (nummer twee op de kandidatenlijst) treffen de roos: 'We kunnen ons verleden niet verloochenen. Onafhankelijkheid betekent niet politieke kleurloosheid. We moeten de durf hebben om te staan waar we staan...'

Bij de stemming over de resolutie is het zo helder als glas: D'66, oud, nieuw of belegen, wil in grote meerderheid meedoen aan een nieuw kabinet met de socialisten, maar de Democraten wensen zich niet een tweede keer aan de rode steen te stoten. Op eigen kracht, onafhankelijk de verkiezingen in, en daarna ouderwets onderhandelen.'

*(Elseviers Magazine:
12/2/1977)*

Het Redelijk Alternatief

Het congres van februari '77 en een kort daarop volgend extracongres stellen het beleidsprogramma vast, waarna de verkiezingscampagne kan beginnen. D'66 gaat deze in onder de leus

'Het Redelijk Alternatief'. Deze typering, die in het verleden al enige malen gebruikt is door diverse personen, wordt nu verheven tot het visitekaartje van de partij. Voorzitter Glastra van Loon gaat in zijn rede tot het congres van 5 februari '77 nader in op de plaats van D'66 in de Nederlandse politiek:

'Men zegt wel, dat politiek Nederland een driestromenland aan het worden is. Als dat zo zou zijn, dan zijn wij de *vierde* stroom die uit een eigen bron gevoerd wordt.

Democraten '66 is een kritisch hervormingsgezinde partij. Wij willen geen vernieuwing om de vernieuwing en geen behoud om het behoud. D'66 wil belangrijke maatschappelijke hervormingen tot stand brengen. In de manier waarop wij produceren en in de manier waarop wij hulp, zorg en steun verschaffen. Wij zien dat als een noodzaak om de welvaart en de ontplooiingsmogelijkheden te waarborgen niet alleen voor onszelf maar ook voor toekomstige generaties. Hoe we die veranderingen willen tot stand brengen, hebben we uiteengezet in ons programma.

Dergelijke hervormingen kunnen niet met een vloek en een zucht worden verwerkt. Dat vergt een lange adem en een goede verdeling van krachten. Daarom hebben we een perspectief voor de toekomst ontwikkeld en een beleidsplan gemaakt dat verbanden legt tussen oorzaken en gevolgen. En niet een waslijst van verlangens. En daarom gaan we onafhankelijk de verkiezingen in, zodat de strekking van ons programma en de samenhang tussen onze beleidspunten duidelijk aan de kiezers kunnen worden voorgelegd.'

Het politieke klimaat tijdens de campagne wordt aanvankelijk beïnvloed door het regeerakkoord dat PPR en PvdA eind '76 gesloten hebben. In een poging op hun manier duidelijkheid te scheppen voor de verkiezingen, hebben de twee partijen een aantal voorwaarden geformuleerd waaronder zij bereid zijn tezamen regeringsverantwoordelijkheid te dragen. Deze zgn. 'meerderheidsstrategie' moet het CDA duidelijk maken dat het, wat de PvdA en PPR betreft, in het nieuwe kabinet slechts de mindere mag zijn. De PvdA laat zich, mede uit angst aan haar linkervleugel te veel aan de PPR te verliezen, tot deze strategie verleiden; ook in de 'weeg-verhouding' bij de verdere besluitvorming weet de PPR veel binnen te halen. Afgesproken wordt nl. dat deze zal plaatsvinden in de verhouding 12 voor de PvdA en 7 voor de PPR. Binnen de PvdA rijst veel verzet tegen het akkoord en Jan Terlouw noemt de opstelling van beide partijen onverstandig, omdat zij zich op deze manier buitenspel dreigen te manoevreren. Eind maart '77 wordt de PvdA echter gered uit het lastige parket waarin de samenwerking met de PPR haar gebracht heeft. Minister Van Agt weigert dan namelijk een wetsvoorstel voor de wijziging van de grondpolitiek in de Kamer te verdedigen en dient zijn ontslag in. Zijn confessionele collega's sluiten zich bij hem aan, waardoor de val van het kabinet een feit is. De PPR ziet hierin aanleiding om zich tegen verdere regeringsdeelname met het CDA uit te spreken. De PvdA volgt haar voorbeeld echter niet en aldus komt de PPR in een geïsoleerde

positie. Niet verder gehinderd door haar radicale partner kan de PvdA vervolgens een verkiezingscampagne voeren die zich, onder het motto 'Kies de minister-president', sterk op de persoon van Den Uyl concentreert.

Het CDA, waarin de drie grote confessionele partijen zich voor het eerst gezamenlijk presenteren, gaat met Van Agt als lijsttrekker onder de roep om een 'Ethisch Reveil' de verkiezingen in. Bijbehorende thema's als zedelijk verval en ontbinding van het gezin spreken vooral het confessionele kiezersvolk sterk aan en geven Van Agt een grote populariteit in die kringen. Zij bevestigen echter het uitgesproken confessionele karakter van het CDA en beperken daarmee de werfkracht van het Appèl voor de niet-confessionele kiezers.

De VVD voert wederom een sterk polariserende campagne waarin Wiegel tegen het beleid van het kabinet-Den Uyl van leer trekt en probeert de kiezer aan te praten dat er na de verkiezingen 'puin geruimd' zal moeten worden. De VVD die D'66 eerst als een onbeduidend groepje had willen negeren, voelt zich genoodzaakt deze hooghartige houding te laten varen als sommige D'66-voormannen stellen dat de ware liberalen beter naar hun partij kunnen overstappen. Deze stelling krijgt van onverwachte zijde steun als in december 1976 het initiatief wetsontwerp inzake abortus, dat in de Tweede Kamer o.a. ingediend was door de VVD, in de Eerste Kamer mede afgestemd wordt door de VVD-fractie. De reactie van de VVD op de kritiek van D'66-zijde is weinig meer dan een hernieuwde poging D'66 op één hoop te gooien met de PvdA en haar ervan te beschuldigen verslingerd te zijn aan 'linkse dogma's', zoals Wiegel ze noemt. Deze opstelling van de drie grote partijen laat D'66 alle ruimte om duidelijk te maken dat zij inderdaad een 'redelijk alternatief' biedt. Jan Terlouw zet aan het eind van de campagne de zaken nog eens op een rijtje:

'D'66 is een partij die het best op zijn plaats is als zij deelneemt aan de regering. Ik herinner u dan ook graag aan het besluit van de algemene ledenvergadering van 5 februari van dit jaar, waarin is uitgesproken dat wij zullen proberen een regering tot stand te brengen van CDA, D'66, PvdA/PPR, waarbij dan nu /PPR moet worden geëlimineerd, omdat de PPR dat zo heeft gewenst.

Bij de kabinetsformatie – aannemend dat we daarbij zullen zijn betrokken – moeten prioriteiten worden gesteld, moeten we beslissen welke beleidsgebieden wij het belangrijkste vinden. Ik heb daarover gedacht en ik leg ze u voor, niet om daarover nu een advies uit te brengen, maar opdat u ze mee naar huis kunt nemen en ze kunt overdenken.

Ik noem u zes hoofdgebieden, in willekeurige volgorde:

1. De mens is belangrijker dan het systeem. Dat betekent *emancipatie*, van de vrouw, maar ook van de man. Het betekent prioriteit voor minderheidsgroepen.

Vergroting van de persoonlijke vrijheid.

Wegnemen van belemmeringen bij verandering van werkring, door werkring en pensioenfondsen van elkaar te ontkoppelen.

Vergroting van de woonvrijheid, door persoonlijk en gemeenschappelijk (coöperatief) woningbezit. *Voorkeursrecht bij verkoop van huizen voor de bewoners* (de huurder). De Rijkspostspaarbank, een rijksinstelling, verkoopt op het ogenblik over de hoofden van de bewoners heen aan andere beleggers, die grote winsten maken.

Kleinschaligheid. Behoud van het kleine dorp.

2. D'66 wil tegengaan dat belangen van consumenten, gehandicapten, gepensioneerden en dergelijke moeten worden weggedrukt door producenten. Daarom moeten belangenorganisaties een sterkere positie krijgen, bijvoorbeeld moeten consumentenorganisaties worden toegelaten tot de SER. De rol van de RMHP (Raad voor het Middelbaar en Hoger Personeel) bij het nationaal loonoverleg moet worden versterkt.

3. Voor het bedrijfsleven is een combinatie van drie dingen nodig:

a. verbetering van de rendementen;

b. bevordering (o.a. door een veel dynamischer overheidsbeleid) van industriële vernieuwing;

c. verbetering van de bedrijfsdemocratie.

Tezamen geeft dit een verbetering van het ondernemingsklimaat, door vergroting van de investeringen, verbetering van de concurrentiepositie, en versterking van de arbeidsmotivatie.

4. Het milieu moet een centralere plaats krijgen in het beleid. In het kader van de 'groene nota's' moet meer worden uitgetrokken voor landschapsbehoud. Energiebesparing en afvalverwerking moeten worden gebruikt als stimulans voor technologische vernieuwing.

5. Internationaal beleid.

a. Binnen de bestaande organisaties moet Nederland zijn invloed aanwenden om ontspanning te bevorderen.

Het lidmaatschap van de NAVO moet niet voorwaardelijk worden gemaakt, omdat dit slechts zou leiden tot een positie van onmacht.

b. De welvaarts kloof tussen Noord en Zuid moet worden verminderd. Daarom wenst D'66 handhaving van een ontwikkelingshulp van 1,5% van het netto nationaal inkomen, met dien verstande dat dit een zuiver bedrag moet zijn. Zo moeten bijvoorbeeld bedragen die ten deel vallen aan de financiering van buitenlandse dienst, of die ten goede komen aan het Nederlandse bedrijfsleven, niet worden meegeteld om tot deze 1,5% te komen.

De economische verhoudingen tussen Noord en Zuid moeten worden geherstructureerd. De ontwikkelingslanden moeten toegang krijgen tot alle markten. Nederland moet zich beijveren voor het ontwikkelen van technologieën die geëigend zijn om de dorpen in de arme landen weer bewoonbaar te maken. Europese samenwerking is voor dit alles essentieel. Daarom ook moet de Nederlandse regering een open en democratische Europese gemeenschap versterken en uitbouwen.

6. a. Doeltreffende parlementaire controle op het vervolgingsbeleid moet worden bevorderd door een zo ruim mogelijke verantwoording van de Minister van Justitie aan de Kamers der Staten-Generaal. De Minister mag alleen bij uitzondering een beroep doen op de eigen beleidsvrijheid van het Openbaar Ministerie.

b. Verouderde strafbepalingen op het gebied van de zedelijkheidswetgeving moeten verdwijnen.

c. Er moeten alternatieven worden ingevoerd voor vrijheidsstraffen.

d. Vormen van discriminatie in de wetgeving t.a.v. alternatieve samenlevingsvormen moeten worden weggewerkt.

Het kan van belang zijn om tot een verandering te komen van de departementale indeling. Ik wil hierover nu nog geen voorstellen doen.

Eén uitzondering. Nederland is een van de weinige industrielanden dat geen afzonderlijk departement heeft voor industrie, energie en technologie. Dat is ook

te merken in het beleid. Mij dunkt dat wij moeten pleiten voor de totstandkoming van zo'n departement, en dat er voor de komende kabinetsperiode minstens een staatssecretaris moet komen voor technologie.

De heer Van Agt (en enkele andere politieke zonderlingen) heeft enkele malen als zijn mening doen blijken dat D'66 een partij zou zijn zonder ideologie, zonder levensbeschouwing. Nog steeds denkt deze man, die het indertijd toch tot hoogleraar heeft gebracht, naar het schijnt dat men pas een levensbeschouwing heeft als er een paar plechtige, hoogdravende paragrafen in een boekje worden geschreven.

De werkelijkheid is natuurlijk anders. Nooit zou D'66 de afgelopen jaren hebben kunnen overleven, als niet een diepe politieke overtuiging de wortels had van ons politiek handelen.

Ik zeg: *politieke* overtuiging. Dáárdoor is een partij bestand tegen de slopende werking van de tand des tijds. Een partij die een *religieuze* overtuiging grondslag maakt van zijn politieke programma, kent het verschil niet tussen een kerk en een politieke partij. Zo'n partij heeft de keus tussen hetzij godsdienst-twisten, hetzij het niet maken van een echte keuze, dat is het zich krampachtig vastklampen aan een middenpositie, waarin de keuzen tot stand komen door een wegstreepproces, dat niet door de partij zelf, maar door een maatschappelijke ontwikkeling wordt teweeggebracht, die zwaar en traag over de mensen heenrolt.

Zo'n partij kan niet vooruitlopen, wegen wijzen, richtingaanwijzers plaatsen. Zo'n partij is gedoemd om af te kalven door gebrek aan dynamiek. Dit onafwendbare proces is niet te stoppen door D'66 beginselloos te noemen.'

(Democraat: juni 1977)

Een campagne draait echter niet alleen om programma's en verkiezingsstrategieën. Publiciteitscoördinator Veldhuizen geeft na de verkiezingen verslag van de organisatorische kant van de campagne:

'Uiteindelijk hebben we ongeveer f180.000,- uitgegeven, in vergelijking met het miljoen van de drie grote partijen - elk - slechts een schijntje.

Een enkele keer werden wat probleempjes gemeld bij de regeling van spreekbeurten. In het algemeen is men hierover zeer tevreden. Door het campagne-secretariaat zijn ongeveer 750 spreekbeurten geregeld en geregistreerd!

Om u een indruk te geven wat Kamerkandidaten tijdens een campagne doen: Chel Mertens hield 67 spreekbeurten, Jan Glastra van Loon 44, Elida Wessel 42, Jan Terlouw 36, Erwin Nypels 34, Wim Dik 32, Ineke Lambers 30, Laurens Jan Brinkhorst 25, Sol Schuyer 23, Henk Zeevalking 22 enz.

U weet dan wie er blij waren dat het eindelijk 25 mei werd.

Naar schatting zijn 500 à 800 leden actief geweest. Voor een totale dekking over Nederland is dit te weinig. Om dit te realiseren is minstens een verdubbeling van dit aantal nodig. Een mooie taak voor de regiobesturen...

Om zoveel mogelijk kiezers met D'66 te confronteren werden de volgende materialen verspreid:

120.000 stickers

300.000 folders: 'Het is niet te koop'

15.000 affiches groot formaat

30.000 affiches klein formaat

120.000 actieplantjes (zaad)

100.000 ansichtkaarten

400.000 folders: '6 Punten'

200.000 folders: 'Signalement'

Dan weet u ongeveer waar uw geld bleef.

Door de leden zelf werden nog besteld en betaald: 1000 buttons, 65.000 luci-

(Democraat: okt. 1977)

ferboekjes, 400 T-shirts en ongeveer 60 fotoposters.

Over het thema 'Het redelijk alternatief' is vrijwel iedereen zeer tevreden.'

'De grootste Come-Back sinds Lazarus'

(W. L. Brugsma)

De verkiezingen van 25 mei, die overschaduwde worden door twee Zuid-Molukse gijzelingsacties – een treinkaping en de bezetting van een lagere school in De Punt resp. Bovensmilde – leveren voor D'66 een uitstekend resultaat op. Het verlies van 1974 is niet alleen geheel weggewerkt, maar t.o.v. '72 is zelfs winst geboekt (van twee zetels). D'66 is er daarbij als enige van de kleinere partijen in geslaagd zich te handhaven. De PvdA weet de grootste vooruitgang te boeken (10 zetels) en levert daarmee de grootste fractie in de Kamer. Het CDA behaalt een bescheiden winst (1 zetel), terwijl de VVD er zes zetels op vooruitgaat – aanzienlijk minder dan de opiniepeilingen een half jaar tevoren hadden voorspeld, maar toch een goed resultaat. Naast de grote winst van de PvdA (die ten koste gaat van de kleine linkse partijen) is politiek vooral van belang dat CDA en VVD na deze verkiezingen, anders dan in 1972, samen weer een meerderheid kunnen vormen.

In de Democraat verschijnt een analyse van de verkiezingsuitslag van de hand van de secretaris-organisatie:

'Verkiezingsresultaten 1967–1977 (tabel 1)

	1967	1971	1972	1974*	1977
Percentage	4,5	6,8	4,2	1,05	5,43
Zetels	7	11	6	1	8

*Provinciale Staten-verkiezingen omgerekend.

Ik heb de resultaten van 1972, 1974 en 1977 per provincie vergeleken (zie tabel 2). Hieruit blijkt allereerst, dat onze aanhang het sterkst is in Noord-Holland (7,3%), Utrecht (6,6%) en Zuid-Holland (6,1%). Ook in 1972 spannen deze provincies de kroon. Zuid-Holland heeft echter de 2e plaats moeten afstaan aan Utrecht, dat met 2,4% absolute groei een fraai resultaat heeft geboekt. Opvallend is voorts, dat de in 1972 relatief zwak vertegenwoordigde provincies Friesland en Zeeland (2,8%) zich aardig hersteld hebben in de richting van het landelijk gemiddelde. Bij de landelijke groei bleven Noord-Brabant en vooral Limburg achter. In deze laatste provincie boekten wij zelfs 0,7% verlies t.o.v. 1972, toen het resultaat nauwelijks afweek van het landelijk resultaat. Kennelijk ligt hier een terrein braak, waar wij de komende tijd onze extra aandacht op moeten richten.(...)

Resultaten per provincie (tabel 2)

	1972	1974*	1977	winst t.o.v. 1974	winst t.o.v. 1972
Groningen	3,1	1,1	4,4	3,3	1,3
Friesland	2,8	0,5	4,4	3,9	1,6
Drenthe	3,0	0,8	4,4	3,6	1,4
Overijssel	3,0	1,0	4,2	3,2	1,2

WEDEROPSTANDING
(1975-1977)

Gelderland	3,3	0,7	4,8	4,1	1,5
Utrecht	4,2	1,1	6,6	5,5	2,4
Noord-Holland	5,3	1,4	7,3	5,9	2,0
Zuid-Holland	4,9	1,2	6,1	4,9	1,2
Zeeland	2,8	0,8	4,4	3,2	1,6
Noord-Brabant,	4,0	1,0	5,0	4,0	1,0
Limburg	4,0	0,7	3,3	2,6	-0,7

Nog interessantere gegevens blijkt tabel 3 te bevatten. Deze gegevens, die ik met veel dank ontleen aan de Volkskrant, maken een vergelijking mogelijk van de resultaten, die wij boekten in de grote steden, kleinere steden, forenzengemeenten en op het (stedelijk) platteland. Terwijl in 1972 onze aanhang in de grote steden iets groter was dan in de forenzengemeenten, blijken wij juist daar met 2,3% tot 7,2% te zijn gestegen.

* Provinciale Staten-verkiezingen omgekeerd

Resultaten naar gebied van herkomst (tabel 3)

	1972	1974*	1977	winst t.o.v. 1974	winst t.o.v. 1972
Steden boven 100.000	5,0	1,3	6,1	4,8	1,1
Steden tot 100.000	4,2	1,0	5,5	4,5	1,3
Forenzengemeenten	4,9	1,4	7,2	5,8	2,3
Stedelijk/platteland	3,1	0,7	4,0	3,3	0,9
Platteland	2,5	0,7	4,0	3,3	1,5

* Provinciale Staten-verkiezingen omgerekend

Dat D'66 bij de inwoners van de forenzengemeenten aanslaat, spreekt duidelijk uit de zeer hoge percentages van Muiden (10,4), Diemen (9,7) en Zoetermeer (9,1). Ook Landsmeer scoort met 9,5% hoog, zelfs 3% meer dan in 1972.

Een belangrijk en overigens ook verheugend resultaat is, dat wij onze relatief lage aanhang van 2,5% op het platteland hebben kunnen optrekken tot 4%. Zou de extra aandacht die wij, overigens zeer terecht, in het programma aan de problematiek van het platteland hebben besteed, hieraan hebben meegewerkt? Deze cijfers bewijzen m.i. duidelijk, dat D'66 geleidelijk meer een landelijke partij is geworden, die zich niet beperkt tot bepaalde belangen- of bevolkingsgroepen.

Hoofdstuk 8: Vierstromenland (1977-....)

De kabinetsformatie

In een nabeschuiving van de verkiezingen omschrijft Jan Terlouw in de *Democraat* de opdracht waar D'66 nu voor staat:

'D'66 heeft zich als enige van de kleinere partijen gehandhaafd. Wellicht is dat een belangrijke aanwijzing dat de Nederlandse kiezer geen drie maar vierstromenland wenst. Natuurlijk, die vierde stroming is nu nog klein in vergelijking met de traditionele stromingen en zal – door haar aard – waarschijnlijk nooit kunnen groeien tot een omvang als de huidige PvdA en CDA. Maar ik denk dat een verdeling van het politieke krachtenveld met twee partijen links van het midden (een socialistische en een niet-socialistische) en twee partijen rechts van het midden (een economisch conservatieve en een ethisch conservatieve) een heel wat logischer en bevredigender beeld oplevert dan een driestromenland. Want drie kent een midden en de macht neigt al gauw naar het midden.

Daarom is er alle reden voor ons om nu door te zetten en D'66 uit te bouwen tot een hechte, goed georganiseerde partij, die een hervormende politiek voert, gericht op het individu en diens ontplooiing in een democratische samenleving van gelijkwaardige mensen.

De veerkracht die D'66 het laatste halfjaar heeft getoond, de werkkraft en inventiviteit geven mij het vaste vertrouwen dat wij ook in de verdere toekomst een onmisbare bijdrage zullen kunnen leveren aan de Nederlandse politiek. En wat de nabije toekomst betreft: zoals door de ledenvergadering van 5 februari jl. is besloten, we zullen ons best doen zoveel mogelijk van onze plannen in te brengen in het nieuwe kabinet, met loyaliteit ten aanzien van de regeringspartners, maar zonder onze zo goed bevallende onafhankelijkheid in de waagschaal te stellen'.

(Democraat, juni 1977)

De kabinetsformatie die begin juni van start gaat zal de langste uit de geschiedenis worden. (PvdA-voorman Van Thijn geeft er een uitvoerig en tegelijkertijd persoonlijk getint verslag van in zijn 'Dagboek van een onderhandelaar') De verkiezingsuitslag wijst in eerste instantie op een voortzetting van de bestaande coalitie, minus de vrijwillig in ballingschap gegane PPR. Na intensieve en dikwijls moeizame onderhandelingen wordt in september '77 tussen CDA, PvdA en D'66 in principe overeenstemming bereikt over het uit te voeren regeerprogramma. Erwin Nypels geeft de volgende samenvatting in de *Democraat*:

'Hoe staat het met het 'redelijk alternatief' bij de kabinetsformatie? Antwoord: redelijk goed! Ik zal uit de doeken doen waarom.

Uitgangspunten: de uitspraak van het ledencongres van D'66 dat gestreefd moet worden naar een coalitie met PvdA en CDA; en de duidelijke verkiezingsuitslag die deze drie partijen als het ware veroordeelde samen een nieuwe regering te vormen.

Gedurende de eerste fase van de kabinetsformatie werden de vier zogenaamde hervormingsvoorstellen behandeld. Dit was op zichzelf logisch omdat hierover het (vorige) kabinet was gestruikeld. De resultaten van het overleg waren voor ons bij drie van de vier onderwerpen bevredigend.

Een moeilijk te verteren pil was het akkoord over de vermogensaanwasdeling

(VAD) na de informatie-Albeda. Samen met het CDA heeft D'66 gepleit voor een ruim individueel deel voor de werknemers in de bedrijven waar de VAD verdiend wordt. Ons pleidooi om het collectief deel uitsluitend voor verbetering van pensioenvoorzieningen aan te wenden vond gehoor. Met de PvdA werd echter stelling genomen tegen het CDA-streven om de VAD-afdrachten voor het bedrijfsleven zeer sterk te beperken. Vielen de resultaten op deze punten wel mee, duidelijk in strijd met ons verkiezingsprogramma is de afspraak het collectieve VAD-deel aan te wenden uitsluitend voor de werknemers en dit te storten in een nieuw collectief fonds (beheerd door de vakbonden met enige overheidsinvloed). Van onze kant werd daartegenover gesteld dat alle consumenten, d.w.z. in principe het gehele Nederlandse volk de VAD hadden opgebracht en dat op die grond alle Nederlanders daarvan behoren te profiteren, bv. door storting in het AOW-fonds, zodat de AOW-premies kunnen worden verlaagd en de AOW-uitkeringen verhoogd.

De tweede fase, welke betrekking had op het sociaal-economisch beleid, leverde voor D'66 een alleszins redelijk resultaat op. Leest u maar!

Overeengekomen werd dat het beleid van het nieuwe kabinet gericht zal worden op:

- vermindering van de inflatie met 1% per jaar (het zal nog een heksentoer zijn deze door alle drie partijen gevraagde taakstelling te realiseren);
- versterking van de winstpositie van het bedrijfsleven (in het bijzonder van grote betekenis voor D'66 en CDA);
- beperking van de collectieve lastendruk tot 0,5% per jaar met een perspectief op een geleidelijke stabilisatie na 1981 (dit lijkt sterk op de taakstelling uit de verkiezingsprogramma's van D'66 en CDA, het meest overigens op die van D'66);
- een tweejarige nullijn voor de reële persoonlijke inkomens met een streven naar jaarlijkse beperking van de incidentele loonsverhoging (promoties, periodieken) op grond voor nadër onderzoek en overleg met de sociale partners (het beleidsprogramma van D'66 bevatte als enige een realistische uitspraak van deze strekking; PvdA en CDA spiegelden beide nog een reële inkomensstijging voor);
- het voorkomen dat vooruitgang in bruto-inkomen niet of nauwelijks leidt tot enige vooruitgang in netto-inkomen door effecten zoals belastingprogressie, subsidies afhankelijk van inkomen, enz. (dit werd pas na herhaald aandringen samen met het CDA opgenomen; D'66 heeft zich op grond daarvan niet gebonden aan het voornemen de kinderbijslag te laten afnemen bij toename van het inkomen);
- totstandkoming (in fases) van een volksverzekering ziektekosten door middel van een uitbreiding van de AWBZ, waarbij ziekenfondsen en particuliere verzekeringen gelijkwaardig als uitvoeringsorganisaties zijn toegelaten (het CDA wilde oorspronkelijk helemaal geen afspraak maken over een volksverzekering, terwijl PvdA sterk denkt aan een opzet vergelijkbaar met de genationaliseerde gezondheidsdienst van Engeland; de gemaakte afspraak past evenwel zeer goed in ons D'66 ziektekostenverzekeringsplan!);
- voorbereiding van een wettelijke regeling voor aanvullende pensioenen naast de AOW, eventueel met voorrang van een regeling voor personen die van baan veranderen (dit punt werd opgenomen voornamelijk door herhaalde hardnekkige pleidooien van de kant van D'66);
- een industriebeleid waarin met name exportactiviteiten en technologische vernieuwing sterk bevorderd zullen worden, bv. door uitgaven voor technisch onderzoek en verbetering van methoden van leidinggeven als investeringen te beschouwen (deze afspraak werd in sterke mate geïnspireerd en beïnvloed door D'66);
- een zwaarder accent voor arbeidstijdverkorting, niet alleen in de vorm van vervroegde pensionering en educatief verlof, maar met name ook door werk-

tijdverkortingen (eveneens speciaal door sterke aandrang van D'66 opgenomen)...)

Wanneer we de balans opmaken voer het totale programma-akkoord bij deze kabinetsformatie ontstaat het volgende globale beeld:

De meeste programmapunten zijn in overeenstemming met ons verkiezingsprogramma en het beleidsprogramma of vormen een, vaak belangrijke, stap in de richting hiervan. Op vrijwel geen enkel punt is een afspraak gemaakt die in strijd komt met onze programma's. Duidelijk strijdig is de VAD-regeling, een overigens belangrijk punt. Twijfel over de vraag of door de afspraken onze programma's gerealiseerd kunnen worden is mogelijk met name met betrekking tot het kernenergiebeleid (Kernenergiecentrales, ultracentrifugeproject).

Natuurlijk bestaan er ook een aantal voor D'66 belangrijke zaken die niet of onvoldoende in het akkoord zijn opgenomen. De sociaal-economische paragrafen gaan bv. waarschijnlijk nog te veel van de economische groeifilosofie uit, de milieu-paragraaf is vrij mager, de concrete inhoud van onze pensioenwoningplannen bleek niet bespreekbaar te zijn. Op al deze punten hebben we ons het recht voorbehouden om in de komende jaren onze eigen voorstellen aan regering en parlement voor te leggen....)

De formatie loopt echter toch nog vast in een moeras van politieke en persoonlijke tegenstellingen over de verdeling van de ministersposten en de bewindslieden die deze zouden moeten bezetten. Het CDA blijkt ondanks het 'Ethisch Reveil' geen enkele moeite te hebben met een partnerruil en in snel tempo komt eind 1977 vervolgens het kabinet Van Agt-Wiegel tot stand.

De jammerlijke mislukking van het, gezien de parlementaire verhoudingen, meest voor de hand liggende kabinet toont opnieuw aan dat de door D'66 voorgestane staatsrechtelijke en partijpolitieke veranderingen nog niets aan actualiteit hebben ingeboet. Terwijl menigeen zich nog maandenlang opwindt over de vraag wie nu eigenlijk de schuldige van het formatiefiasco geweest is, wijst D'66 er nog eens op dat de fout voornamelijk in het systeem zelf zit, al spelen persoonlijke factoren natuurlijk wel een rol.

Jan Glastra van Loon gaat in zijn rede tot het congres dat in november '77 in Nijmegen bijeenkomt, nog eens in op de sterk door D'66-ideeën beïnvloede voorstellen van de Staatscommissie Cals-Donner, die eind '74 met name door toedoen van VVD en CDA zijn weggestemd, en op de mislukking van de Progressieve Volkspartij. Hij vervolgt:

'Ons kiesstelsel is uitstekend geschikt voor het verdelen van kamerzetels tussen een aantal partijen naar evenredigheid van de op die partijen uitgebrachte stemmen; het is echter uiterst ongeschikt voor het verenigen van partijen tot de vorming van een regering.'(...)

'Ook het scherpste denken zal geen stelsel kunnen produceren dat geheel zonder nadelen is of zonder mogelijkheden er meer voor zichzelf uit te halen dan met zijn geest en strekking overeenkomt. Dat geldt voor politieke stelsels niet minder dan voor belastingstelsels. Waar het boven alles op aankomt, is spelre-

gels te vinden die door de kiezers worden begrepen en billijk gevonden. Dat kan van het spel om de regeringsmacht zoals dat nu telkens na verkiezingen wordt gespeeld niet worden gezegd. Partijen die bot weigeren over hervormingen van ons kiesstelsel mee te denken en die tegelijkertijd proberen telkens voor zichzelf het onderste uit de kan te halen laden daarom een dubbele verantwoordelijkheid op zich. Zij hebben een speciale verantwoordelijkheid voor het slechte functioneren van het bestaande stelsel en zij houden toch aan dat stelsel vast om de voordelen die zij eruit trekken niet kwijt te raken.

(Democraat, okt. 1977)

Ook dat is iets, dat wij de kiezers duidelijk moeten maken!

Tijdens de CDA-VVD formatie wordt D'66 nog gepolst voor deelname, maar in overeenstemming met de congressuitspraken kiest de fractie voor de zelfstandige oppositie. Jan Terlouw geeft bij de beraadslagingen over de regeringsverklaring (januari '78) aan hoe D'66 zich ten opzichte van het nieuwe kabinet opstelt:

'Volledigheidshalve wil ik hier vermelden dat voor wat D'66 betreft het eerste regeerakkoord nu is vervallen. Er stonden natuurlijk veel punten in waarmee we het hartelijk eens waren (de overgrote meerderheid zelfs), maar wij geven er de voorkeur aan om de oppositie tegen dit kabinet onafhankelijk te voeren, gebaseerd op de samenhangende visie van waaruit het D'66-programma is geschreven. Dit programma zal dan ook de toetssteen van ons handelen zijn.

Hoe zal de fractie van D'66 zich tegenover het kabinet opstellen? Het kabinet heeft van ons niet te verwachten dat wij verbitterd afwijzen alles wat zij voorstelt. Komt het kabinet met iets wat, in onze ogen, goed is, dan zullen wij zeggen: prima. Komt er iets wat we slecht vinden, dan zullen we zeggen: foei.

Maar voortdurend zullen we in ons achterhoofd hebben dat dit kabinet er niet behoorde te zitten. Want we moeten aannemen dat dit kabinet niet gewild is door het Nederlandse volk. Dat scheidt het wrange kader waarbinnen we als oppositiepartij zullen opereren.

Vijandschap hoeft het kabinet niet tegemoet te zien. Zolang 77 van 150 collega's het kabinet overeind willen houden moet dit kabinet het land regeren, en dat zal zo goed mogelijk moeten gebeuren. Lezend het regeerakkoord en de regeringsverklaring, zijn er beslist wel enkele van onze doelstellingen die we met behulp van de Regering kunnen verwezenlijken. Dat zullen we dan niet laten.

(...) Toch zal het verschil met het vorige kabinet niet meteen duidelijk zijn. Voortsukkelens langs bekende paden, waarbij van lieverlee het tempo achteruitgaat, kost weinig energie; toevoeging van energie is nodig bij verandering van koers, en verhoging van tempo. Het vorige kabinet heeft een paar aardige dingen gedaan, die heel veel energie van het kabinet hebben gekost, met name op het gebied van natuurbescherming. Zal dit kabinet ook de innerlijke kracht hebben om dingen te doen die tegenstand oproepen, ook in eigen kring? Wij zijn er bang voor, wij vrezen dat het stilstand wordt. Maar, door ideeënarmoede zal er geen stagnatie hoeven op te treden. Onze fractie is van plan om met grote bereidwilligheid op tal van gebieden ideeën op tafel te leggen, en wel hier, in deze zaal.

Wij zullen het kabinet zeer kritisch volgen, maar in de zin van een actieve oppositiepartij, die via constructieve voorstellen aangeeft hoe het ons inziens beter kan.'

(De Democraat,
feb. 1978)

De verkiezingen van 1978

Bij de Staten- en Gemeenteraadsverkiezingen die kort daarop plaatsvinden zal D'66 duidelijk moeten maken dat de uitstekende uitslag van mei '77 niet louter het gevolg geweest is van de

acties rond Jan Terlouw, maar dat de vierde stroming ook op provinciaal en plaatselijk niveau haar bronnen heeft.

De campagne rond de Statenverkiezingen staat nog geheel in het teken van de kabinetsformatie, waardoor de verkiezingsuitslag een beoordeling inhoudt van het nieuwe kabinet. Van Agt kan tevreden zijn. Het CDA wordt met ruim 35% der stemmen de grote winnaar en overtreft daarmee de PvdA die de winst van de landelijke verkiezingen iets weet te vergroten. De VVD gaat er vergeleken bij '77 ongeveer 1% op achteruit, waarmee een eind is gekomen aan de reeks overwinningen vanaf het begin der zeventiger jaren. De kleinere partijen moeten het door het geweld van de grotere ontgelden en lijden fikse verliezen. De enige uitzondering hierbij vormt D'66 dat zich praktisch op de uitkomst van '77 handhaaft en een winst van achtentwintig Staten-zetels boekt, in vergelijking met de verkiezingen van '74 een spectaculair succes.

Desondanks blijft het gros der commentatoren hardnekkig van een driestromenland spreken. Het feit dat D'66 een eigen, vierde stroming aan het worden is, vindt nog maar nauwelijks erkenning.

Jan Terlouw zegt hierover in zijn rede tot het in november '78 gehouden Zwolse congres het volgende:

'...De identiteit van D'66 wordt steeds duidelijker. De plaats van D'66 in het politieke krachtenveld wordt steeds duidelijker, en aan die plaats ontstaat ook steeds meer behoefte.

Let wel, die plaats moet toch bevochten worden, het is niet een lege plek waar je maar in hoeft te trekken. We zullen onszelf moeten helpen, anderen doen het niet voor ons. De media concentreren zich grotendeels op de grootste partijen. Blijkbaar vindt men deze concentratie van hoofdstromingen het interessantste politieke verschijnsel van de tweede helft van de zeventiger jaren.

Het is ook interessant. Maar het allerinteressantst is misschien wel dat de kiezers weigeren zich te concentreren op drie hoofdstromingen. Hardnekkig, tegen de trend in, tegen de verwachting van iedere politieke commentator in, groeit D'66 in ledental, tot ver boven wat we ooit gehad hebben...'

...Pas na deze laatste verkiezingen ben ik er echt zeker van dat Nederland heeft besloten niet in te stemmen met een verdeling tussen conservatief liberalen, christen democraten en socialisten. Men wenst ook de mogelijkheid te hebben om te stemmen op een partij waarin sommigen zich links liberaal voelen, anderen vrijzinnig democraat, maar waarin allen een redelijk, hervormend, op het individu gericht beleid willen voeren, dat in al z'n facetten uiteindelijk er op neer komt dat de mensen, de bestuurders en de kiezers, democraten worden. Langzaam maar zeker winnen we terrein. D'66, idealistisch, toch opvallend nuchter.'

(Democraat, nov. 1978)

Bij de kort daarop volgende Gemeenteraadsverkiezingen blijkt D'66 wederom in staat een goed resultaat te boeken. Ondanks alle inspanningen rond de wederopbouw van de partij en de twee voorgaande verkiezingen wordt in talloze gemeenten enthousiast campagne gevoerd.

Landelijk omgerekend behaalt D'66 een resultaat van 5,7%, een lichte toename vergeleken bij de Statenverkiezingen. De oogst bedraagt 222 gemeenteraadszetels, waarbij D'66 in 169 gemeenten met een eigen lijst, en in 44 met een gecombineerde lijst uitkwam. In een aantal gemeentes is van deelname afgezien omdat de eigen afdeling nog te pril is of niet voldoende leden heeft voor een goed functionerende raads-(en steun)fractie.

Als absolute topscorer komt de Noordlimburgse gemeente Gennep (15.000 inwoners) uit de bus met 17,9% van de stemmen (een winst van 11,3% t.o.v. de Statenverkiezingen). Gennep levert hiermee niet voor het eerst een uitschieter: vlak voor de rampzalige Tweede Kamerverkiezingen van '72 wist de plaatselijke afdeling in dit CDA-bastion bij tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen ruim 12% te behalen, terwijl D'66 bij de een week later gehouden landelijke verkiezingen slechts circa 5% scoorde. Raadslid Paul Wessels vertelt: 'We hebben ons van meet af aan zo veel mogelijk rechtstreeks tot de bevolking gericht. Zo hebben we bij de eerste gemeenteraadsverkiezingen in '70 een enquête gehouden om te onderzoeken wat we het beste konden aanpakken. Onze ervaring is dat er een grote behoefte aan informatie bij de mensen bestaat. Daar sluiten wij met ons streven naar democratisering en openheid in de politiek goed op aan. De macht zit waar de informatie zit. Onze raadsfractie heeft altijd haar eigen informatiebronnen aangeboord buiten B en W om, bv. bij provinciale instanties, Kamerfractie en Rijksoverheid. Zo kunnen we ook alternatieven presenteren en zelf nota's schrijven en de gemeente dwingen daaraan aandacht te besteden. Zo hebben we stukje bij beetje meer openheid bevochten. Daarnaast vervult de afdeling een soort ombudsfunctie door mensen op hun verzoek te helpen bij ingewikkelde ambtelijke procedures (aanvragen bij B en W e.d.). Het gaat daarbij dikwijls niet zozeer om inhoudelijke adviezen als wel hen te helpen niet verstrikt te raken in de bureaucratie. Het is voor ons niet van belang of iemand wel D'66-lid is; het is ons tenslotte te doen om het verbeteren van situaties en niet om het partijbelang. Langzamerhand hebben we vertrouwen verkregen; de mensen bellen ons op als ze ergens mee zitten. Nu vindt alles wat zo'n beetje progressief is in Gennep zich in D'66. De PvdA bestaat hier voornamelijk uit oudere mensen en is nogal verstand.

Van groot belang is geweest dat we altijd met een vaste kern actieve leden gewerkt hebben op wie je bij nacht en ontij een beroep kunt doen. Allereerst is dat onontbeerlijk voor de raadsfractie, maar ook voor het behoud van het contact met de kiezers. De afdeling zelf is echter niet zo groot (35 leden). De steun die we bij plaatselijke verkiezingen krijgen betekent helaas nog niet dat de mensen lid worden of ook bij landelijke verkiezingen op ons stemmen.'

Een vernieuwde partijorganisatie

De rond 200 nieuwe gemeenteraadsleden die D'66 na de verkiezingen moet leveren en het uitdijende locale en regionale bestuursapparaat van de partij onderstrepen het belang van kadervorming. Met het oog hierop is na de succesvolle verkiezingen van '77 een instituut voor politieke scholing en vorming opgericht. Dit PSVI is met behulp van overheidssubsidies op verschillende gebieden actief. Zo worden trainingsdagen voor discussie- en vergadertechnieken belegd en verschillende cursussen voor het zittende en het aankomende partijkader georganiseerd, informatiepakketten samengesteld voor D'66-ers en andere belangstellenden, en de regionale activiteiten op scholings- en vormingsgebied ondersteund. Gezien het feit dat zelfs in D'66 vrouwen in het bestuurlijke kader in de minderheid zijn, terwijl het ledenbestand voor ongeveer de helft uit vrouwen bestaat, is veel aandacht gegeven aan mogelijkheden om die achterstand weg te werken. Een goede organisatie, gebaseerd op voldoende kader onder de leden is voor een politieke partij tenslotte onontbeerlijk, dat is de les die D'66 uit de beginjaren geleerd heeft.

Een tweede punt dat in het verleden aanleiding gaf tot moeilijkheden is de wijze van besluitvorming in de partij. Ook nu weer rijst de vraag of de ALV in dit opzicht bevredigend functioneert en of er andere besluitvormingsprocedures mogelijk zijn. Het hoofdbestuur stelt hiervoor een commissie in die in september '78 haar advies uitbrengt, waaruit blijkt dat uiteindelijk voor het behoud, zij het met verbeteringen, van het bestaande systeem wordt gekozen. Het advies vermeldt eerst de negatieve kanten van de wijze waarop het congres functioneert: een overladen agenda met ongelijkwaardige voorstellen, papierlawines, chaos, tijdnood, wat allemaal vaak eindigt in precies datgene wat niet gewild wordt, nl. doorverwijzing van vele voorstellen naar overleg in kleinere kring; de moeilijkheid om de leden voldoende te informeren en de daaruit voortvloeiende onmogelijkheid om iedere congresganger voldoende inzicht te geven in alle pro's en contra's van elk voorstel. Als pluspunten signaleert de commissie:

'Duidelijke positieve aspecten van het congres liggen vooral in aspecten die van belang zijn voor het betrekken van de leden en anderen bij D'66.

Het individuele lid is in vele gevallen in een geïsoleerde positie. Door deel te nemen aan een congres kan hij gemotiveerd worden en een besef van gevoelsmatige binding krijgen. Hij 'hoort ergens thuis', herkent een mentaliteit die hem bevalt. Opinieleiders, 'kopstukken' en onbekende woordvoerders kunnen inspireren en er is een mogelijke uiting voor creatieve gedachten. Iedereen kan meedoen en hetgeen er plaatsvindt is voor iedereen te volgen. De besluitvorming zal minder 'opportunistisch' (chauvinistisch) zijn dan die van vaste partij-onderdelen. De 'basis' kan zich uiten; denkbeelden kunnen doorstromen, ook ná een congres. Men ontmoet oude kennissen en voelt zich één grote familie. Door al deze mogelijkheden blijft men terug komen en zal men eerder geneigd zijn een D'66-standpunt te verdedigen.

Verder geeft het congres een mogelijkheid tot beeldvorming naar buiten. Markante standpunten bereiken een groot publiek (televisie!). Er is veel drukte, vlaggen, er komen foto's in de kranten.

Tenslotte is van groot belang dat de leiding van het congres niet in handen van het HB of de partijvoorzitter is, doch dat er onafhankelijke, wisselende voorzitters zijn. Dat is bij geen der grote partijen het geval; het versterkt het gevoel van onafhankelijkheid. Het maakt de congresganger bewust van de verscheidenheid der vele functies in de partij en kweekt het gevoel dat men niet wordt gemanipuleerd; er zijn geen 'partijbonzen.'

(Democraat, nov. 1978)

Na verschillende alternatieven, zoals bv. de evenredige ver-tegenwoordiging, onderzocht te hebben, komt de commissie in haar advies tot het volgende oordeel:

'Het geheel overziende, geven wij in beginsel aan de ALV de voorkeur: Zij be-lichaamt op unieke wijze de grondgedachten en mentaliteit van D'66, nl. dat elke burger in een democratie onbelemmerd toegang moet hebben tot de men-ings- en besluitvorming.

Mede door de – op zichzelf als bijzonder positief te waarderen –actieve inzet van de leden, leidt de onbeperkte toepassing van dit beginsel in D'66 in de praktijk tot woekeringen die het organisme van de ALV steeds meer dreigen te verstikken. Het congres verliest veel kostbare tijd aan detailkwesties en komt aan discussies over hoofdlijnen van het partijbeleid te weinig toe – terwijl het juist die discussies zijn die voor de meeste deelnemers van wezenlijk belang zijn. Om hierin verbetering te brengen is het noodzakelijk dat de ALV vooraf-gegaan wordt door een deugdelijk proces van prioriteitstelling en selectie van agenda-onderwerpen door een veel uitvoeriger (en dus langduriger) voorover-leg.'

(Democraat, nov. 1978)

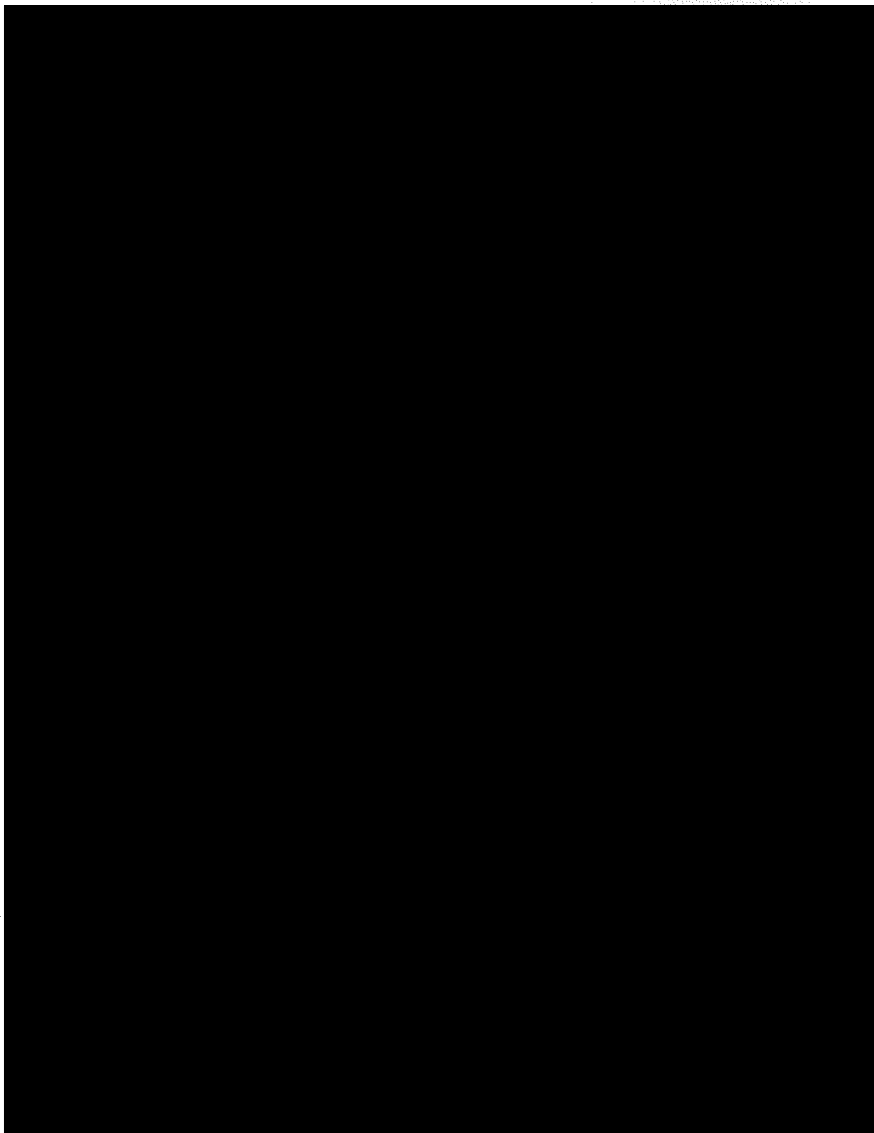
Het vraagstuk van de besluitvorming in de partij is nog des te brandender geworden vanwege de snelle groei van het ledental. Terwijl de congressen in de periode tot '74 gemiddeld tussen 400 en 600 leden trokken, is het aantal congresgangers nu dikwijls gestegen tot rond de 1000.

Midden '78 is het ledental gestegen tot ruim 11.000, meer dan een verdubbeling vergeleken met de periode na afloop van de acties rond Jan Terlouw. De Democraat geeft een overzicht van het ledental per provincie op 1 juli '78. Het is interessant dit te vergelijken met de regionale verdeling van 10 jaar daarvoor.

	1968		1978	
Groningen	141	3.8%	547	4.9%
Friesland	81	2.2%	360	3.3%
Drenthe	54	1.4%	328	3.0%
Overijssel	242	6.5%	656	5.9%
Gelderland	254	6.9%	1133	10.2%
Utrecht	261	7.0%	1280	11.6%
Noord-Holland	1034	27.0%	2445	22.1%
Zuid-Holland	1176	30.1%	2858	25.8%
Zeeland	78	2.1%	180	1.6%
Noord-Brabant	272	7.3%	926	8.4%
Limburg	164	4.4%	286	2.6%

(NB: het totaal is niet
100% vanwege leden
in het buitenland)

*Aar de Goede
brengt zijn Europese
stem uit.
(Foto: ANP)*

De Europese verkiezingen

Op het najaarscongres van november '78 te Breda is het voornaamste punt van discussie de opstelling van D'66 bij de Europese verkiezingen, die ruim een half jaar later (juni '79) voor het eerst rechtstreeks zullen plaatsvinden. Dat D'66 van ganser harte aan deze verkiezingen mee zal doen spreekt voor zich (zie bv. de Leidse rede van Van Mierlo).

Het parlement is sinds zijn oprichting in '58 samengesteld uit leden van de nationale parlementen van bij de EEG aangesloten landen. In de twintig jaar van zijn bestaan heeft het nauwelijks invloed en controle kunnen uitoefenen op het Europese beleid. Na talloze pogingen om hierin verandering te brengen wordt in '74 tijdens een Europees topoverleg in Parijs besloten rechtstreekse verkiezingen voor het parlement te zullen houden. Het

heeft echter nog heel wat voeten in de Europese aarde voor het in september '76 door de EEG-ministerraad bekrachtigde besluit uitgevoerd zal worden. Vooruitlopend op de verkiezingen zijn verschillende in het parlement vertegenwoordigde stromingen al tot federatievorming overgegaan, zoals de socialisten, christendemocraten en liberaal-democraten. De vraag is nu hoe de D'66-doelstellingen op het Europese vlak het best tot hun recht kunnen komen: moet D'66 zich aansluiten bij een van deze federaties en/of de daarmee verbonden fracties – in de praktijk gaat de keus tussen de socialisten en de liberaal-democraten – of moet zij zich onafhankelijk opstellen? Er zijn zeker argumenten die pleiten voor het aansluiten van de D'66 Europarlementariërs bij een fractie. Als zij immers daar buiten zouden blijven, zouden zij het moeten stellen zonder de uitgebreide administratieve ondersteuning waarover de grote fracties kunnen beschikken, minder kans maken om in de parlementscommissie te komen waar zij een voorkeur voor hebben e.d. Daar staat echter tegenover dat de genoemde federaties politiek zeer uiteenlopende partijen in zich herbergen en dat de aansluiting bij een van hen zou betekenen dat D'66 zou 'bijdragen aan een valse start van de Europese partijvorming', zoals het hoofdbestuur het in een discussienota voor het congres formuleert. De nota legt uit waarom er in ieder geval geen sprake van kan zijn dat de partij D'66 zich bij een van deze federaties zal aansluiten:

Het Europese vlak

'Op den duur zou D'66 niet meer als D'66 aan Europese verkiezingen moeten deelnemen. Deze constatering lijkt op het eerste gezicht in strijd met het besluit van het D'66-congres van april 1978 toen de Algemene Leden Vergadering besloot om aan de verkiezingen voor het Europese Parlement in juni 1979 deel te nemen. Toch is dat niet zo.

De Europese verkiezingen zullen immers pas dan werkelijk Europees zijn als de politieke partijen die zich aan de kiezers presenteren ook werkelijke Europese partijen zijn en niet nationale partijen die soms wel, soms niet met buitenlandse partijen samenwerken. D'66 is een uitgesproken voorstandster van Europese samenwerking en eenwording, zoals uit ons Beleidsprogramma duidelijk blijkt. De consequentie uit deze politieke keuze moeten wij ook trekken als het ons eigen functioneren als politieke partij betreft. De doelstelling voor de lange termijn moet dan ook zijn de totstandkoming van een Europese progressieve democratische partij die zich inzet voor dezelfde politieke idealen als waar D'66 zich sterk voor maakt. Het zal uiteindelijk deze partij en niet D'66 moeten zijn die aan de Europese verkiezingen deelneemt.(...)

Een Europese progressieve democratische partij

Voor D'66 betekent dit dat wij zullen moeten streven naar de totstandkoming van een Europese progressieve democratische partij die, zoals reeds gesteld, niet een exacte copie van onze partij kan zijn. Deze partij zal een eigen Europees gezicht moeten krijgen. Daarbij zal D'66 echter wel in het politieke programma van de partij de volgende hoofdpunten terug moeten kunnen vinden:

- een principiële steun aan de Europese eenwording, zonder dat dit echter betekent dat wordt gestreefd naar een soort Europese super-staat, waaraan zoveel mogelijk nationale bevoegdheden moeten worden overgedragen;

- een verdieping van de democratie in Europa, in de eerste plaats d.m.v. een veel grotere democratische contrôle op de Europese eenwording;
- een onderstreping van de noodzaak van verder economische en monetaire samenwerking ter bestrijding van de economische stagnatie;
- een erkenning van het feit dat aan de economische wederopleving grenzen worden gesteld door de eisen die het natuurlijk milieu stelt;
- een beleid gericht op een rechtvaardiger inkomensverdeling in de wereld, die de bevolkingen van de arme landen de mogelijkheid biedt om zelf hun eigen ontwikkeling en ontplooiing te bepalen.

(Democraat, sep. 1978)

Terwijl D'66 zich als partij niet bij een Europese federatie zal aansluiten, is nog een vraag apart of de D'66-afgevaardigden zich bij een fractie in het Europese Parlement zullen aansluiten. Het hoofdbestuur stelt voor dit te laten afhangen van de politieke ervaringen met die fracties. Glastra van Loon legt in het partijblad uit wat het hoofdbestuur daarbij voor ogen staat:

'De hoofdbestuursresolutie stelt voor die beslissing niet te nemen dan nadat de nieuwe samenstelling van de fracties door de komende verkiezingen is bepaald en verkend. De HB-resolutie stelt bovendien voor die beslissing niet te nemen dan nadat de uitkomsten van die verkenning zijn voorgelegd aan een algemene ledenvergadering en deze over een mogelijke aansluiting bij een fractie is gehoord. Aan die beslissing zal een zorgvuldige afweging vooraf moeten gaan op basis van gegevens die pas dan bekend zullen zijn en in het kader van de verhoudingen die zich dan in Europees verband aftekenen. Uitspraken over die beslissing op dit moment zouden daarom voorbarig zijn en slechts een schijn van zekerheid kunnen bieden.'

(Democraat, nov. 1978)

Het congres dat in november '78 in Breda bijeenkomt gaat met de voorstellen van het hoofdbestuur accoord en stelt tevens het Europees program van D'66 definitief vast. Ondanks de grote eensgezindheid die hierbij naar voren is gekomen, menen bepaalde journalisten toch een ware vleugelstrijd binnen de partij te bespeuren rond de vraag met welke fractie de toekomstige D'66-Europarlementariërs zullen samenwerken. Zij bombarderen Hans van Mierlo en Laurens-Jan Brinkhorst, die beiden overwegen zich kandidaat te stellen, tot voormannen van twee 'vleugels' die met de socialistische respectievelijk de liberaal-democratische fractie zouden willen samenwerken. Hierin zit een kleine kern van waarheid: Brinkhorst en Van Mierlo zijn het er geheel mee eens dat D'66 zich als partij niet bij een federatie moet aansluiten, maar voor wat betreft de samenwerking met een bepaalde fractie in het parlement leggen zij andere accenten. Met de heftige meningsverschillen binnen D'66 rond de progressieve samenwerking in gedachten blazen sommige commentatoren dit verschil van opvatting op, daarbij vergetend dat Brinkhorst en Van Mierlo het over de progressieve samenwerking juist met elkaar eens waren geweest. Uiteindelijk stellen zij zich echter geen van beiden kandidaat en de volstreckte eenstemmig-

heid die sindsdien in de partij op het punt van de koers van D'66 in Europa blijkt te heersen, geeft wel aan dat deze 'vleugelstrijd' in de pers schromelijk is overdreven.

Verrechtsing?

Een ander verwijt uit journalistieke koker aan het adres van D'66 is dat zij zou verrechtsen – weer eens wat anders dan de bijna traditionele beschuldiging dat D'66 slechts een PvdA-bijwagen zou zijn. Jan Terlouw beantwoordt op het congres in Breda de kritiek dat D'66 naar rechts zou zijn opgeschoven aan de hand van vergelijkend onderzoek dat is opgesteld over het stemgedrag van de fractie in de Tweede Kamer in de periode mei '77 – augustus '78. Daaruit blijkt dat de door D'66 ingediende moties het vaakst de steun kregen van de PSP (92%) en daarna van de CPN (80%), de PPR (74%), met de PvdA (55%) op de vierde plaats. Dat voor wat de verrechtsing betreft. Het antwoord op de vooral van VVD-zijde geuite beschuldiging dat D'66 weer als bijwagen van de PvdA dienst doet, komt naar voren uit het overzicht van de moties van andere partijen waaraan D'66 haar steun heeft gegeven: het CDA neemt hier de eerste plaats in met 83%, gevolgd door de PvdA (78%), de PPR (60%) en de VVD (53%). Terlouw gaat nog dieper in op de zogenaamde verrechtsing van D'66 in zijn rede tot het voorjaarscongres dat in maart '79 in Amsterdam plaatsvindt:

'(...) Ik wou het even hebben over de zogenaamde verrechtsing. Lariekoek. Als iemand u zegt dat D'66 zou verrechtsen, vraag hem dan vriendelijk om een voorbeeld. Hij zal u het antwoord schuldig blijven. D'66 was en is en zal blijven een partij die een progressief beleid voorstaat, die progressieve voorstellen doet, die op de bres staat voor vernieuwing, voor solidariteit, voor doorbreking van machtsstructuren, in ons land en in de rest van de wereld. Dat we daarbij redelijk blijven en weigeren als geblinddoekte stieren tegen een betonnen muur te rennen om onze horens te breken, dat is dan zeker verrechtsing. Nee, dat kan het niet zijn, want we hebben altijd al meer belangstelling gehad voor verrekijkers dan voor blinddoeken. Wat is het dan? Die zogenaamde verrechtsing is uitsluitend dat we onze identiteit behöeden. We weigeren ons te laten indelen bij wie dan ook, bij de PvdA, of bij links, of bij de zogenaamde liberalen. Daar ligt onze dreiging voor de anderen, dus daarop richt zich de aanval. Links is niet identiek met socialisme, progressiviteit is geen alleenvertoningsrecht van socialistische partijen.

Van wie ben je, dat is de vraag die ons onophoudelijk bestookt. Kies! Voeg je bij een ander en je identiteit is die van de ander. Daarom ergert iedereen zich ongelukkig dat we onafhankelijk naar Europa gaan. Daarom altijd weer de vraag: zou je ooit meedoen aan een CDA/VVD-kabinet? Daarom de steeds dwazer wordende pogingen om ons af te schilderen als afhankelijk van de PvdA, pogingen om onze gegroeide onafhankelijkheid en zelfstandigheid te ontkennen. Kreten als 'CDA zonder C', 'de partij verrechtst', ze komen voort uit die ene wens: tast hun identiteit aan, want die is voor alle anderen levensgevaarlijk. Hij is levensgevaarlijk, omdat steeds meer mensen in een drammerige, gelijkhebbende, machtsbeluste, gepolariseerde wereld die identiteit herkennen, als iets waar ze bij willen horen, als iets wat werkelijk nieuw en echt is in de verouderde politieke structuren.'

(Democraat, apr. 1979)

Intussen is Aar de Goede tot Europees lijsttrekker van D'66 verkozen. In een rede die hij bij het begin van de campagne in januari '79 houdt gaat hij in op de handicaps die het nieuwe parlement zal moeten overwinnen: een geringe belangstelling van de kiezers en de beperkte bevoegdheden waarmee het van start moet gaan. Vervolgens somt hij een aantal kernthema's op die voor Europa's toekomst van wezenlijk belang zijn:

- Een democratisch Europa;
- Een veilig Europa;
- Een met de Derde Wereld solidair Europa;
- Een schoon Europa;
- Een welvarend Europa.

De verkiezingscampagne verloopt tamelijk lusteloos. Aar de Goede zei het al aan de vooravond van de campagne: 'we hebben in vijf maanden in te halen, wat gedurende twintig jaar volstrekt verwaarloosd is: de burgers duidelijk te maken dat de EEG iets anders is dan het Eurovisie-songfestival.' D'66 gaat echter zelf met enthousiasme de verkiezingsstrijd in; de partij heeft duidelijk een eigen koers: progressief en pro-Europees, en de opiniepeilingen voorspellen winst.

De uitslag van de verkiezingen in begin juni '79 verrassen vriend en vijand. De door opiniepeilingen voorspelde groei van de D'66-aanhang wordt door het resultaat van 9% nog overtroffen. Bovendien weet Suzanne Dekker, nr 2 op de D'66-lijst 91.949 voorkeurstemmen te behalen, het hoogste aantal in de vaderlandse geschiedenis. Campagneleider Veldhuizen maakt in de Democraat nog de volgende kanttekeningen bij de uitslag:

- 'Allereerst is er sprake van een evenwichtige verdeling tussen mannelijke en vrouwelijke kiezers. Deze is nu 50 : 50, terwijl dit bij de Tweede Kamerverkiezingen 40% mannen en 60% vrouwen was.

- Verder blijkt dat van de kiezers die in 1977 op D'66 stemden en nu weer stemden, 80.8% nu ook D'66 stemden. Een kiezerstrouw die in vergelijking met de Provinciale Statenverkiezingen met een reuzensprong vooruit is gegaan (kiezerstrouw Prov. Staten '78 t.o.v. TK-verkiezingen in '77: 69.1%).

- Ook bleek dat D'66 zeer gewaardeerd wordt door kiezers die in 1977 op andere partijen stemden. Volgens Marcel van Dam (De Volkskrant 8-7-'79) komt de winst van D'66 voor 20% van voormalige CDA-stemmers, voor 31% van de PvdA, 17% van de VVD, 6% van de PPR en 11% van nieuwe kiezers.

- Een simpele beschouwing van het aantal stemmers leert dat D'66 als enige van de grote politieke partijen méér kiezers heeft in vergelijking met de Tweede Kamerverkiezingen. De andere 'winnaar', het CDA, had ongeveer 600.000 stemmen minder.

Erg verheugend dus. Daarom maar niet speculeren over de vraag, hoeveel méér voordeel we zouden hebben gehad als de jeugdige kiezers – die nu in mindere getale zijn opgekomen – er wel volledig bij geweest zouden zijn.'

(Democraat, juni 1974)

Groeiende aanhang

Omgerekend zou D'66 met dit resultaat 13 zetels in de Tweede Kamer veroverd hebben, en de sedertdien gehouden opiniepeilingen bevestigen de opgaande lijn. Zo zou D'66 volgens een

NIPO-enquête eind '79 goed zijn voor 17 zetels, waarbij de winst zowel van PvdA als VVD van nieuwe kiezers afkomstig is. Bij een enquête die het inmiddels verdwenen weekblad Nieuwsnet in maart 1980 publiceert stijgt D'66 tot boven de twintig zetels. Het blad geeft de resultaten van een onderzoek naar de doorsneekiezer van D'66:

OPLEIDING		INKOMEN		LEEFTIJD:	
Middelbaar ond.:	15%	Min. -24.000:	17%	18-24 jaar:	21.5%
Hoger ond.:	25%	24.000-29.000:	10%	25-34 jaar:	30%
Uitgebr. ond.:	23%	29.000-50.000:	38,5%	35-49 jaar:	22.5%
Lager ond.:	37%	Meer dan 50.000:	15%	50-64 jaar:	17%
		Wil niet zeggen:	19.5%	Ouder dan 65 jaar:	9%

Jan Terlouw wordt door Nieuwsnet naar aanleiding van dit onderzoek geïnterviewd:

'Vroeger dacht ik dat we niet groter konden worden dan een procent of 10. Het soort mensen, vrijzinnig democraten. Meer zijn 't er niet. Maar de tijden veranderen. Een partij als D'66 zou vijftien jaar geleden nooit zo groot zijn geworden. Nu wel...'

Ligt het succes van D'66 aan de redelijke toon van oppositie?

Terlouw: 'Ik denk de redelijke wijze van oppositievoeren. Ik weet het niet hoor, het is raden.

Wij doen altijd wat wij vinden dat nodig is. Ik geloof dat de PvdA meer een stramien heeft van: 'je bent het kabinet steeds aan het bestrijden.' Wij kijken meer naar het beleid. En daar zijn we voor of daar zijn we tegen.'

Maar dan krijg je op je brood: jullie kiezen niet. Het is wel redelijk, maar het is geen alternatief.

'Dat vind ik een heel dwaas verwijt. Waarom betekent kiezen altijd dat je tegen de regering bent? Is dat kiezen? Ons kiezen is kiezen voor een consistente beleidslijn. Laat de critici maar eens aantonen dat wij niet consistent zijn als we af en toe de regering steunen. Die doet soms iets redelijks en soms iets onredelijks. Je zou je eigen lijn toch totaal verloochenen als je wat je doet laat bepalen door wat de regering doet?'

Als je genuanceerd over zaken zit te praten kom je toch altijd uit op een enerzijds, anderzijds. Je kunt beter eenzijdig zijn, maar wel heel duidelijk. Dan ben je veel meer herkenbaar.

Terlouw: 'Ik denk dat dat niet meer opgaat, vandaag de dag. Ik denk dat de groei van D'66 precies op het goede moment komt, omdat de mensen veel bewuster zijn. De informatie is veel beter dan vroeger. Dus de tijd is veel meer rijp om te luisteren naar een partij die een beroep doet op je oordeelsvermogen...'

Is de marge tussen onduidelijkheid en geschipper niet heel smal?

'Als iemand tegen je zegt: je hebt een genuanceerd standpunt, leg het nu maar eens in 30 seconden uit. Ja, dan zit je in moeilijkheden. Want dan is het beter om een kreet te roepen. Dus je zit er wel eens mee. maar toch moet je proberen die dingen duidelijk te zeggen. Maar je mag geen knieval maken voor duidelijkheid als dat ten koste gaat van de waarheid. En ik heb het gevoel dat heel veel mensen dat ook vinden.

Ik denk dat het niet makkelijk is aan te tonen dat wij niet een heel duidelijke consistentie hebben. Namelijk kiezen voor wat zwak is. Maar anders dan bij anderen zijn dat niet automatisch diegenen die laag betaald worden. Er kunnen ook heel andere zwakke groepen zijn, mensen die door de technologie worden

vermalen, of vereenzamen. Of die tegen hun zin, al hebben ze nog zoveel geld, naar een bejaardentehuis moeten. Culturele minderheden.'

Je hoort wel eens schertsende dingen over het D'66 van Van Mierlo en het D'66 van Terlouw. Van Mierlo die wou midden in de nacht nog even de kroeg in en u schijnt dan meer een gestage drinker. Zullen mensen die zich toen thuisvoelden dat nu nog wel hebben?

'Het verbaast mij: ze komen allemaal weer terug van weggeweest. Hoe langer hoe meer mensen die een tijdje weg zijn geweest, naar de PvdA of de VVD, je ziet ze allemaal weer verschijnen. Ze voelen zich dan toch thuis bij een partij als de onze. Ze zeggen dan wel dat hij een beetje van karakter is veranderd. En dat is ook wel zo.'

Maar ze voelen zich kennelijk niet zó thuis dat ze blijven.

Ze zijn weggegaan van ellende. We hadden nog driehonderd actieve leden, maar ze komen terug want de sfeer is nog dezelfde. De politieke koers is een beetje anders. Die koers van Van Mierlo was veel meer de beweging en het krankzinnig avontuur. Terwijl mijn koers, als ik het nu eventjes bind aan de politieke leider, veel meer die is van het gaan naar een partij die de palen van zijn partij diep in de grond slaat.'

(Nieuwsnet, 15/3/1980)

'Een stijl van werken'

Ook in andere weekbladen is de onstuimige groei van D'66 aanleiding tot nader onderzoek.

Onder de kop 'Deskundigheid als ideologie' geeft de Haagse Post in mei '80 het volgende beeld van het 13.000 leden tellende D'66:

'Partijpenningmeester Prevoo voegt het congres van de Democraten vermanende woorden toe: 'Het grote probleem van D'66 is de extreem lage organisatiegraad, de verhouding tussen het aantal mensen dat op ons stemt en degenen die lid zijn. In feite wordt dit beeld steeds slechter; de groei van het ledental is veel trager dan die van onze aanhang uit de verkiezingsonderzoeken.'

Menige politieke partij zou met zo'n probleem gezegend willen zijn. In vijf jaar tijd klauterde D'66 van driehonderd naar dertienduizend leden. Toch is maar één op de 38 D'66-stemmers lid van zijn favoriete partij. Ofschoon het partijbureau kreunt onder de last van de administratieve verwerking van de D'66-revival, is er toch de niet aflatende stroom oproepen om toch vooral nieuwe leden te winnen.

Nieuwe leden betekenen meer contributie, geld dat nodig is voor de opbouw van een partij-organisatie; voor de eerste maal in de geschiedenis eigenlijk. Het wetenschappelijk bureau zit ook te krap en de kaderscholing moet zich verder ontplooien.

Leden moeten er ook zijn om al die zeteltjes in gemeenteraden, statenfracties en Tweede Kamer te gaan bezetten. In het parlement wellicht van acht naar twintig, al zegt elke functionaris gereserveerd: 'Nou, dat moet ik eerst nog zien.' Over twee jaar kon het huidige aantal van ruim 220 D'66-ers in de diverse gemeenteraden wel eens vertienvoudigen.

De groei stuipen hebben niet alleen een organisatorische kant, maar ook een politiek inhoudelijke. Want de partij die zichzelf vijf jaar geleden al opgegeven had, maar nog niet opgehéven, moet als volwaardig speler op het politieke terrein natuurlijk ook een compleet beleidsprogramma in elkaar timmeren, dat dan weer de basis vormt voor een in 1981 te hanteren verkiezingsprogramma. Het is kort dag, maar wie aan het politieke bestel wil deelnemen moet nu eenmaal meer in zijn politieke bagage hebben dan wie dat bestel beoogt op te blazen.

Daar bovenuit torenen dan nog de strategische vragen als: wel of niet samen met de PvdA in een blok tegenover een meer duurzame CDA-VVD-coalitie? Alles bijeen vormt dat de politieke identiteit van D'66. Daarover is al veel te

doen geweest. Kwalificaties als liberaal of vrijzinnig-democratisch, ondogmatisch radicaal en dergelijke vindt de Groningse hoogleraar staatsrecht en D'66-kandidaat-senator mr Jan Vis onzinnig: 'Ze hebben te maken met waar we vandaan komen, maar niet met wat we zijn.'

En als er één ding is waar de Democraten allergisch voor zijn, dan is het wel beplakt te worden met een etiket, waardoor ze in het politieke spectrum een plaatsje toegewezen krijgen. Het belemmert de politieke armslag en vormt een bedreiging van de groeikansen. De vraag is echter of er niet een verband te vinden is tussen het soort mensen dat D'66 een aantrekkelijke politieke groepering vindt, de wijze waarop die partij zichzelf en de politieke besluitvorming daarbinnen organiseert, en de politieke uitkomsten van dat mechanisme. Het kan in ieder geval een antwoord geven op de vraag wat het D'66-lid van zijn partij wil en hoe daaraan gestalte gegeven wordt. (...) De D'66-afdelingen vervullen nagenoeg geen functie bij de behandeling van landelijke politieke kwesties, ze richten hun werkzaamheden vooral op de plaatselijke politiek. Geen van de afdelingen die wij bezochten deed ook maar iets aan de voorbereiding van het op 25 en 26 april in Nijmegen gehouden congres, hoewel daar toch belangrijke delen van het beleidsprogram moesten worden vastgesteld als de hoofdstukken Volksgezondheid (waaronder abortus), Energie (waaronder kernenergie) en Media. Op de Amsterdamse afdelingsvergadering sprak fractieleider Ernst Bakker, van oudsher attent op de aanwezigheid van media, daar nog schande van. Na herhaald aandringen beloofde het bestuur ter plekke beterschap. Maar het lid Betty Groen stelde simpelweg: 'Waarom zouden we dat wel doen, we sturen als afdeling toch geen afgevaardigden? Zeker nu er voorbereidende deelcongressen over die onderwerpen zijn heeft het in afdelingen geen zin meer om over landelijke politiek te praten. Ieder lid kan naar het congres toe, daar aan de discussie deelnemen en stemmen.'

De afdelingen vormen dus wel de basis voor het plaatselijke politieke werk, maar wie als Democraat de landelijke politiek wil beïnvloeden doet er beter aan in een Werkgroep plaats te nemen. Er zijn er in overvloed, 45 op dit moment, ondergebracht in vijf secties, waaraan tussen de zeven- en achthonderd leden deelnemen. Vanuit die werkgroepen worden de adviezen aan de Kamerfracties gegeven over lopende onderwerpen en worden de fundamenten voor de hoofdstukken van het beleidsprogram in lijvige stukken neergeleid.

Er zijn binnen D'66 dus twee bases, de lokale en de landelijke, die vrijwel los van elkaar opereren. Op het provinciaal niveau ontbreekt vrijwel elke basis. Het Gelderse statenlid Aad Nuis: 'Dat is werkelijk het rustigste plekje in onze partij wat je je maar denken kunt, daar bemoeit geen lid zich mee. We hebben in Gelderland de afdelingen nu eigenlijk gedwongen een afgevaardigde te sturen als een soort klankbord voor onze fractie.'

Het opmerkelijke van de twee wel bestaande bases is echter dat ze dan wel los van elkaar staan, maar dat op beide niveaus zich dezelfde manier van opereren openbaart.

(...) Bea Nuis bezet in Winterswijk voor D'66 één van de 21 raadszetels, geholpen door een steunfractie van acht mensen. Welbeschouwd opereert ook zij grotendeels volgens het Gennepse model: een erkend ombudsvrouw, die zich vooral inzet voor kleine planologische kwesties, zoals geweigerde bouwvergunningen. Ook zij trekt daarvoor op eigen houtje desnoods naar de provincie in Arnhem. 'Iemand met een baan zou dit werk niet kunnen doen,' denkt ze. En vrijwel meteen daarop weer het probleem: 'Daar zouden wij ook wel eens voor kunnen komen te zitten, ja, hoe kom je aan de goeie mensen om dit werk te doen?' Wat voor 'soort' mensen voelt zich nu aangetrokken door D'66? 'Over het algemeen mensen die van buiten Winterswijk komen en geen politiek verleden hebben, zeker niet in deze gemeente zelf. Leraren, mensen die de zaak in de PvdA te veel dichtgeslijd vinden. Aan de andere kant zie ik ook

mensen, die toch bij de VVD hoorden. En jonge CDA-ers, die losbreken van het geloof, zonder dat ze zo direct politiek bepaald zijn.' Wat hebben deze uiteenlopende figuren dan gemeen? Het algemene progressieve gevoel van 'opkomen voor de man die onder ligt'? Dat is een reden om in de politiek te gaan; weg van het eigenbelang. Wat ontbreekt ook is een gevoel van orde, planning, de wil om de zaak in de vingers te houden, ze zijn wat anarchistischer. Verder is er de manier met elkaar te discussiëren, waarvan Han Lammers ooit eens vroeg 'Wanneer beginnen jullie nu met politiek?' Bij D'66 gaat dat wat naïefer dan bij de PvdA, er zijn geen vleugels en kongsi's, het is allemaal veel wisselender. D'66 mag dan wel klagen over te weinig leden, maar van die leden zijn er opvallend veel actief in dit soort werkgroepen. De Groningse hoogleraar Jan Vis: 'We trekken nogal wat mensen aan die belangstelling ontwikkelen voor politiek. Maar niet vanuit een sterk maatschappelijk engagement met algemene vraagstukken, doch voor specifieke problemen. En men denkt dan heel gauw in instrumentele termen.'

Jan van Berkom uit Den Bosch: 'Het kader van andere partijen is, denk ik, minder in beleidszaken zelf geïnteresseerd; bij ons veel meer. Dat komt ook doordat de leden van die werkgroepen in hun dagelijkse leven zich met dezelfde onderwerpen bezig houden. Ze zijn er door hun werk bij betrokken of hebben op andere wijze te maken met dat deel van het beleid, dat in hun werkgroep aan de orde komt Het zijn deskundigen.'

'Verder zie je weinig diepe overtuiging. Er is wel politieke interesse, maar niet zo verschrikkelijk. Je komt eigenlijk nooit tegen dat iemand over z'n toeren gaat in een discussie. Het zijn ook mensen die zich vaak voor het eerst van hun leven met politiek bezig houden.'

Ruud Stam, de directeur van het wetenschappelijk bureau bevestigt dat laatste: 'Negentig procent van de mensen die in de werkgroepen actief zijn, heeft geen politieke ambities. Het feit dat men zijn ideeën kwijt kan is al voldoende beloning.' (...)

Volgens mr Jan Vis is het gevaar van het kwijt raken van het overzicht door de grote activiteit van de werkgroepen en de zware betekenis van de voorcongressen reëel aanwezig. 'Ik zou nu niet kunnen zeggen wat er in ons program staat over volksgezondheid. Er komt een soort corporatisme in de partij, een sectorale opbouw. Als je je erg inspent is het met 13.000 leden misschien nog wel te overzien, maar hoe gaat dat straks met 30.000 leden?'

Ook directeur Stam van het wetenschappelijk bureau wijst op de omvang van het program, dat op zichzelf al weer een uittreksel is van een nog overvloediger produktie van de werkgroepen. De discussie valt steeds moeilijker te volgen, laat staan te beïnvloeden door leden die niet goed op de hoogte zijn.

De praktijk wijst uit, dat de volstreekte democratie van een congres waarop elk lid toegang heeft en stemrecht uitoefent, tegen dit bastion van deskundigheid aan de verliezende hand is. Op het hoofdstuk Volksgezondheid werden vijftig amendementen ingediend, waarvan slechts zestien door individuele leden. Van de laatste categorie haalde de helft het congres, terwijl van de door de werkgroep of in het wetenschappelijk bureau actieve leden voorgestelde wijzigingen het overgrote deel op het congres belandde en daar ook werd aanvaard. Zowel bij de activiteiten als bij de honorering daarvan door het congres trokken de in de partij georganiseerde deskundigen ruimschoots aan het langste eind. Voor het hoofdstuk Energie lag dit in wezen precies hetzelfde. Directeur Stam: 'Als je in D'66 invloed wilt hebben moet je dat eerder bereiken via de werkgroepen dan via de afdelingen. Dat komt ook doordat we in onze partij geen vleugels hebben die zich om een belang of een opvatting concentreren. Die zijn er niet, er is ten aanzien van alles een koude nuchtere benadering.' (...) Het zou een vergissing zijn te menen dat de werkgroepen van partijbestuur en fractie in D'66 uitsluitend zoveel ruimte en stimulansen krijgen om tegemoet

te komen aan de particuliere hobby's van grote groepen leden. Er is ook zo iets als noodzaak. De noodzaak van kadervorming in een groeiende partij natuurlijk, maar ook de noodzaak om een kwalitatief doortimmerd beleidsprogramma te hebben op alle terreinen van overheidsbeleid.

De vrees voor een herhaald identiteitsverlies staat als een doem op de achtergrond. Fractiemedewerker Ernst Bakker: 'Juist als je groeit en dat ten koste van anderen gaat (30 procent van de nieuwe aanhang komt van de PvdA, 8 procent van de VVD en 13 procent van het CDA) sta je aan veel aanvallen bloot. Toen het slecht ging liet je wel eens onderwerpen liggen, dat kan nu niet meer. Je moet straks op alle fronten tegen de PvdA opgewassen zijn. Bij de vorige verkiezingen waren er drie partijen, nu zijn het er duidelijk vier. Je kan het niet meer maken om ergens niet bij te zijn.'

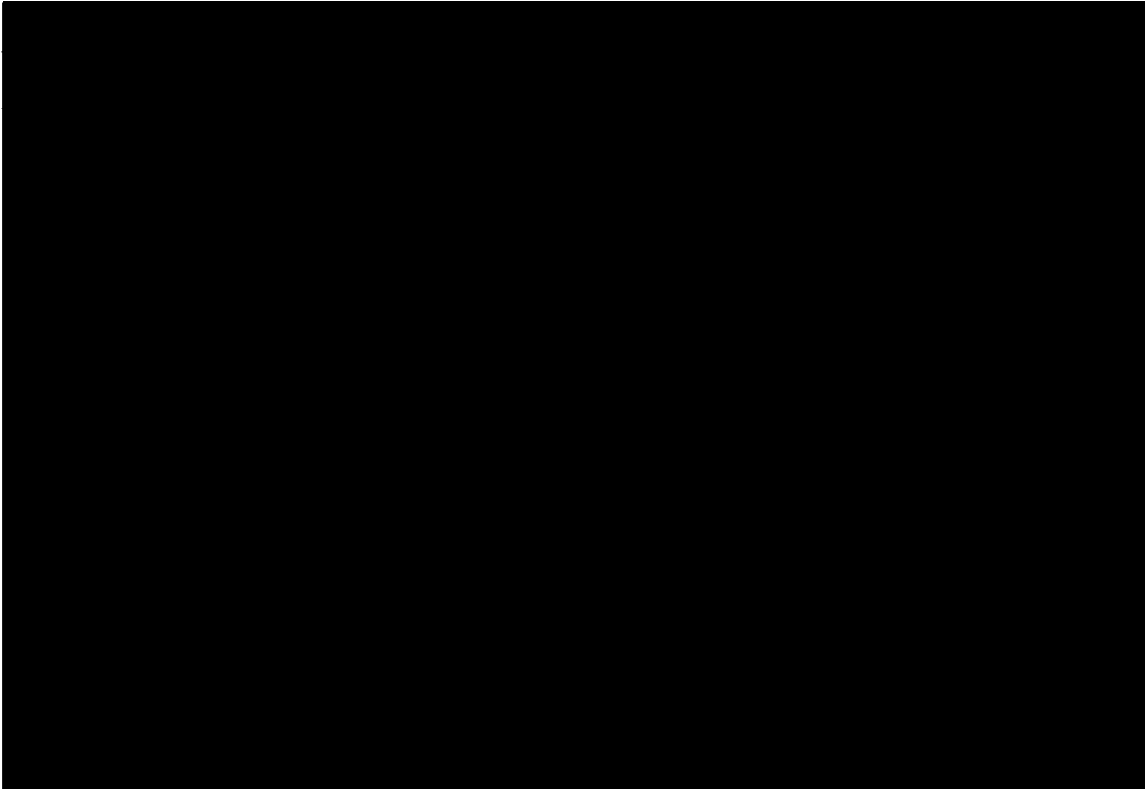
Dat neemt niet weg, dat de inbreng binnen D'66 nog lang geen evenwicht op alle punten vertoont. De nieuwe D'66-er kent geen bevlogen politiek elan, als uitdrukking van een breed maatschappelijk engagement. Het elan van weleer heeft plaats gemaakt voor het beleidsmatige handwerk. De organisatie van de besluitvorming leidt tot een opdeling in compartimenten, waarvan de onderlinge samenhang wordt betwijfeld. De politiek wordt zo tot een machinerie, waar je aan de ene kant problemen instopt en waar aan de andere kant oplossingen uitrollen. Maar niet alle problemen worden in gelijke mate in dit apparaat gestopt. 'Het gebrek aan maatschappelijk engagement,' aldus de Groningse hoogleraar Jan Vis, 'leidt ertoe dat er wel aandacht is voor sectoren als milieu en energiepolitiek, maar minder voor brandende vraagstukken als werkloosheid en de hele sociaal-economische problematiek. Daar zijn we wat kleurloos in. We hebben geen vakbondskader dat de problemen in een breed perspectief bekijkt. Daardoor komt een flink deel van de maatschappelijke problemen gewoon niet bij ons binnen.'

Een engagement als verbondenheid met een bepaald groepsbelang is D'66 vreemd. Dat wil zeggen, het belang waarmee zij zich verbonden voelen is niet geïnstitutionaliseerd, zoals bij de PvdA (vakbeweging), CDA (kerken) en VVD (ondernemers). D'66 richt zich op degenen die nu juist geen toegang willen of kunnen hebben tot deze geïnstitutionaliseerde belangen. Je kunt ook moeilijk geëngageerd zijn met iets dat niet valt aan te wijzen. De bindende factor in D'66 is dan ook niet van structurele maar van culturele aard. Het is een stijl van werken, een manier van denken, die moeilijk valt te definiëren, maar waarvan niettemin valt te zeggen dat het een rationele, ordenende, praktische manier van denken is. In de afdelingen vertaalt zich dat in de ombudsfunctie en soms in volstrekt populisme. In de werkgroepen, dat andere deel van de D'66-basis, leidt die aanpak tot een ordenend denken en niet een ideëel denken.

Deze benadering, die stijl van werken, wordt gestimuleerd door de wijze waarop de besluitvorming nu gestructureerd is. Het brengt iets de-politiserends met zich mee en het meest neutrale wat daarvan gezegd kan worden, is dat het kennelijk grote groepen begint aan te spreken.'

(Haagse Post, 3 mei 1980)

Aansluitend bij dit weekblad-citaat: wordt vervolgd...

De D'66 Tweede Kamer-
fractie, voorjaar 1981:
Achterste rij: v.l.n.r.
Suzanne Bischoff, Chel
Mertens, middelste rij:
Jan Terlouw, Elida
Wessel, Erwin Nypels,
voorste rij: Laurens-Jan
Brinkhorst, Ineke
Lambers en Maarten
Engwirda.
(Foto: Vincent Mentzel)

In de korte geschiedenis van haar bestaan heeft D'66 meer opzien gebaard dan menige gevestigde politieke partij. Sinds hun stormachtige binnenkomst in het vastgelopen Nederlandse politieke bestel hebben de Democraten voortdurend geprobeerd met verbeeldingskracht, deskundigheid en een flinke dosis gezond verstand een eigentijds antwoord te geven op de huidige problemen van mens en samenleving.

Onder het motto 'wij tegen de rest' probeerde D'66 in de beginjaren op eigen kracht het politieke stelsel te laten ontploffen. Toen bleek dat dit niet snel genoeg tot de gewenste resultaten leidde, stortten de Democraten zich in het 'krankzinnig avontuur': een progressieve samenwerking met PvdA en PPR die de eigen partij echter vrijwel tot de ondergang voerde.

Op het moment dat D'66 bijgezet scheen op het kerkhof van de vele eendagsvliegen in de Nederlandse politiek, slaagde de partij erin met de 'grootste come-back sinds Lazarus' haar rentree te maken.

Sinds '77 is D'66 niet alleen terug van weggeweest, maar ook uitgegroeid tot de 'vierde stroming' die voor steeds meer kiezers die geen heil meer zien in de traditionele politieke driedeling het redelijk alternatief vormt.

Aan de hand van persverslagen, redevoeringen, congresstukken en interviews wordt in deze documentaire geschiedenis de ontwikkelingsgang van de partij geschetst.